

S. AHMEDOV, B. QOSIMOV,
R. QO'CHQOROV, SH. RIZAYEV

ADABIYOT

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINING
5- SINFI UCHUN DARSLIK

II QISM

Ikkinchi nashr

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK kompaniyasi
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2011

УДК 821.512.133(075)

ББК 83.(5У)я72

А 29

T a q r i z c h i l a r :

N.G'ULOMOVA, Respublika ta'lim markazi «Filologiya fanlari» bo'limining bosh metodisti;
F.UMAROVA, Toshkent viloyat pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish
instituti «Til va adabiyot ta'limi» kafedrasi mudiri, p.f.n., dotsent;
G.XUDOYOROVA, Toshkent viloyati, Qibray tumanidagi 2- umumiy o'rta maktab o'qituvchisi.

*Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari
hisobidan ijara uchun chop etildi.*

A 29

Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5- sinfi
uchun darslik. II qism / S. Ahmedov, B. Qosimov, R. Qo'chqorov,
Sh. Rizayev. – T.: «Sharq», 2011. – 176 b.

I. Ahmedov S. va boshq.

УДК 821.512.133(075)
ББК 83.(5У)я72

ISBN 978-9943-00-160-2

© «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati, 2007, 2011.
© «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» DIN, 2011.

OYBEK

(1905–1968)

Taniqli o'zbek adibi Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek 1905- yil 10- yanvar kuni Toshkent shahrida bo'zchi oilasida tug'ilgan. Avval maktabda, keyin pedagogika texnikumida o'qigan. 1925–1930- yillarda O'rta Osiyo Davlat dorilfununi (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti)ning ijtimoiy fanlar fakultetida ta'lim olgan Oybek o'qishni bitirib, shu dorilfununda muallimlik qilgan.

She'rlar yozish bilan ijodini boshlagan Oybekning dastlabki to'plami «Tuyg'ular» nomi bilan 1926- yilda chop etildi. Shundan so'ng shoir yirik she'riy janr hisoblangan dostonchilikka qo'l uradi. Birin-ketin «Dilbar – davr qizi» (1931), «O'ch» (1932), «Baxtigul va Sog'indiq» (1933) singari turli mavzudagi o'nlab dostonlari e'lon qilinadi.

Bilasizki, eng katta daryolar ham dastavval tog'lardan pildirab tushuvchi arg'amchidek ingichka jilg'alardan boshlanadi. Daryoning siz ko'rgan qudratli oqimida o'sha jilg'alarning har birini o'ziga yarasha ulushi bo'ladi. Xuddi shunga o'xshab Oybekning keyinchalik yozgan yirik nasriy asarlari – «Qutlug' qon» (1940), «Navoiy» (1944), «Quyosh qoraymas» (1958) singari romanlarining «xamirturu-shi» ham kichik-kichik hikoyalar bo'lgandi. Ular sirasiga «Fanorchi ota», «Musicha», «Singan umid», «Tillatopar», «Gulnor opa» kabi hikoyalarni kiritish mumkin. Shunisi muhimki, bu asarlarning aksariyat

qahramonlari keyin ham yozuvchi o‘y va fikrida yashashni davom ettirdi, ijodiy o‘sib bordi. Ma’lum vaqt o‘tib esa, yuqorida sanaganimiz yirik romanlarda to‘laqonli qahramonlar bo‘lib maydonga chiqishdi.

Shunday asarlardan biri o‘tgan asrning 30- yillarida yozilgan «Fanorchi ota» hikoyasidir.

Keling, avval bu hikoyani birgalashib o‘qib chiqaylik.

FANORCHI OTA

(Hikoya)

Tor, qiyshiq ko‘chaning o‘ksiz oqshomini Tursunqul akaning churuk darvozasi tepasiga o‘tqizilgan bir fanorning titrak nurlarigina yoritardi. Uni har kuni kechqurun past bo‘yli, burushiq yuzli bir chol kelib, yoqib ketardi. Biz uni «Fanorchi ota» der edik. U juda yuvvosh, indamas kishiydi; kichkina narvonchasini chaqqon qo‘yib, allaqanday ustalik bilan chiqar, qo‘ltig‘idan kir ro‘molchasini olib, avaylab fanor oynalarini artardi. Fanorni yoqqach, yerga tushib, obkashdek bukilgan yelkasiga narvonchasini qo‘yib birpasda ko‘zdan yo‘qolar edi.

Fanor qurilgan vaqtlarda butun mahalla quvonib, unga allaqanday mehr ila qaragan bo‘lsalar-da, faqat bu mehr uzoqqa cho‘zilmagandi. Keyincha har kim unga parvosiz bo‘la boshladi.

Ayniqsa, mahalla bolalari ila fanor orasida anglashilmas dushmanlik uyg‘ondi. To‘planishib, avvalo bir-birimizning do‘ppimizni otishar, fanorga do‘ppi kiygizgan o‘rtoq merganligi ila kerilar edi. Keyincha bu ham bizni zeriktira boshladi, chunki piston qadalgan yoki har turli ipaklar bilan bezalgan do‘ppini kiyib olib, fanor chiroyli bir tus olar, bizni xafa qilgandek bo‘lar edi. Shuning uchun ham qo‘limizga tosh, kesak olib, fanorga hujum qilishni o‘rgandik. Bunda u juda kuchsiz edi: kichkina bir kesak yoki tosh parchasi bechora fanorning oyna ko‘zlarini o‘pirib tushirardi. Keyin-keyin Fanorchi ota haftada uchto‘rt marta unga «yangi ko‘zoynak» taqib ketishga majbur bo‘lardik. U ketdi, darrov biz yangi «ko‘z»ni o‘yib olardik. Shunday bo‘lsa-da, Fanorchi ota «lom» deb og‘iz ochmasdi. Uning bu qilig‘i bizga sira yoqmas, tutib olish uchun poylasa, hatto birontamizni tutib ursa ekan, der edik. Ammo shu tilaklardan bittasi ham yuzaga chiqmasdi.

Bir kun, namozshom vaqti, ko'chada bolalar ko'p edi. Ichimizda eng ko'p qo'rqmaydigan, eng battol Qosim cho'loq: «Bolalar!» – dedi. Changga botgan yuzlarimiz yangi bir narsa kutib, uning ko'zlariga tikildik.

– Fanorchi ota keladigan vaqt yaqin. Sindiramiz. Nima qilar ekan? – dedi-da, qo'lga ilinadigan bir narsa qidira boshladi.

Qo'llarimizdan g'izillab uchgan tosh-kesaklar fanorning hamma ko'zlarini teshib o'tgan edi. Uzoqdan Fanorchi otaning bukilgan kichkina qomati yaqinlasha boshladi. Narvoncha yelkadan tushib, ta'zim ila devorga suyandi. Fanorchi ota uning ustiga chiqdi-da, «chirt» etib gugurtni yoqdi: fanor to'rt tarafdin qulagan uy kabi ajava tusda, yana bir tomonga qiyshayib turar edi. Biz hammamiz kerilib turar edik. Ba'zilar «piq-piq» kulishdi. Chol kasal odamga o'xshab, sekin-sekin pastga tushdi. O'siq qoshlari tagida qisilib yotgan ko'zlari ila hammamizga yalingansimon qaradi-da, mayin bir tovush bilan:

– Tentak bolalarim, bu qanday gap? Fanorga tegmasanglar, bir narsa bo'ladimi? U yuqorida, sizlar pastda o'ynay beringlar-da.

Bolalar jim bo'lgan edi.

– Sizlar hali yosh, ko'zlaringiz o'tkir. Qorong'i ham, yorug' ham baravar. Xufton bo'lmasdan onalaringizning quchog'ida pish-pish uxlab qolasiz hammangiz. Bizga o'xshash qari-qartanglar uchun chiroq judayam kerak, – dedi.

Bolalarning ko'zi cholda edi.

– Tunov kuni kechasi qattiq yomg'ir yog'ib turgan edi. Bu yoqqa kelsam, ko'cha qop-qorong'i. Fanorning teshik oynasidan shamol kirib o'chirib qo'ygan. Ana u ariqning bo'yiga borganimda bir nima suvni chapillatardi. Yopiray, nima ekan, deb fanorchamni ariqqa tutsam, mendan ham qari bir kishi ariqdan chiqolmay yotgan ekan. Darrov qo'lidan tortdim, bir amallab chetga chiqardim, hamma yog'i loy, jiq-jiq suv.

Bolalardan biri:

– Voy, boyoqish, soqoliyam, yuziyam loymi?

– Hamma yog‘i loy bo‘lgan... keyin yetaklab uyiga eltib qo‘ydim, – dedi chol.

Mening ko‘zimga Fanorchi otaning degani shunday ko‘rinib kelgandi, Qosim cho‘loq:

– Yolg‘on- yolg‘on! – deb baqirdi.

Bolalar birdan:

– Rost! – deb javob qaytarishdi.

– Kim endi sindirsa, shuni tutib beramiz otamga, – dedi Ahmad.

Fanorchi ota:

– Ha, barakalla, endi sindirmaysizlarmi? – dedi.

– Yo‘q-yo‘q, – javob berdik shu zamon.

Kichkina narvonni yana yelkasiga ilib, chol qorong‘ilikka kirib yo‘qoldi.

Shundan beri, haqiqatan, fanorga hech shikast yetmadi. Hozir shu fanorning o‘rnida sim to‘r bilan o‘ralgan tuxumdan kattaroq elektr lampochkasi yonib turadi. Uning uchun na yoquvchi, na gugurt, na moy kerak. Hech bir bola tegajaklik qilib tosh ham otmaydi. Uning yorug‘ida yurganda yoshligimning bir parchasi va Fanorchi otanigina xotirlayman.

* * *

Oybekning «Fanorchi ota» hikoyasida tasvirlangan hodisalar, aslida, sizning yoshingizdagi bolalar tez-tez guvoh bo‘ladigan voqealar sirasiga kiradi. Axir, ko‘chada futbol o‘ynayotganingizda qo‘ni-qo‘shnilarning derazalari necha marotaba sinib tushmaganmi? Yoki qo‘shni mahallada joylashgan, gir atrofi paxsa devor bilan o‘ralgan bog‘da meva g‘arq pishgan payti sodir bo‘lgan bir-biridan qiziq sarguzashtlarni eslang.

XX asr boshlarida esa hali uy va ko‘chalarni elektr chiroqlari yoritmas, xonadonlarda shamchiroq, qorachiroqlardan foydalanilardi. Ko‘chalarga fanorlar ilinar, ular elektr toki bilan emas, kerosin bilan yondirilardi. Fanorlarning moyini, shisha ko‘zlarini almashtirish uchun maxsus xizmatchilar biriktirib qo‘yilardi.

Oybek hikoyasining asosiy voqealari mana shunday fanorlardan biri tevaragida kechadi. Tursunqul aka degan kishining darvozasi ustiga ilingan chiroqqa shu atrofda yashaydigan bolalar dastidan tinchlik yo‘q. Ayniqsa, battol Qosim cho‘loq har kuni bir zararkunandalikni o‘ylab topadi. Sheriklarini fanor ko‘zlarini sindirishga, shu yo‘l bilan keksa Fanorchi otaning g‘ashiga tegishga da‘vat etadi. Fanorchi ota esa «unga yangi ko‘zoynak» taqib ketishdan zerikmaydi. Bolalarga cholning bu yuvoshligi, indamasligi sira yoqmasdi. Ularga qolsa, voqea yana davom etgani yaxshi. Ya‘ni, chol bolalarni «tutib olish uchun poylasa, hatto birortamizni tutib ursa ekan» deb «orzu» qilishadi. Biroq Fanorchi ota, xuddi atay qilgandek, biror marta ularga «tish qayramaydi»...

Fanorchi otaning qalbi shafqatga, mehrga, bir so‘z bilan aytganda, insoniy hislarga limmo-lim to‘ladir. Uning uzoq vaqt bolalarning bema‘ni qiliqlariga chidab kelgani ham aynan shu fazilati bilan izohlanadi.

Xayriyatki, bu hislar hozirgina beboshlik qilib, keksa kishining urinishlaridan kekkayib turgan, hatto uning ustidan «piq-piq» kulayotgan bolalar ko‘ngliga ham ko‘chadi, ularni insof, shafqat ko‘chasiga yetaklaydi.

Endi battol Qosim cho‘loqning gapini «cho‘rt» kesib tashlaydigan, faqat fanor emas, Fanorchi ota himoyasiga ham dadil chiqa oladigan, «Kim endi sindirsa, shuni tutib beramiz otamga» deya oladigan Ahmad singari mardona bolalar ham paydo bo‘ladi...

Agar Oybekning bu hikoyasini, biz yuqorida namunasini keltirganimizdek, sinchiklab, hafsala bilan tahlil qilishga urinsangiz, undan yana ko‘p-ko‘p ma‘no-mazmunlar topishingiz tayin.

Ishonamizki, bu mustaqil ijodiy mashg‘ulot sizga kelajakda Oybekning yirik asarlari – qissa va romanlarini tushunish, ularning mohiyatini to‘laroq anglashda, albatta, asqatadi. Zero, Oybek adabiyotimiz xazinasini o‘zining juda ko‘p go‘zal asarlari bilan boyitgan zahmatkash yozuvchi hisoblanadi. Yozuvchining ijodiy merosi 20 tomni tashkil etishi ham buning yorqin dalilidir.

Oybek o‘z ijodi davomida bolalik mavzusiga qayta-qayta murojaat etishdan charchamaydi. «Fanorchi ota»dan tashqari, uning avvalgi darslarda eslatganimiz «Gulnor opa», «Musicha», «Tillatopar», «Singan umid» singari kichik hikoyalari ham aynan bolalik xotiralari asosida dunyoga kelgan. Agar 1944- yilda yozilgan «Navoiy» romanida buyuk mutafakkirning ziddiyatlarga to‘la hayoti tasvirlangan bo‘lsa, «Alisherning bolaligi» qissasi to‘laligicha bo‘lg‘usi shoirning yoshlik pallalaridan hikoya qiladi.

Savol va topshiriqlar

1. Yozuvchi bolaligida guvoh bo‘lgan voqealar adabiy asarga aylanishi uchun muallifdan nimalar talab qilinadi?
2. «Fanorchi ota» hikoyasida tasvirlangandek hodisa sizning hayotingizda ham bo‘lganmi? Agar bo‘lgan bo‘lsa, U sizda qanday taassurot qoldirganini gapirib bering.
3. «Tor, qiyshiq ko‘chaning o‘ksiz oqshomini Tursunqul akaning churuk darvozasi tepasiga o‘tqizilgan bir fanorning titrak nurlarigina yoritar edi». Shu tasvir bilan yozuvchi o‘sha davr hayoti, kishilar ahvoli to‘g‘risida qanday ma’lumotlarni bermoqchi bo‘lgan, deb o‘ylaysiz?
4. Hikoyadagi «mahalla bolalari ila fanor orasida anglashilmas dushmanlik uyg‘ondi» degan gapni izohlashga harakat qiling. Bu «dushmanlik»ning sababi nima bo‘lishi mumkin?
5. O‘ylab ko‘ring-chi, Qosim cho‘loqning shunday laqab olishiga nimalar sabab bo‘lgan ekan?
6. Mahallangizda, qarindosh-urug‘laringiz orasida Fanorchi otaga o‘xshash mo‘ysafidlar bormi? Sinfdozlaringizga ular to‘g‘risida gapirib bering.
7. «Fanorchi ota» hikoyasini yozma tahlil qilishga harakat qiling.

Oybek hayotining so‘nggi yillarigacha bolalik kunlarini o‘zgacha sog‘inch bilan xotirlardi. Uning bu esdaliklari «Bolalik» nomli hajman katta qissasining dunyoga kelishiga zamin bo‘ldi.

Sizing hozirgi vazifangiz bu qissani to'liq o'qib-o'zlashtirish emas. Yuqori sinflarga o'tganingizda bu ishga navbat keladi, albatta. Bugun «Bolalik» asaridan bir parchani o'qiymiz-da, xuddi bir hovuch suvga qarab dengizni his qilishga uringandek, shu qissaga xos bo'lgan muhim jihatlarni sezishga intilamiz.

BOLANING KO'NGLI PODSHO

(«Bolalik» qissasidan)

...Ko'cha bugun jonlangan. Bo'zchilar tanda¹ yoyib, ipni ko'k bo'yoqqa bo'yaydilar, bir tomoni dag'al, qilli, g'o'laday og'ir asbobni tanda ustidan yuritib, ipni silliqalaydilar. Bo'zchilarning ko'pi qariqartang odamlar. Sal sho'xlik qilsang: «G'ivillama oyoq ostida!» deb jerkishadi ular.

Men ariq labidan bir parcha loy olib «poq-poq» o'ynab o'tirsam, uyidan o'rtog'im A'zam otilib chiqadi. Ko'zlari allanechuk besaranjom. Qarasam, qo'lida bir tilim handalak. Men unga «Shirinmi?» deb tikilaman. U havasim kelganini biladi shekilli, qo'lini orqasiga oladi-da, boshini liqillatib maqtanadi:

– Dadamlar olib keldilar, yana bor. Ah, shirin...

Men loyni otaman. Yugurib Mirahmad otaning uyiga kiraman. Supuriqsiz, qarovsiz qolgan keng hovlida juda baland, beo'xshov eski paxsa devorli xonaning kichkina, shaloq darchasi oldida bobom o'rtog'i bilan gaplashib o'tiribdi. Men pinjiga tiqilaman:

– Buva, handalak...

Chol quloq solgisi kelmaydi, hassasining uchi bilan yerni urib, gapiradi:

– Bilaman, bilaman, Musulmonqulning odami edi u, shaytonga dars berardi...

– Balli, esingizda ekan... – eski do'ppili boshini og'ir chayqab, so'zini davom ettiradi Mirahmad ota: – Ana shu oqpadarga qamti kelib

---

¹ **Tanda** – mato to'qish uchun uzunasiga tortilgan ip, o'rish.

qolsam bo'ladimi! U otda, men yayov. Qo'limda shashpar¹... O'ziam devday baquvvat, zug'umli yigit edi-da...

Men chollarning gapiga beixtiyor berilaman. Dam bobomga, dam uning o'rtog'iga tikilaman. Ular allaqanday xonlar, beklar, qo'rg'onlar, urushlar to'g'risida so'zlashadi. Allakimlar qandaydir katta darvozalarni berkitib qo'ygan, kimlardir shaharga suv bermagan, bog'dorlar qaylargadir qochib ketgani uchun bog'larda mevalar pishib, sasib-chirib ketgan. Bu gaplar menga ertakdan ham qiziq tuyuladi. Nihoyat, chollar jim bo'lishadi, go'yo yoshliklarini sog'inganday, boshlarini quyi solishadi.

Men bobomning qo'lidan tortaman:

– Handalak...

– Tek tur, huvari. Hali pishgani yo'q... – deydi bobom.

Men yana qistayman. Qo'lidan astoydil tortaman. Mirahmad ota meni aldamoq uchun gavronday hassasini qo'ldan qo'lga chaqqon olib, xirillagan ovoz bilan qandaydir qiziq ashula aytib beradi. Yo'q, menga kor qilmaydi. Axiri, bobom o'rtog'iga deydi:

– Nima qilamiz? Bola. Bolaning ko'ngli poshsho...

Bu gapning ma'nosiga tushunaman. Chunki men o'z tilagimni unga qabul qildirsam, u har vaqt atrofdagilarga yoki o'z-o'ziga shunday deb qo'yardi.

Bizning uydan tor ko'cha bo'ylab yuz qadamcha yurilsa, tosh terilgan katta ko'chaga – «Oqmachit» mahallasiga chiqiladi. Bu yerda uchta do'kon bor: biri qassoblik, ikkisi baqqollik. Musa baqqolning do'koni ko'zimga har vaqt quruq ko'rinadi. U faqat sabzi, piyoz, un, kerosin sotadi. Ammo muloyim, shirin so'z, sersoqol keksa Sobir baqqolda esa pashshalardan qoraygan shoda-shoda teshikkulcha, «ot non»lardan, qurtlagan jiyda va turshaklardan tortib, to toshko'mir, quruq beda, «makkaisano»² gacha har narsa topiladi.

---

¹ **Shashpar** – uchiga yumaloq, g'adir-budur temir o'rnatilgan uzun dastali gurzi, cho'qmor.

² **Makkaisano** – tropik va subtropik o'lkalarda o'sadigan ko'p yillik buta va daraxtlarning umumiy nomi, ularning surgi dori sifatida qo'llaniladigan bargi.

Biz shu do‘konga boramiz. Sobir baqqol ohangdor mayin ovoz bilan: «Barakalla, azamatcha, buvalari to‘ylarini ko‘rsin», deb meni erkalab qo‘yadi.

Bobom qalashib yotgan handalaklardan bitta kichkinasini oladi-da, hidlab qo‘limga tutqazadi, keyin bahosini so‘raydi. Baqqol bir nima deydi. Bobom o‘siq qoshlarini chimirib, bir qaraydi-da, uzun, keng oq surp ko‘ylagining cho‘ntagidan bir necha chaqa chiqaradi, har birini ko‘ziga yaqin tutib, obdan tikilib, baqqolning oldiga tashlaydi. Sobir baqqol boshini chayqaydi.

– Bo‘lmaydi, otajon, picha qo‘shing, – deydi.

– Bas. Bahosi yaxshi bo‘ldi, – deydi bobom jerkib, uyga buriladi. Sobir baqqol orqadan yana astoydil qichqiradi:

– Dadaqo‘zi ota, bir nima qo‘shmasangiz bo‘lmaydi!

Bobom unga qiyo boqmaydi. Tor ko‘chaga kirgach, o‘z-o‘zicha gapirib ketadi: «Insof bilan sot-da. Og‘zingga siqqanicha aytaverasanmi!» Keyin mendan ham ranjiydi: «Tentak, sabrni bilmaysan. Bozordan kattasini olib kelardim».

Men handalakni qo‘ltiqlaganimcha shamolday yuguraman. Ayvonda do‘ppimi, jiyakmi tikib o‘tirgan onamdan pichoq so‘rayman. Akam ham, bir chekkada nimanidir o‘zicha chatib-tikib o‘tirgan opam ham sevinishadi. Mana, chol ham asta kirib keladi.

– Qimmatga oldim. Bozorga tushardim-u, lekin ko‘nmadi o‘g‘ling, – deydi u onamga. – Bolaning ko‘ngli tilla... Omon bo‘lsin, orqamda qolsin. Bu tentakni juda yaxshi ko‘raman.

Shundan keyin chol har ikki-uch kunda eshikdan terlab-pishib kiradi, qo‘ynidan kattaligi piyoladay «yo‘l-yo‘l» handalakni chiqarib beradi, keyin onamgami, buvingami bozorning g‘ovur-g‘uvuridan shikoyat qiladi...

* * *

Qissadan olingan kichkinagina lavhadayoq biz o‘zimizni birdaniga yozuvchi bolaligi kechgan davrga tushib qolgandek his qilamiz. Ko‘z oldimizda XX asrning boshlaridagi ko‘hna Toshkentning g‘ala-g‘ovur ko‘chalari namoyon bo‘ladi.

Bo‘zchilarning o‘z ishlarini ko‘chaga olib chiqqanlaridan bilamizki, ularning hovlilari unchalik katta emas. Qolaversa, qorong‘i qishda tor hovlida dimiqqan, zerikkan keksa hunarmandlar bahor quyoshidan bahra olgilari keladi. Axir issig‘i handalakni pishirishga yetib qolgan quyoshning tafti kimning taniga yoqmaydi deysiz...

Yosh Musoning «*ariq labidan bir parcha loy olib «poq-poq» o‘ynab»* o‘tirishidan ham kunlarning ancha isib qolgani bilinadi.

Oybek bolalar xarakterini shu darajada yaxshi biladiki, yozuvchi tasvirida ular juda tabiiy gavdalanadi. A‘zamning oxirgi maqtovi – «Ah, shirin...» degani Musoning barcha sabr-u bardoshiga nuqta qo‘yadi. Uning ko‘ziga o‘zi suygan mashg‘ulot – «poq-poq» o‘ynash ham birdan ko‘rinmay qoladi:

«Men loyni otaman. Yugurib Mirahmad otaning uyiga kiraman...»

Mirahmad otaning hovlisi keng bo‘lsa-da, uning supuriqsiz, qarovsiz qolganidan bu uydagi yosh-yalang boshiga biror ko‘rgilik tushgani seziladi...

Shu hovlida ikki qariya xuddi suvdek oqib o‘tib ketgan yoshlik davrlarini eslab o‘tirishibdi. Bola guvoh bo‘lgan suhbatidan anglashiladiki, ularning ayni kuchga to‘lgan paytlari Musulmonqullar, ya‘ni Qo‘qon xonligi davriga to‘g‘ri kelgan. (Siz keksalarning «allaqanday xonlar, beklar, qo‘rg‘onlar, urushlar to‘g‘risidagi so‘zlari», «allakimlar qandaydir katta darvozalarni berkitib» qo‘ygani, «kimlardir shaharga suv bermagani» haqidagi suhbatining asl ma‘nosini yuqori sinflarda, albatta, bilib olasiz. Masalan, Abdulla Qodiriyning «O‘tkan kunlar» romanida ham shu hodisalar haqida hikoya qilinadi.)

Agar «Bolalik» qissasini topib, to‘liq o‘qib chiqsangiz, juda qiziq voqealarga boy bu asar Oybekning bolaligi, o‘smirligi to‘g‘risidagi tasavvurlaringizni kengaytirishi aniq.

Oybek faqat iste‘dodli shoir va mashhur yozuvchigina bo‘lib qolmay, yirik olim, publitsist va tarjimon ham edi. U rus adabiyotining quyoshi sanalgan Pushkinning «Yevgeniy Onegin» she‘riy romanini, Lermontovning «Maskarad» asarini, arman xalq eposi «Sosunli Dovud» dostonini va boshqa o‘nlab asarlarni ona tilimizga mahorat bilan o‘g‘irgan. U 1943- yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasining

haqiqiy a'zosi etib saylangan, O'zbekiston xalq yozuvchisi degan yuksak unvonga sazovor bo'lgan edi.

Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek 1968- yilning 1- iyulida 63 yoshida og'ir xastalik tufayli hayotdan ko'z yumdi. Yozuvchi ona xalqiga ulkan adabiy-ilmiy meros qoldirdiki, bu meros kelajakda ham avlodlarimiz ma'naviyati yuksalishiga beminnat xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan 2010- yilda poytaxtimiz Toshkentning eng so'lim maskanlaridan biri – Alisher Navoiy nomidagi Milliy bog'da Oybekning muhtasham haykali qad rostladi. Bu mashhur yozuvchining ijodiy merosi va xotirasiga ko'rsatilgan ulkan hurmat va e'zozning yorqin ifodasi hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Oybekning bolalik mavzusida yozgan asarlari nomini sanab, ularning biri to'g'risida kengroq ma'lumot bering.
2. «Bolaning ko'ngli podsho» hikoyasi adibning qaysi qissasidan olingan? Siz bu asarni to'liq o'qiganmisiz? Agar bilsangiz, uning mazmunini sinfdoshlaringizga so'zlab bering.
3. Hikoyadagi bolaning qiliqlarini (bobosini handalak olib berishga ko'ndirganini) «erkalik, tantiqlik» deb baholash mumkinmi? Fikringizni isbotlab berishga harakat qiling.
4. Chollardan biri – Mirahmad otaning «...Ana shu oqqadarga qamti kelib qolsam bo'ladimi! U otda, men yayov. Qo'limda shashpar... O'ziyam devday baquvvat, zug'umli yigit edi-da...» deya boshlagan hikoyasi nima bilan tugagan bo'lishi mumkin?
5. Boboning Sobir baqqol do'konida «qalashib yotgan handalaklardan bitta kichkinasini» tanlashi bilan hikoya oxiridagi gap o'rtasida qanday bog'liqlik bor?
6. Bobo bir joyda «Bolaning ko'ngli poshsho» desa, boshqa joyda «Bolaning ko'ngli tilla» deydi. Har ikki ibora mazmunini izohlashga urinib ko'ring.
7. Oybekning bolalik davri mavzusiga qayta-qayta murojaat qilishining sababi nimada ekan? Shu haqda o'ylab ko'ring-chi.

Usmon NOSIR

(1912–1944)

Dunyo adabiyoti tarixida shunday shoirlar o'tganki, ularning umri va ijodi xuddi qorong'i osmonni birdan yoritib yuborgan chaqmoqqa o'xshaydi. Billsangiz, bir lahzada chaq nab o'tib ketadigan chaqmoqda ko'plab elektrostansiyalar yillar davomida ishlab chiqaradigan quvvat bo'ladi. Rus shoiri Lermontov, tatar ijodkori Abdulla To'qay, o'zbek adabiyotining favqulodda iste'dodli namoyandasi Usmon Nosir mana shunday yorqin siymolardandir. Garchi juda kam umr ko'rgan bo'lsalar-da, ular yozib qoldirgan asarlarning ahamiyati asrlarga tatigulikdir.

Usmon Nosir bor-yo'g'i 32 yil yashagan bo'lsa, shuning 6–7 yilidagina erkin ijod qilish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Bo'lg'usi shoir 1912- yilning 13- noyabrida Namangan shahrida dunyoga keldi. Uning hunarmandchilik bilan ro'zg'or tebratadigan otasi bu paytda og'ir xasta bo'lib, bola go'dakligidayoq olamdan o'tadi. Usmon o'z otasi mehrini, uning erkalashlarini ko'rmay o'sdi. To'rt yasharligida onasi Xolambibi shu yerlik Nosirhoji degan kishiga turmushga chiqadi va oila Qo'qonga ko'chib keladi. Usmonjon shahardagi internatda o'qiydi, tarbiyalanadi.

1931- yilda Usmon Nosir Samarqanddagi O'zbekiston dorilfununi (hozirgi Samarqand Davlat universiteti)ga o'qishga kiradi. U tengdoshlari orasida o'zining o'tkir fikri, fanlarni tez o'zlashtira olishi, shoirlik iste'dodi va sho'x-sha'n tabiati bilan yaqqol ajralib turardi. Usmon Nosir nafaqat adabiyotni, balki dunyo tarixi, falsafasi, san'atini ham

chanqoqlik bilan o'zlashtirishga, buyuklarga ergashib ijod qilishga oshiqardi. Bu intilishlar shoirning dastlabki asarlaridayoq o'zini ko'rsatdi. Uning bitiklarida katta g'oyalar, badiiy tafakkurning erkin parvozlari, fikrning o'tkir yolqinlari yaqqol aks etardi. Mana, uning Samarqanddan onasiga yozgan she'riy maktubi – «Oq yuvib, oq tarab» she'ridan ayrim lavhalar. Unda shoir bolaligida ko'rgan sargardonliklarini tabiat manzaralariga uyg'un holda qayta jonlantiradi, o'quvchini o'z xotiralariga oshno etadi:

Esingdami, g'arib ona,	Sarg'ayib yerga tushgani
U qishlarning zahri?	Bir ko'm-ko'k yaproqning.
Yuzni momataloq qilgan	Qon, yoshlar-la to'lganda
U yillarning qahri?	U ko'zlaring seni,
Mehribonim, yodga tushdi,	Tuproqqa yuz tutganda
Bir kuni kuz nahori,	Umring bahori...

Usmon Nosir uchun tabiat manzaralari she'riy asarni qo'shimcha tashbihlar bilan bezash, go'zallashtirish vositasi emas edi. U tabiatni go'yo ona anglab, o'zini esa shu ona bag'riga doimiy talpinuvchi farzand hisoblardi. Uning she'rlarida har bir fasl, yer, osmon, quyosh, yulduz va oy, daraxtlar va chechaklar, qushlar va hayvonlar badiiy umumlashma, obraz darajasiga o'sib chiqadi.

Bu jihatdan uning to'rt misradan iborat quyidagi she'ri e'tiborga loyiqdir.

BOLALIGIMGA

Kapalakning gul emganin ko'rdim,
Eslab ketdim seni, malagim...
Sen berdingmi, shuncha shirin she'rni,
Ey, barglari ko'm-ko'k palagim?

Badiiy obrazlarga to'la bu mo'jaz she'rda bolalik yashnoq «gul»ga, «barglari ko'm-ko'k palak»ka, go'zal «malak»ka o'xshatilsa, shoir o'zini gul hidini emuvchi, dilbar malak boshi uzra parvona bo'luvchi kapalakka mengzaydi. (Bir narsaga albatta e'tibor bering: shoir o'zini

gul nektari – shirasini yig‘uvchi asalariga emas, balki aynan gul hidiga oshiq, shundan mast bo‘lguvchi kapalakka o‘xshatadi!)

Shoir tarjimai holi to‘g‘risida gapirganimizda, uning bolalik davri ancha qiyinchilikda o‘tganini aytgandik. Shunisi qiziqki, har qancha og‘ir, musibatli bo‘lmasin, inson o‘zining beg‘ubor bolaligini boshqacha entikish bilan xotirlaydi. Chunki bolalikning ozorlari, tashvishlari ham vaqt o‘tgan sayin kishiga qadrlil bo‘lib, tansiql bo‘lib boradi.

Usmon Nosir talqinidagi lirik qahramon tabiat bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri muloqotga kirishadi, uni erkalaydi, unga erkalanadi, undan arazlaydi, undan kechirim so‘raydi.

Mana qarang, siz har kecha ko‘radigan oy va uning nurlari, bahor chog‘i gullagan bodomning oydin kechadagi suratini shoir oddiy so‘zlar bilan qanday chizadi:

Oydin kecha –	Taqib suv oqar,
Sutdek oppoq	Jimirlab
Har yer	Oy aksi yotar.
Har bir joy,	Oy nurini
Doirayi kamondan	Ko‘zga solib
Boqar kumush oy.	Ko‘rdim yalangdan –
Oy nurini	Bodom gullab qolibdi
Deraza	Och pushti rangda...

Endi shu tasvirning o‘zidan usta musavvir qanday surat yaratishi mumkin ekanini o‘ylab ko‘ring. Shoir esa siz bilan bizga oddiy tuyuladigan so‘zlar rangini, ularning ohangini ilg‘aydi, bo‘yoq bilan emas, so‘z bilan go‘zal kartina chizadi.

Modomiki, suhbatimiz shoir tasvirida qayta jonlangan oy to‘g‘risida borar ekan, keling, uning shu mavzudagi bir she‘rini o‘qiylik.

YURGANMISIZ BIRGA OY BILAN

Yurganmisiz birga oy bilan
Oqshom payti ko‘m-ko‘k o‘rmonda?
Maysalarga shabnam qo‘nganda
Shunday yaxshi, tinch bo‘lar ekan!

Shitir-shitir o‘ynar shabada,
Barglar musiqasi bir shirin...
Havo go‘yo tiniq, sof boda,
Ko‘ngil sezar hayotning sirin.

Men mast bo‘lib qoldim bir kecha,
Sil o‘pkamni ancha yayratdim.
Uxlamasdan to tong otguncha,
Dilginamni rosa sayratdim.

She‘rning birinchi misrasidanoq ko‘kda go‘yo jim turgandek tuyuladigan oy harakatga tushadi. U shoirga hamroh tutinib, ko‘m-ko‘k o‘rmon oralab birga kezadi. Bu holat shoirga hozirga qadar izlab yurgan tanqis muhitni – sokinlik, tinchlikni hadya etadi.

Xo‘sh, nega shoir ko‘ngli tinchlikni bu qadar qo‘msaydi, undan najot izlaydi?

Gap shundaki, ushbu she‘r 1935- yilda, Usmon Nosir davolanish uchun shimolga – Boltiq va Oq dengiz bo‘ylariga safar qilgan davrda yozilgan. Bu paytda sobiq sho‘ro davlatida mafkuraviy talvasalar juda kuchaygan edi. Xalq orasidan yetishib chiqqan ko‘plab ziyolilarni ta‘qib etish avj ola boshlagandi. Gazeta va jurnallar, tez-tez chaqirib turiladigan majlislarda, ayniqsa, shoir-yozuvchilar haqida ko‘pdan ko‘p tuhmat gaplar aytilardi. Usmon Nosir o‘ziga ustoz deb bilgan Cho‘lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy singari ijodkorlarga tinimsiz hujumlar uyushtirilardi. Yurtidan uzoqda bo‘lsa-da, shoirning navqiron ko‘ngli bularning baridan ozor chekmasligi mumkin emas edi. Shu tufayli ham shoir o‘zining ayni kunlardagi kayfiyatini ifodalab:

Men mast bo‘lib qoldim bir kecha,
Sil o‘pkamni ancha yayratdim.
Uxlamasdan to tong otguncha,
Dilginamni rosa sayratdim, –

deydi. Bu yerda shoir «sil o‘pkam» deya faqat o‘zining jismoniy xastaligi to‘g‘risida gapirmaydi. Balki, yuqorida aytib o‘tganimiz – biqiq, tuhmat-u razolatga to‘la muhitda siqilgan ko‘nglini – ruhini nazarda

tutadi. Bunday muhitda esa dilning sayrashi – emin-erkin ijod qilish to‘g‘risida gapirmasa ham bo‘ladi. Zamondosh shoirimiz Xurshid Davron bir she‘rida «Eng dahshatli sukunat – shoir jim yursa!» deydi. Shundan kelib chiqilsa, Usmon Nosirning o‘ziga oy hamrohlik qilgan, yalangoyoqlarini shabnamlar chaygan kimsasiz kechada dilginasini rosa sayratganini – to tong otguncha uxlamay erkin qo‘shiqlar kuylaganini tushunsa bo‘ladi!

Ko‘ryapsizki, Usmon Nosir o‘zidagi kuchli hayotiy dardlarni ham tabiat lirikasi qatlariga singdirib, qalb sirlarini shu orqali o‘quvchisiga yetkaza olgan.

Shoirning xuddi shu yili yozilgan boshqa bir she‘rida asl hayot va yosh ko‘ngilning undan olgan taassurotlari o‘zaro muqoyasa qilinadi. Bu she‘rda go‘yo hali bolalik zavqidan voz kechishni istamagan shoir ko‘ngli bilan shafqatsiz hayotning achchiq-chuchugini totib, sergak torta boshlagan shoir aqli o‘zaro muloqotga kirishadi.

YUR, TOG‘LARGA CHIQUAYLIK...

Yur, tog‘larga chiqaylik.

Mayli, yur!

Eh... qandayin chiroylik

Oppoq nur...

Olmos kabi oppoq qor

Yaltirar.

Nega muncha dil oqar,

Qaltirar?

Bilasanmi, yoshlik bu –

To‘ymagan!

Tinim bilmas, go‘yo suv –

O‘ynagan...

Shuncha a‘lo, chiroylik

Ko‘rinur...

Yur, tog‘larga chiqaylik.

Mayli, yur!

Avvalo, she‘rda aks etgan tog‘larning ulug‘vorligi, ular bag‘rini qoplagan olmos yanglig‘ oppoq qor nuri o‘quvchi diliga yorug‘lik olib kiradi. Butun olam oqlikka burkanganini ko‘rgan yoshlar yuragida hozirga qadar bo‘lmagan g‘alati toshiqish, hayajon bosh ko‘taradi. Bu hayajon navqiron yuraklarga sig‘may to‘lib-toshadi, dilni titratib yuboradi. Zero, bolalik, yoshlikning o‘zi ham doimiy harakatga talpinuvchi, bir joyda tinim bilmaydigan sharqiroq suvday toshqin fasldir.

Uning ko‘ziga dunyodagi barcha narsa mo‘jiza bo‘lib ko‘rinishi, u har bir hodisadan kashfiyot izlashi ham tabiiydir. Tog‘lar sari ko‘tarilarkan, bu mo‘jaz qalb go‘yo qanot chiqarib uchadi, tog‘larning ulug‘vorligini o‘zida ham his etishni juda-juda xohlaydi. Oppoq nur yoshlikning ko‘zini qamashtiradi, hayotni jozibador, faqat go‘zallikdan iboratdek qilib ko‘rsatadi...

Yuqorida eslatganimizdek, o‘tgan asrning 30-yillarida sho‘rolar davlatida avj olgan qatag‘on yosh Usmon Nosir ko‘nglini ham chuqur dardlarga to‘ldirdi. Mana shu darddoshlik tuyg‘ulari shoirning ko‘p-lab she‘rlarida o‘z izini qoldiradi. Jumladan, yuzaki qaraganda, yosh yigitning hayot bo‘ronlariga ko‘ksini ochib yashash ishtiyoqi tasvirlangandek tuyuladigan «Yo‘lchi» she‘ri ham bu fikrni tasdiqlaydi. Mo‘jaz bu she‘rni to‘lig‘icha o‘qiymiz:

YO‘LCHI

Yo‘lchiman, manzilim dengizdan nari,
Lojuvard ufqning tubiga yaqin.
Ko‘nglimda dardlarim daryodek oqin,
Chayqalar ko‘zlarim tikilgan sari.

O, yo‘llar!

Chu, qora toychog‘im! Chu, qora yo‘rg‘am!
Murodga qasd qilib yugurgan yetur.
Bo‘ronni sevmasa, dil nechun tepur?
Tiriklik ne kerak bemehnat, beg‘am?!
Chu, qora yo‘rg‘am!

Mazkur she‘rni turli yo‘sinda tushunish va talqin etish mumkin. Uni, yuqorida aytilganidek, yashashga tashna o‘spirinning orzularga to‘la hayot dengizi osha yorug‘ manzillarga talpinishi tarzida talqin etish ham xato bo‘lmaydi. Zero, shoir bu she‘rni yozganida endigina 23 yoshga kirgan, demak, hayotga shunday yondashishga u to‘la haqli ham edi. Biroq she‘rning uchinchi misrasi «Ko‘nglimda *orzular* daryodek oqin» shaklida emas, balki aynan «Ko‘nglimda *dardlarim* daryodek oqin» tarzida bayon etilgani bizni o‘ylantirmasligi mum-

kin emas. Shu yoshdagi shoirning ko'ngli ne dardlarga to'lganki, bu dardlar daryodek oqsa? U ne manzillarni ko'zlaganki, tikilganda ko'zlari chayqalsa? Nega u borar manzil ufqning tubida, demakki, ko'z ilg'amas uzoqlarda?

«Yo'lchi» she'rini o'qigan chinakam muxlis ko'ngli bir narsani aniq ilg'aydi. U ham bo'lsa, lirik qahramon – shoir ko'pchilik oddiy odamlar singari yetishish mumkin bo'lgan orzular ko'yida yurgan odam emas. Uning talpingan manzili «murodga qasd qilib yugurish»ni talab qiladi. Bu manzillarga yetmoq hali ne-ne mehnat va g'amni, ko'plab shiddatli bo'ronlarni uning boshiga solishi mumkin.

Bu qahramonning bizga ibratli jihati shundaki, u o'zi tanlagan taqdir yo'llarida duch kelishi muqarrar bo'lgan qiyinchiliklarga tik boqa oladi. Nafaqat tik boqadi, balki qora yo'rg'asini mashaqqatlar sari yanada tezlaydi.

Afsuski, fidoyi shoir Usmon Nosirga o'zi ko'zlagan nurli manzillarga yetib borish nasib etmadi. 1937- yilda ustozlari Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy va yana ko'plab ijodkorlar qatori Usmon Nosir ham «xalq dushmani» degan tuhmat bilan ayblandi. U sovuq Sibir o'lkalariga surgun qilindi. Bu paytda shoir bor-yo'g'i 24 yoshga kirgan edi.

Qamoqlarda tortgan cheksiz azob-uqubatlari, yurtini sog'inib chekkan fig'onlari oxir-oqibat shoirning jism-u jonini yemirdi. Usmon Nosir 1944- yilning mart oyida Rossiyaning Kemerovo viloyatidagi mahbuslar lagerida vafot etdi.

Usmon Nosir to'g'risidagi darsimizni shoir hayoti va ijodini chaqmoqqa qiyoslash bilan boshlagan edik. Qarangki, shoirning o'zi «Yurak» nomli she'rida:

Itoat et!
Agar sendan
Vatan rozi emas bo'lsa,
Yoril! Chaqmoqqa aylan sen,
Yoril! Mayli tamom o'lsam! –

deya qalbiga xitob qilgan edi. Shoirning chaqmoqdek yorqin umri va ijodi hali ko‘p asrlar xalqimiz qalbini yoritib turajak.

* * *

Usmon Nosirning quyidagi ikki she‘rini darslikda berilgan namunalariga qarab, tahlil etishga harakat qiling. Bu ijodiy mashg‘ulot sizni shoir badiiy dunyosiga chuqurroq kirib borishingizga yordam beradi.

YOSHLIK

Kunlarimni yoshligimdan ayamadim,
Menda yoshlik nokaslikni hech ko‘rmadi.
Qiz sevganda, ho‘ngir-ho‘ngir qon yig‘ladim,
Go‘yo, qalbim amri – azmimni bir so‘rmadi.

Yoshligimning tarozusi beposangi,
Bir pallasi bahor toshi bilan og‘ir:
Sevinchim ko‘p... shodligim zo‘r... tilim biyron,
Qaysi umr shunday yoshlik ko‘rdi, axir?

Yuragimga achchiq-achchiq botar edi,
«Bog‘ ko‘chada» sharsharakning mungli kuyi...
Hayron bo‘lib, bolalikda o‘ylar edim,
Qaydadir deb bu oftobning yotar uyi?

Bolaligim gul bog‘larni ko‘rolmagan,
G‘arib bo‘lib, mungshib yurgan ko‘chalarda.
Yulduz sanab, yildan uzun kechalarda
Hisobiga sira, azal yetolmagan.

Ayamadim yoshligimdan kunlarimni,
Nokaslikni ravo ko‘rmay sevintirdim,
Chunki, unga yuragimda o‘lib qolgan
Bolaligim erkaligin tiriltirdim.

Yoshligimning sarguzashti benihoyat,
Bisoti ham tasodifga to‘lib bitgan...
Keyin bilsam, tasodiflar zarur ekan,
Hodisani yetaklarkan sababiyat.

Toshkent, 1934

GULZOR – CHAMAN...

Gulzor – chaman. Yur, bog‘larga
Eltay yetaklab.
Binafshalar terib beray
Senga etaklab...

Chakkangga taq! To‘lib tursin
Oydek yuzlaring.
Kunday yorug‘, tunday qora
Ekan ko‘zlaring.

Tingla, erkam, o‘rtog‘imsan,
Ko‘nglimni ochay,
Qonim she‘r bo‘lib oqsin-da,
Men qayta ichay.

Istaymanki, oqar qonim
Tamom bo‘lmasin,
Istaymanki, sevar yorim
Tashlab ketmasin.

Chunki, do‘stlik mehri bilan
Shodligim o‘sar.
U har qachon yonboshimda
Soyamday yurar.

U sen, qo‘zim. Yur, bog‘larga
Eltay yetaklab.

Binafshalar terib beray
Senga etaklab.

Bu shoir, – deb, – bu yengil, – deb
Asti o‘ylama!
O‘pgan o‘pichlarim haqqi
Inontiraman.

Agar, darkor bo‘lsa har choq,
Chorlasa Vatan,
Qo‘lyozmalarimni tashlab,
Shinel kiyaman.

Uddasidan chiqolmasam
Ahdimni, unda –
Brauningni qo‘limga ber,
Qop-qora tunda.

O‘z jazomni o‘zim beray,
Azob-la o‘lay...
Yo‘q!.. Hamdam bo‘l, qo‘limdan tut,
Janglarga kiray!

1934- y.

Savol va topshiriqlar

1. Usmon Nosir hayoti va ijodi qaysi jihatlari bilan sizda ko‘proq taassurot qoldirdi?
2. Aksariyat shoirlar ijodida tabiatga qayta-qayta murojaat etilishining sababi nimada, deb o‘ylaysiz?
3. Biz yashaydigan olamni «ona yer», «ona tabiat» deb atashimizning boisi nimada?
4. Usmon Nosir she‘rlarida tabiat qanday ranglarda, obrazli ifodalarda kuylanishini aniq misollarda ko‘rsating.
5. Shoirning «Yoshlik» she‘ri bilan darslikda tahlili berilgan she‘rlar o‘rtasida qanday o‘xshashlik va farqlar bor?

6. «Kunlarimni yoshligimdan ayamadim» degan misrani tushunish va tushuntirishga harakat qiling.
7. Nega yoshlik tarozusining «bir pallasi bahor toshi bilan og‘ir» bo‘ladi?
8. Usmon Nosiming «Gulzor – chaman...» deb boshlanuvchi she‘rida lirik qahramon kimga murojaat qilyapti? U shoirdan nimalarni kutadi?
9. Bu she‘rning lirik qahramoni qaysi hollarda o‘zini brauning – to‘pponcha bilan otib qurbon qilishga tayyor?
10. Sho‘ro davri qatag‘oni qurboni bo‘lgan yana qaysi ijodkorlar to‘g‘risida eshitgansiz?
11. Usmon Nosir she‘rlaridan ikkitasini yod oling.

Nazariy ma‘lumot

SHE‘R HAQIDA TUSHUNCHA

Ohang jihatidan ma‘lum bir tartibga solingan, his-tuyg‘u ifodasi sifatida yaratilgan hissiy nutq **she‘r (nazm)** deyiladi. She‘r arabcha *shuur* degan so‘zdan olingan bo‘lib, uning asosida insonning ichki kechinmalari yotadi. Buyuk rus tanqidchisi N.A. Dobrolyubov she‘r uchun uch xususiyat – ezgulik, go‘zallik, donolik shart bo‘lishini ta’kidlagan edi. Nutqning she‘r bo‘lishi uchun she‘riy mazmun va she‘riy shakl zarur. She‘r tuzilishining asosini ritmik o‘lchov – hiyo (bo‘g‘in) tashkil etadi.

Shakliga ko‘ra she‘rning aruz, barmoq, erkin (sarbast), nasriy she‘r kabi ko‘plab vaznlari mavjud.

O‘zbek mumtoz she‘riyatini asosan **aruz** vaznida yozilgan she‘rlar tashkil etadi. Aruz vazni hijolarning cho‘ziq va qisqaligiga asoslanadi. Misra va baytlarda cho‘ziq va qisqa hijolarning o‘zaro mutanosib ravishda takrorlanib kelishi o‘ziga xos musiqiylikni ta‘minlaydi. Shuning uchun ham aruz vaznida yozilgan she‘rlar (g‘azal, masnaviy, ruboiy, murabba, muxammas, musaddas va hokazo)da ohangdorlik juda kuchli bo‘ladi.

Barmoq vaznidagi she‘rlar hijolarning cho‘ziq va qisqaligiga emas,

balki ularning (bo'g'inlarning) miqdoriga asoslanadi. Shunga ko'ra barmoq vaznida yozilgan she'rning misrasi besh, olti, yetti, sakkiz, to'qqiz va undan ortiq bo'g'inlardan tashkil topishi mumkin. Bundan tashqari, she'rda misralarning o'zi ichki bo'linishlar asosida o'ziga xos ohangdorlikni tashkil etishi **turoq** deyiladi.

Oq she'rda vazn saqlansa-da, biroq qofiyalar bo'lmaydi, ya'ni uning o'rni «oq» qoladi. Shuning uchun ham bunday she'rlar «oq she'r» deyiladi. Qofiya talab etilmagani uchun ham oq she'rda shoirning imkoniyatlari ancha keng bo'ladi, ya'ni o'z fikrlarini erkin ifodalay oladi. M. Shayxzodaning «Mirzo Ulug'bek» tragediyasi, Sofoklning «Shoh Edip», V. Shekspirning «Otello», «Gamlet», «Qirol Lir», «Romeo va Julyetta» kabi asarlarining tarjimalari oq she'rning ajoyib namunalaridir.

She'rning **erkin (sarbast)** she'r degan shakli ham mavjud bo'lib, bunda misralardagi hijolar miqdori, ularning cho'ziq yoki qisqaligi hech qanday ahamiyat kasb etmaydi. Erkin she'r «verlibr» (fransuzcha vers – she'r, libres – erkin so'zlaridan) degan xalqaro atama bilan ham yuritiladi. Bunda misralarning turlicha turoqlanishi, qofiyalanishdagi erkinlik shoirga o'z fikrini izchil ifodalash imkonini beradi. Erkin she'rda ohangdorlik va ifodalilik talabi, she'r g'oyasi va shoir maqsadini ochib beruvchi har bir so'z ijodkor xohlagan tartibda alohida satrlarga chiqarilishi mumkin. Cho'lpon, H. Olimjon, G'. G'ulom, M. Shayxzoda, Usmon Nosir, Mirtemir kabi shoirlar ijodida erkin she'rning ajoyib namunalari uchraydi.

Nasriy she'rda ham she'rga, ham nasrga xos xususiyatlar mavjud bo'ladi. Nasriy she'rning asosiy belgilari: a) ma'lum vaznga va izchil qofiyaga ega emasligida; b) ramziy tasvir uslubining ustunligi va fikriy umumlashmaning kuchliligida; d) his-hayajonning balandligi va ritorik qaytariqlarning ko'pligida; e) o'ziga xos ritmik tuzilishi va pauzalarining ko'pligida namoyon bo'ladi. Nasriy she'r *nasrdagi nazm, mansur she'rlar, mansuralar, sochmalar* deb ham atalishi mumkin. Nasriy she'rlar Fitrat, Oybek, Mirtemir, Omon Muxtor, Omon Matjon, Ibrohim G'afurov kabi shoirlar ijodida ko'plab uchraydi.

MIRTEMIR

(1910–1978)

Ko'l-u tog'lik,
Bog'-u rog'lik o'zbek elim.
Momo yurti,
Bobo yurti, chambilbelim.
Zar-u gavhar – yaltiroq tosh,
nedir olmos,
Sen biz uchun ham non, ham osh,
mangu meros.

O'quvchining xotirasiga bir o'qishdayoq muhrlanib qoladigan bu quyma satrlar O'zbekiston xalq shoiri Mirtemir qalamiga mansubdir.

Mirtemir Tursunov 1910- yilda, o'zi yozganidek, Qoratorog' etaklarida – Turkiston shahrining Iqon qishlog'ida tug'ilgan. Avval bobosi qo'lida, keyin eski maktabda tahsil olgan. So'ng Toshkentga kelib, «Almai» nomidagi bolalar namuna ish maktabida tarbiya ko'radi. Samarqanddagi O'zbekiston Davlat pedagogika akademiyasida o'qiydi. O'qishni bitirib maktablarda muallimlik qiladi, nashriyotlarda, Yozuvchilar uyushmasida ishlaydi.

Shoirning birinchi she'ri «Tanburim ovozi» 1926- yili, 16 yoshida e'lon qilinadi. 1928- yili uning «Shu'lalar qo'ynida» nomli ilk she'riy to'plami nashr etiladi. Keyin «Zafar», «Qaynashlar», «Tong» to'plamlari dunyo yuzini ko'radi.

30- yillarda u juda ko‘p vaqtini tarjimalarga bag‘ishlaydi. A. S. Pushkin, M. Y. Lermontov, N. A. Nekrasov, T. G. Shevchenko she‘rlarini, dostonlarini o‘zbekchaga o‘giradi. Umuman tarjima sohasida Mirtemir nihoyatda barakali ijod qilgan. Antik dunyo shoiri Homer, shuningdek, Shota Rustaveli, Henrix Heyne, Tagor, Maxtumquli, Berdaq, Nozim Hikmat she‘riy asarlari, «Manas» qirg‘iz xalq eposi, «Qirq qiz» qoraqalpoq xalq dostoni Mirtemir zahmatlari tufayli o‘zbek o‘quvchisiga yetib kelgan.

Shoir umri davomida o‘nlab she‘rlar va dostonlar to‘plamlarini chop ettirdi. «Bong», «Poytaxt», «O‘ch», «Surat», «Qoraqalpoq daf-tari», «Tingla, hayot!», «Izlaganim», «Tog‘day tayanchim», «Yodgorlik» kabilar ularning ichida eng mashhurlaridir. Bu to‘plamlarning mundarijasiga qarasangiz, inson hayotining barcha pallalaridagi kechmishlar, tuyg‘ular, taassurot va xotiralar jamuljam bo‘lganini ko‘rasiz. Chunki Mirtemir xoh yirik doston yozsin, xoh sahna asarlari yoki katta-katta asarlarni tarjima qilsin, bundan qat‘i nazar, biron kun ham she‘r yozishni tark etmagan. Ko‘nglidan kechgan barcha tuyg‘ulari she‘rga ko‘chgan. U gohida O‘zbekistonimizning paxtazor dalalarini kezib, mehnatkash dehqonlar bilan tanishib, barchaning bunyodkorlik bilan yashayotganidan ta‘sir lanib, zavqqa to‘lib shunday satrlar bitadi:

Shavkatim, faxrim mening,
Dengiz-u nahrim mening,
Yuragim, bag‘rim mening –
Paxtakor Respublikam.

Shoirni to‘lqinlantirgan tuyg‘ular mo‘l. U goh tarix sahifalarini varaqlab, ota-bobolarining ulug‘vor ishlaridan hayratga tushadi. Gohi bu hayratlari o‘z zamonasining mard, tanti insonlari bilan muloqotlardan she‘rlarga ko‘chadi.

Shoirning ijodidagi bosh mavzu nima deb so‘ralsa, yurtga, tabiatga oshiqlik, bolalik xotiralariga sadoqat, o‘z xalqidan faxrlanish, uni chin dildan sevish va ardoqlash deb aytish mumkin. Mirtemir she‘rlarida

bu mavzular ko‘pincha birikib, omuxtalashib keladi. Bir she‘rning o‘zida ham tabiat go‘zalligi, ham xotiralar, ham iftixor tuyg‘usi va yana hayotga muhabbat kabi tushunchalarning ifodalanishini ko‘rish mumkin.

Shoir umrining oxirida «Yodgorlik» deb nomlangan she‘riy to‘plam tayyorladi. Va unga so‘nggi yillardagi eng sara she‘rlarini jamlab, o‘zidan keyingi avlodlariga ma‘naviy tuhfa qilib qoldirdi.

Mirtemir 1978- yil 24- yanvarda 68 yoshida vafot etdi.

Shoirning avlodlarga qoldirgan ijodiy merosi ardoqlanib, to‘rt jildlik «Asarlar»i nashr etildi.

Mustaqillik yillari Mirtemirning xalqimiz ma‘naviyatini yuksaltirishdagi ulkan xizmatlari taqdirlanib, «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni berildi.

Mirtemir she‘riyatidan namunalar

BULUT

I

Ko‘k yuzida pag‘a bulut – oq bulut,
Oq bulutdan sut yog‘armi yoki qut?
Pag‘a bulut – yaxshi ko‘klam elchisi,
Havolarda yomg‘ir isi, sel isi...

Ko‘k yuzida dam qaldiriq, dam sukut,
Yog‘may o‘tma, pag‘a bulut – oq bulut!
Yog‘ib o‘tsang – tizza bo‘yi o‘t bo‘lur,
O‘t bo‘lur, ham sut bo‘lur, ham qut bo‘lur.

II

Ko‘k yuzida pag‘a bulut – oq bulut...
Bir qarasang – osmon to‘la oqquvlar,
Bir qarasang – baland qorli cho‘qqilar,
Bir qarasang – ko‘z ilg‘amas oq barqut.

Ko'k yuzida – yorug', oydin bir ro'yo...
Usta rassom chizmish ajib manzara –
Tepa-tepa paxta – beg'ubor, sara,
Kuzgi xirmonlarning akslari go'yo...

BALIQ OVI

Bizning qishloq tog' bag'rida,
Tog' bag'rida – bog' bag'rida,
Etagida chopqillar soy.

Yozda tiniq,
Kuzda tiniq,
Suvda quyosh yuz bir siniq,
Ko'klam chog'i soy butun loy.
Qirg'og'ida jambil, yalviz,
Quhog'ida balig'i mo'l.
O'ltiraman ba'zan yolg'iz,
Suvga tushmay usti bosh ho'l:
Qarmog'imga ilinmaydi,
Suzmoqdami yo chopmoqda,
Suv tagidan ne topmoqda?
Yuz tikilsang bilinmaydi...

Tashlay qolsam non ushog'in,
Yugurishib kelar talay,
Ulgurishib kelar talay.
Ilinsaydi ulkanrog'i,
Eltar edim jon buvimga.
– Hay, rostanmi, hay, baliqmi,
Tangalikmi, chaqalikmi?

Balli, derdi, uquvimga...
Ilinmaydi lekin hozir.
Bundan keyin to'r tashlayman,
Tashlasam ham zo'r tashlayman,
Qo'lga tushar bari oxir.

Yoz boshi, dalalar soz,
 O'z ko'rkini yoymish yoz,
 Chechaklarda hali noz,
 Ko'llar to'la suqsur, g'oz,
 Oq bulutlar cho'g'lanib,
 Tong otar yallig'lanib,
 Ko'l osmoni bug'lanib,
 Ko'rinar go'yo sayoz.
 Shu vaqt allaqaylardan,
 Qaydam, qanday joylardan,
 Dashtdanmi yo soylardan
 Yangrab ketar sho'x ovoz,
 Hech o'xshashi yo'q ovoz.
 Tut bargi kesganlardan,
 Suvga chim bosganlardan
 Un chiqmas, tinglashar jim.
 Kim u o'zi, qani kim?
 Qushlar ham qilmas parvoz.
 Jonvorlar ham tinglardi.
 Bog'bon ham, paxtakor ham,
 Sholikor, chorvador ham,
 Butun odam tinglardi,
 Go'yo olam tinglardi,
 Qandoq tinmagur ovoz!..
 Men chopib cho'lga chiqdim,
 Hech kim ko'rinmas edi.
 Kattakon yo'lga chiqdim,
 Hech kim ko'rinmas edi.
 Keyin boqdim osmonga:

Kuy taratib jahonga,
 Ko'k osmon cho'qqisida,
 Moviy rang ko'zgisida,
 Bir nuqtada pirillab,
 Bir nuqtada chirillab,
 Nuqtaday bir qush uchar,
 Go'yoki behush uchar...
 – Hoy, – dedim, – o'zing kimsan,
 Bunchalar betinimsan,
 Javroqisan bunchalar,
 O'ynoqisan bunchalar,
 Tinmay tushib o'yinga,
 Lol etasan kuyingga?
 – Men-ku, men to'rg'ay, – dedi. –
 Ko'k yuzi soz joy, – dedi,
 Dema, chala ko'rinar,
 Butun dala ko'rinar.
 Ko'k yuzida chirillab,
 Yuz bir qo'shiq to'qisam,
 Bir nuqtada pirillab,
 Keng vodiya o'qisam –
 Yomonmi, hoy, sho'x o'g'lon?
 Hayotni maqtaganim,
 Tongni ardoqlaganim –
 Yomonmi, hoy, sho'x o'g'lon?
 – Ha, tongni ardoqlagin,
 Hayotni ham maqtagin,
 Uchib-o'ynayver, – dedim, –
 Kuylab quvnayver, – dedim.

SHUDRING

Tong belgi bergandanoq
O'tib osma ko'prikdan,
Jar ketiga chopardim –
Jar keti o'zga olam.
To'ldirib chanoq-chanoq
Go'yo sutdek ko'pikdan,
Tutgandek g'oyib qo'llar –
Jilvagar ko'zga olam.
G'o'za yaproqlarida,
Ko'katlarning bargida,
Chechaklarning bag'rida
Yaltirar lak-lak inju.
Sho'x soy qirg'oqlarida,
Nihollar kurtagida,

Sal epkinda simobday
Qaltirar lak-lak inju.
Yaltirar suyri tepa,
Yaltirar qir uzunchoq,
Kelinlar taqinchog'i,
Uzuk ko'zlarimi yo.
Chor atrof sabzalarda
Jimir-jimir ko'zmunchoq,
Bo'y-bo'y dilrabolarning
Suzuk ko'zlarimi yo?
Yo'q, bu giryon ko'zlarning
Yarqiroq zamzamasini.
Kechasi onam tag'in
Yig'labdi-da chamasi...

QISHLOG'IM

Qishlog'im, nechog'lik suluvsan bugun,
Yashilga burkanib, yashnabsan shuncha.
Nechog'lik to'kissan, nechog'lik to'kin,
Meni o'rab oldi xayol, tushuncha:

Qay qo'raga kirsang – eshigi ochiq,
Bir nima tatiysan, qo'ymas aslo och.
Qoraqumg'on qaynar, yozilur chochiq,
Zog'orami, so'kmi, yovg'on yo umoch.
Borini ayamas, barini qo'yar,
Yupqami yo go'ja, tolqon, qo'g'irmoch,
Qurutmi yo jiyda – o'rtaga uyar,
Juda bo'lmaganda qatig'-u ko'moch.
Agar so'ygan bo'lsa kecha bo'rdoqi,
Qozonda qovurdoq, o'rtada ko'za.
Danak, qovunqoqi, suzgun ko'z soqi,

Yo qimiz suzular, yo achchiq bo‘za.
Agar so‘ygan bo‘lsa uloq yo qo‘zi,
O‘ho‘, no‘xat sho‘rva yoki kulchatoy.
Juda qashshoq bo‘lsa – bor yaxshi so‘zi,
Shundoq yaxshi so‘zki, go‘yo sarimoy.

... Yoramazon aytar edik ba‘zi kez,
Shom payti, chang-tutun qishloq ko‘chasi,
Pul oshimi, to‘qoch – olib chiqar tez,
Tonggacha jaranglar oydin kechasi.
Kelin yo‘lin to‘sib machit oldida,
Aylanishar edik yoqib alanga.
Hammasi qolarkan go‘dak yodida,
Boshdan sochilguvchi turshag-u tanga.
Qish kuni to‘yu bazm yo yayov uloq,
Yo nargi qishloqdan nogahon qorxat.
Esimda go‘daklik – unutilmas choq,
O‘sha kunlarimdan qalbidam bor xat...
Qishlog‘im, tag‘in ham suluvsan bugun,
Tag‘in ham suyuksan, mening ardoqlim.
Nechog‘lik to‘kissan, nechog‘lik to‘kin,
Dunyo turguncha tur, qo‘li qadoqlim.

MIRTEMIR SHE‘RLARI HAQIDA

Mirtemir she‘rlari o‘zbek she‘riyatini har jihatdan boyitgan mazmunan teran va badiiy yuksak namunalaridir. Ularda tabiat va inson hayotining xilma-xil ko‘rinishlari, taassurot va kechinmalari g‘oyat topqirlik va noziklik bilan aks ettiriladi. Shu ma‘noda muxlislar Mirtemirni lirik shoir deb biladilar va qadrlaydilar.

Uning tabiat hodisalarini kuzatish orqali teran falsafiy xulosalar, go‘zal qiyoslar, betakror obrazlar yaratish mahorati XX asrning 50–60- yillarida yozgan «Bulut» va «Shudring» nomli she‘rlarida yaqqol seziladi.

Bulut – bu yomg‘ir darakhchisi. Osmonda bulut paydo bo‘lishi bilan barchaning xayolidan yomg‘ir yog‘adi degan fikr o‘tadi. Shunga yarasha taraddud va ehtiyot choralari ko‘riladi. Albatta, bemavrid yomg‘ir yog‘sa kayfiyat buziladi, ko‘ngil g‘ash tortadi. Bu, odatda, qop-qora bulut butun osmonni qoplab, kunni tunde qorong‘ilikka chulg‘agan damlarda bo‘ladi. Ammo shoirning qo‘liga qalam tutqizgan bu tabiat hodisasi yorug‘lik, to‘kinlik belgisi. Pag‘a-pag‘a oq bulut odatda bahor faslida yog‘adigan yomg‘irlarni buvularimiz «obirahmat» deydilar. Buning ma‘nosi shuki, ko‘klam yomg‘iri tabiatni yashnatib, dov-daraxtga, o‘t-o‘larga kuch-qudrat, quvvat ato etadi. Ekilgan ekinlarni barq urib yashnashi, daraxtlarning mo‘l-ko‘l meva berishi uchun qiyg‘os gullashiga sabab bo‘ladi. Bu o‘z navbatida xonadonlarga rizq-u nasiba, to‘kinlik kirishidan belgi. Shuning uchun ham shoir bu bulutni sutga, oqquvlarga, barqutga o‘xshatadi. Uning sharofatidan paydo bo‘lajak qut-baraka, tog‘-og‘ uyulajak oppoq paxtani orzulab, bulutga murojaat etadi. Momaqaldiroq guldurab, goh to‘lib-toshib sel bo‘lib kelsa-da, yomg‘ir yog‘sin, yog‘may o‘tmasin deydi.

Ko‘k yuzida dam qaldiraq, dam sukut,
Yog‘may o‘tma, pag‘a bulut – oq bulut!
Yog‘ib o‘tsang – tizza bo‘yi o‘t bo‘lur,
O‘t bo‘lur, ham sut bo‘lur, ham qut bo‘lur.

E‘tibor bering, qanday quyma satrlar! Shoir «o‘t», «sut», «qut» so‘zlarini marjondek bir qatorga tizib, ham kuchli ma‘no, ham yoqimli ohangdoshlikni ta‘min etadi. O‘quvchi qalbiga tabiatni sevishdan zavq ola bilishdek go‘zal tuyg‘ularni joylaydi.

Mirtemirning «Shudring» she‘ridan ham xuddi shunday zavq tuyadi kitobxon. E‘tiborli tomoni shundaki, sarlavhadan boshqa she‘rning biror misrasida shudring so‘zini uchratmaymiz. Shoir faqat tasvir, o‘xshatish, qiyoslash, jonlangan tasavvurlar orqali tabiatning shudring deb nomlangan yana bir bag‘oyat nozik va go‘zal hodisasini aks ettiradi. Bu she‘r ham bolalik xotiralari bilan hayotiy kuzatishlarning uyg‘unligi asosiga qurilgan. Lirik qahramon – yosh, balki siz qatori

yigitcha, chor atrofda bahoriy iliqlik kezgan nahor pallasi – erta tongda qishlog‘idagi jar ustiga qurilgan osma ko‘priklardan o‘tib, o‘t-o‘lanlari toptalmagan qirlariga oshiqadi. Undagi ko‘katlar bargida, nihollar kurtagida, g‘o‘za yaproqlarida dur-marvarid misol yaltirab, jilvalanib turgan shudringni kuzatadi. Uning jilvalaridan lol bo‘lib, yana boshqa o‘xshatishlar topadi. Xususan, kelinlar taqinchog‘iga, uzuk ko‘zlariga, ko‘zmunchoqqa, qizlarning suzilib turgan ko‘zlariga qiyoslaydi. Va nihoyat, juda o‘ziga xos ramzlarga ishora qilib, shunday beqiyos obraz yaratadi.

Yo‘q, bu giryon ko‘zlarning yarqiroq zamzamasi,
Kechasi onam tag‘in yig‘labdi-da chamasi...

Shoir fikrni rivojlantirib, shudringni ko‘z yoshlarga o‘xshatadi. Ko‘z yoshlari dona-dona bo‘lib to‘kilganda, yaltirab ketadi. Odatda kimnidir intiqlik bilan kutayotgan odamning ko‘zlari to‘rt bo‘ladi. Kuta-kuta toqati toq bo‘lgach, yo sog‘inch, yo o‘kinishidan ma‘yus tortib, dona-dona yosh to‘kadi. Shudring ana shu ko‘z yoshiga o‘xshaydi. Shoir nazarida bunday intizorlikdan ko‘z yosh to‘kuvchi kimsa bu – ona. Onaning munis-mushfiq mehribonligini nazarda tutib tabiatni ham ona deymiz.

Shudring ana shu ma‘noda ona, ya‘ni tabiatning ko‘z yoshi degan nihoyatda nozik bir o‘xshatish topadi shoir. Bu juda o‘ziga xos, o‘ta nafis kuzatish. Go‘yoki tabiat ko‘z yoshlarini to‘kib barcha dov-daraxt, sabzalarning chang-u gardlarini yuvadi, g‘uborlaridan forig‘ etadi.

Odatda xayolot dunyosi keng, butun olamga o‘z nigohi bilan qaray oladigan va so‘z vositasida uni aks ettira biladigan mahoratli shoirlarni so‘z musavvirlari deymiz. Mirtemir ana shunday san‘atkor shoir, haqiqiy so‘z ustasi edi. Uning ijodiy merosida bunday she‘rlar juda ko‘p. «To‘rg‘ay» nomli mashhur she‘r ham fikrimizning yaqqol isbotidir.

Shoir sayroqi to‘rg‘ay misolida o‘z hayoti va ijodining butun mazmunini belgilagan bir haqiqatni ramziy ifodalagandek tuyuladi. Ya‘ni tongni sevish – bu yorug‘likni sevish, unga intilish demak. Tong hayot nishonasi, ezgu orzularning amalga oshmog‘i uchun umid

bag'ishlovchi paytdir. To'rg'ay, ba'zi kishilar nazdida, go'yoki tong saharlab barchaning halovatini buzib, betinim sayraydigan, yengiltak javroqi qush. Lekin u keng dalalarning moviy osmonida charx urib, o'ynab sayrar ekan, sholikor-u chorvadorni, bog'bon-u paxtakorni – barcha mehnat ahlini uyg'otadi, mehnatga, yaratuvchilikka chorlaydi. G'aflatda qolmaslikka, yorug' daqiqalarni boy bermay, bunyodkorlik bilan mashg'ul bo'lishga undaydi. Shuning uchun ham uni – tongni ardoqlaguvchi, hayotni maqtaguvchi bir qushni ezgulik darakchisi deb biladi shoir. Bu shunchaki qushni maqtash, uning bir xislatini namoyish etish emas. Balki to'rg'ay misolida shoirning o'ziga va o'z hamkasblariga «haqiqiy shoir o'z xalqining ovozi bo'lishi, uni ezgu ishlarga chorlashi, yorug' tuyg'ularni kuylashi kerak» degan murojaatidek tuyuladi. Mirtemir butun umri davomida ana shu aqidaga amal qilib yashadi. Xalqimizning to'y-tantanalarini, eng yaxshi insoniy xislatlarini kuyladi, kishilarimizni ezgu ishlarga ilhomlantirdi, mardlikni, jasoratni, samimiylilikni ulug'ladi.

Shoir lirik merosida tabiat manzaralari va bolalik xotiralari bilan bog'liq she'rlar salmoqli o'rin egallaydi. Uning o'zi «Baliq ovi» she'rida yozganidek:

Bizning qishloq tog' bag'rida,
Tog' bag'rida – bog' bag'rida,
Etagida chopqillar soy,
Yozda tiniq, kuzda tiniq.

Demak, shoir Turkiston shahrining Iqon qishlog'idagi Qoratog' bo'yida tug'ilib o'sgani, ya'ni tabiatning barcha go'zalliklaridan bahramand bo'lganini yodga olarkan, she'rlarida ana shu mavzularning yetakchilik sababini tushuntirgandek bo'ladi. Bu satrlarni o'qiganda, ko'z o'ngingizda aniq bir manzara namoyon bo'ladi. Tog' bag'ridagi qishloq, atrof daraxtzor, mevali bog'. Uning etagida sharqirab soy oqmoqda. Soy tabiatning ikki faslida tiniq oqadi – yozda va kuzda. Qishda suv kamayadi yo butkul to'xtaydi. Bahorda esa, ayniqsa, erta bahorda soy to'lib, loyqalanib oqadi. Xo'sh, muhtaram she'rxon, bu-

ning sababini nimada deb o‘ylaysiz? Xuddi kimdir soy boshiga to‘g‘on qurgan-u, uni vaqt-vaqti bilan o‘z xohishiga qarab ochadigandek fikr paydo bo‘ladi. Aslida tabiatning o‘zi eng oliy mo‘jizadir. Har bir hodisada bir sabab va bog‘liqlik bor. Qish sovuq kelib, tog‘- u toshni qor bosganda, hamma yoq muzlab, soy ham to‘xtaydi. Bahor kelib, kunlar iliqlasha borgani sari qorlar erib, soy to‘lib oqa boshlaydi. Tog‘ cho‘qqilaridan tushib kelayotgan suv yo‘lidagi butun xor-u xaslarni, qum-u tuproqlarni ham qo‘shib bo‘tana bo‘lib, loyqalanib ketadi. Bu holat bahor so‘ngiga qadar davom etib, o‘zan tozalanib bo‘lgach, yoz va kuzda suv tiniqib qoladi. Shoir she‘rida aynan shunga ishora qilib, «ko‘klam chog‘i soy butun loy» deya real manzara chizadi va ayni chog‘da shu bo‘tana suvlardan oziqlanib, soy qirg‘oqlari jambil-u yalpiz kabi turli ko‘katlar bilan qoplanishini tasvirlaydi. So‘ng shoir bolalik xotiralariga o‘tib, o‘zining baliq ovlaganini hikoya qiladi. Ko‘klam butun borliqni uyg‘otganidek, to‘lib oqayotgan soyning har yerida bekinib yotgan baliqlarni ham uyg‘otadi go‘yo. Shoirning lirik qahramoni, ya‘ni bolalik paytidagi o‘zi, suv bo‘yida baliqlarning suzib, o‘ynoqlashini tomosha qilib o‘tirarkan, biror kattaroq baliqni ushlab ilinjida suvga non ushoqlarini tashlaydi. Buni ko‘rib toshlar orasiga bekinib yotgan baliqlar suzib keladi. Bolaning mo‘ljali ulkan baliqni tutib, buvisiga olib borsa-yu, undan maqtov eshitsa. Biroq qo‘liga sira baliq ilinmaydi. Sirg‘alib chiqib ketadi-yu, tutqich bermay qochadi. Shunda bola to‘r tashlab, bitta emas, barchasini ushlab olishni mo‘ljallaydi. Siz ham, aziz o‘quvchi, baliq oviga borgan yoki ko‘l-u daryo bo‘ylarida qarmoq tashlab, jimgina tikilib, xayol surib o‘tirgan odamlarni kuzatgan bo‘lsangiz kerak. Qarmoqqa baliq ilinishi bilan na kiyim-boshi ho‘l bo‘lishini va na qoqilib yiqilishi mumkinligini o‘ylamay o‘ljasiga intilgan ishqibozlarning xatti-harakatlaridan zavqlangan bo‘lsangiz kerak. Shoir ham o‘z boshidan kechirgan shunday manzarani tasvirlar ekan, she‘rdan ibratli xulosalar chiqarishga asos beradigan bir fikrni anglamoqchi bo‘ladi. Ya‘ni bundan keyin «To‘r tashlasam ham, zo‘r tashlayman» misrasi bilan o‘zini katta orzular va katta ishlarga chog‘lanayotganini bildirib o‘tadi.

Har bir badiiy asar, jumladan, ko‘rib o‘tganimiz mazkur she‘r ham ma‘lum bir maqsad va g‘oya tashiydi. Shoir tabiat ko‘rinishlari bilan bolalik xotiralarini uyg‘unlikda tasvir etar ekan, o‘quvchiga yorug‘ kayfiyat bag‘ishlash bilan birga, uni ulug‘vor niyatlarga ham chorlaydi. Go‘zallikni his etish orqali ma‘naviy yuksalishga da‘vat etadi.

«Qishlog‘im» she‘rida shoir endi kamolotga yetgan, hayotning ulg‘aygan pallasida xotiralarga berilgan bir inson sifatida gavdalalanadi.

Esimda go‘zallik – unutilmas choq,
O‘sha kunlarimdan qalbimda bor xat...

Lirik qahramon oradan bir necha o‘n yillar o‘tib, qishlog‘ini ziyorat qilishga kelganida avvalgiday mehmondo‘stlik va bag‘rikenglikning guvohi bo‘ladi. Va beixtiyor «yoramazon aytar» pallalarini qo‘msaydi. Bu tuyg‘uni go‘yo o‘quvchi qalbiga ham singdirmoqchi bo‘lib, qishloq hayotining jozibasini anglatuvchi turli tafsilotlarni keltiradi.

O‘zbek qishloqlari hamisha to‘kinlik va saxovat ramzi bo‘lgan. Qishloqqa borgan odam hech qachon e‘tiborsiz qolmaydi. Mehmonni otaday ulug‘lash, unga bor mehrini berib, ehtirom ko‘rsatish qishloqlarimizda azal-azaldan qolgan udum. Har bir xonadon egasi uyiga kirgan mehmonni tansiq taomlar bilan siylashga harakat qiladi, borini dasturxonga to‘kadi. Avvalo shuni ta‘kidlash kerakki, odatda qishloq uylari qulflanmaydi. Doimo eshik ochiq. Uzoqmi, yaqinmi biror qarindosh, do‘st-yor, tanish-bilishlar kelsa, albatta, dasturxon yoziladi. Qishloqda mehmonni siylaganda, qanaqa taomlar tortilsa, she‘rda bari sanaladi. Zog‘ora-yu so‘k oshi, yovg‘on-u go‘ja, yupqayu tolqon, qovurdog‘-u kulchatoy. Juda bo‘lmaganda, qatiq, qurut, jiya, danag-u qovunqoqi qo‘yadi. Mabodo bular ham bo‘lmay qolsa, sariyog‘day yoqadigan yaxshi so‘z bilan ko‘nglingizni oladi qishloq ahli. Mana shularni aytar ekan, shoir bolalik davrining betashvish, beg‘ubor, o‘yinqaroq pallalarini yodga oladi.

Qishlog'im, tag'in ham suluvsan bugun,
Tag'in ham suyuksan, mening ardoqlim.
Nechog'lik to'kissan, nechog'lik to'kin,
Dunyo turguncha tur, qo'li qadoqlim.

Mirtemir ijodida bulardan tashqari yana juda ko'p mavzular qalamga olingan. U hissiyotlar dunyosi juda boy, hassos shoir bo'lgani, xalqimiz turmushi, urf-odatlarini yaxshi bilgani uchun har qanday mavzuda nihoyatda ehtirosli, juda shirali, boy badiiy til bilan mavzuning mohiyatini ochib bera olar edi. Quyma, mag'zi to'q satrlar, bir o'qishdayoq xotirada o'rtnashib qoladigan qofiyalar, hamohang tovushlar shoir Mirtemirning naqadar katta iste'dod egasi bo'lganidan dalolat beradi.

Savol va topshiriqlar

1. Mirtemir hayoti va ijodi haqida so'zlab bering.
2. Shoirming birinchi she'ri va to'plami qanday nomlanadi, ular qachon e'lon qilingan?
3. «Mirtemir – tarjimon» mavzusida suhbatlashing.
4. Shoir ijodidagi bosh mavzular haqida so'zlang.
5. Mirtemirning tavsiya etilgan she'rlaridan birini yod oling.
6. «Bulut» she'rida badiiylik, jumladan, ohangdoshlik nimalarda ko'rinadi?
7. «Shudring» she'rida shoir tabiat hodisasini nimalarga o'xshatadi va uni qanday badiiy izohlaydi?
8. «Baliq ovi» she'rida shoir tug'ilib o'sgan yurt tasviri haqida so'zlang.
9. «Mehmondo'stlik – milliy qadriyat» mavzusida suhbatlashing.
10. Mirtemir she'rlarida bolalik xotiralarining o'rmini qanday izohlaysiz?
11. Nima uchun shoir qishlog'ini «qo'li qadoqlim» deb aytadi?
12. Mirtemir she'riyatining ahamiyati haqida mulohaza yuriting.

Asqad MUXTOR

(1920–1997)

O‘zbekistonimizning Asqad Muxtor degan yozuvchisini eshitganmisiz, aziz o‘quvchi? Eshitmagan bo‘lsangiz, bilib qo‘ying. O‘nlab nasriy, she‘riy asarlarning muallifi, qadimgi Yunoniston, Hindiston, Ukraina va Rossiya adabiyotining mashhur namoyandalari asarlarining tarjimoni, bir necha sahna asarlari yaratib o‘zbek teatri ravnaqi uchun ham ko‘p xizmatlar qilgan atoqli o‘zbek yozuvchisi bo‘ladi Asqad Muxtor.

Adib 1920- yil 23- dekabrda Farg‘ona viloyatining Farg‘ona shahrida tug‘ilgan. Otasidan yosh paytida yetim qolgan Asqad asosan bolalar uyida tarbiya topgan. O‘rta maktab, O‘rta Osiyo Davlat universitetida o‘qigan. Uning she‘riy mashqlari yoshligida boshlangan. O‘n besh yoshlarida ilk she‘rlari gazetada e‘lon qilingan. Asqad Muxtorning shundan keyingi yillarda ellikdan ortiq kitoblari bosilib chiqdi. «Po‘lat quyuvchi», «Hamshaharlarim», «Rahmat, mehribonim», «Sizga aytar so‘zim» kabi she‘riy to‘plamlari, «Daryolar tutashgan joyda», «Qoraqalpoq qissasi», «Bo‘ronlarda bordek halovat», «Buxoroning jin ko‘chalari» qissalari, «Opa-singillar», «Tug‘ilish», «Davr mening taqdirimda», «Chinor», «Amu» kabi qator romanlari dunyo yuzini ko‘rdi.

Asqad Muxtor o‘zbek teatr san‘ati uchun ko‘p xizmatlar qilgan deb aytdik. Buning isboti uning «Mardlik cho‘qqisi», «Yaxshilikka yaxshilik», «Zar qadri», «Samandar» pyesalaridir. Shu bilan birga u Sofokl, Evripid, Lermontov, Aleksandr Korneychuk kabi jahon

dramaturgiyasi namoyandalarining sahna asarlarini tarjima qilib ham sahna san'atimiz rivojiga hissa qo'shgan.

Asqad Muxtor o'zbek bolalar adabiyoti tarixida ham o'z o'rniga ega adib edi. «Chin yurakdan» nomli she'rlar to'plami, «Hayotga chaqiriq», «Dunyo bolalari» hikoyalar to'plamlari ellik yillar avval nashr bo'lganiga qaramay o'sha vaqtda ham, hozirgi davrda ham o'z o'quvchilariga ega kitoblardir. Shoir, yozuvchi, dramaturg, tarjimon Asqad Muxtor 1974- yilda «Chinor» romani uchun Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan. Unga O'zbekiston xalq yozuvchisi unvoni berilgan edi. O'zbekistonning ana shunday atoqli va ardoqli vakili Asqad Muxtor 1997- yil 17- aprelda vafot etdi.

Yuqorida adibning siz bolalarga atab yozilgan maxsus she'riy va hikoyalar to'plamlari nashr etilganini aytdik. Bu asarlar turli mavzularga bag'ishlangan, qiziq-qiziq voqealardan, ibratli hodisalardan iborat kichik-kichik asarlar to'plamlaridir. Keling, yaxshisi Asqad Muxtorning aynan sizlarning yoshingizga mos ma'rifiy she'rlaridan ayrimlarini mutolaa qilaylik.

«HAFTA»

«Haft» degani – yettidir,

Oilada – yettimiz.

Oyga, yilga nisbatan

Biz, albatta, mittimiz.

Ammo-lekin biz bo'lmasak,

Na oy bor-u, na yil bor.

Bizdagi mazmun bilan

Odamning umri dilbar.

Yettovlonmiz, yetti o'g'lon,

Yetti og'ayni botir.

Ana, birinchi bo'lib

Yakshanba kelayotir.

Yakshanba

«Yak» degani – bir degani,

To'ng'ichiman haftaning.

Yak bo'lsam ham, yakka emas,

Bir jangovar safdaman.

Vazifam bor – dam beraman,

Mehnat qilgan kishiga,

Har haftasin bezayman,

Yakun yasab ishiga.

Mehnatkashning vijdoni pok,

Rohat qilib uxlagan.

Bolalarni ergashtirib,

Yori-do'stin yo'qlagan.

Dars ham yo‘q, ish ham yo‘q,
O‘yin-kulgi, tomosha.
To‘y ovozi – karnay-surnay,
Devor osha, tom osha...

Katta yo‘ning gulshaniman,
Orom oling gulshanda.
Har haftada mehmonimsiz,
Mening otim Yakshanba.

Yettovlonmiz, yetti o‘g‘lon,
Yetti og‘ayni botir.
Ana, ikkinchi bo‘lib
Dushanba kelayotir.

Dushanba

«Du» degani ikkidir,
Mehnat bizning zotimiz.
Yakshanbaning ukasiman,
Qofiyadosh otimiz.

Yoqtirmaydi meni yalqov,
Og‘ir, deb urishadi.
Ammo bugun ish yurishsa,
Bir hafta yurishadi.

Hordiqdan so‘ng lanjlikni
G‘ayrat bilan yenginglar.
Yangi kuch-u havas bilan
Bel bog‘laydi ming-minglar.

Mehnat mendan start olar,
Men ochaman haftani.
Mehnat esa yurgizadi
Zavod, dizel, shaxtani.

Meni tanir bolalar ham
Tongim sabolaridan,
Maktabdagi qo‘ng‘iroqning
Kumush sadolaridan.

Yettovlonmiz, yetti o‘g‘lon,
Yetti og‘ayni botir.
Ana, uchinchi bo‘lib
Seshanba kelayotir.

Seshanba

«Se» degani – uch degani,
Hafta uchga kiradi.
Hamma joyda, hamma joyda
Mehnat kuchga kiradi.

Ajrab turgan joyim yo‘q,
Oddiygina bir kunman.
Ammo shon-u shuhratdan
Toj kiyishim mumkin man.

Bilasizmi, Gagarin
Seshanba kun uchgandi.
Sirdaryoning Farhod GESi
Shu kun ishga tushgandi.

Tasodifmi? Bo‘lsa bordir,
Shunisi qonuniyki,
Bir haftada nima bo‘lsa,
Beshdan biri – meniki.

Ha, oddiymen, ko‘p qatori
Hech «Men – buyuk», demasman.
Ammo ko‘rib turibsizki,
Uncha oddiy emasman.

Yettovlonmiz, yetti o'g'lon,
Yetti og'ayni botir.
Ana, to'rtinchi bo'lib,
Chorshanba kelayotir.

Chorshanba

«Chor» degani – to'rt degani,
To'rtinchiman safda men.
Yarim yo'lga yetdingiz,
Qoq beliman haftaning.

Bir-birining davomi-da,
Bel bo'lmasa, bosh qani?!

Men kattaman – demagin hech,
Kamsitmagin boshqani.

Biz shunaqa – bir butun,
Bamisoli zanjirmiz.
Birimizda ish unmasa
Hamamiz ham ranjiymiz.

Xuddi shunday shaharlar ham,
Xuddi shunday – odamlar,
Sinfdagi do'stlaringiz,
Zavoddagi dadanglar.

Hammasi ham bir-birisiz
Bosolmaydi ilgari.
Bog'liq ekan bir-biriga
Hayot-mamot singari.

Yettovlonmiz, yetti o'g'lon,
Yetti og'ayni botir.
Ana, beshinchi bo'lib
Payshanba kelayotir.

Payshanba

«Pay» degan «panj»dan chiqqan,
Panj, ya'ni beshinchi.
Otim g'alat, ammo birovi
Meni no'noq desin-chi!

Yoqtirmayman – kimda-kim
Meni bekor oldirsa.
Yoki mening ishimni
Juma kunga qoldirsa.

Bo'lsa deyman ma'nolik
Minutlarim barchasi.
Nega desang, men ham sening
Umringning bir parchasi.

Qalbingni men ham jindak,
Boyitaman galimda.
Zimdan hisob so'rayman,
Aylanib kelganimda.

Sizning kami ko'stingizdir –
Bizning kami ko'stimiz.
Bizning yutuq – sizning yutuq,
Biz odamning do'stimiz.

Yettovlonmiz, yetti o'g'lon,
Yetti og'ayni botir.
Ana, oltinchi bo'lib
Juma ham kelayotir.

Juma

Olti – asli «shash» bo‘ladi.
Qofiyasiz yuraman.
«Shash – shanba»ni aytish qiyin,
Shuning uchun jumaman.

Juma degan bola ham bor.
Juma kuni tug‘ilgan.
Uginamas, hammangiz
Mehrim bilan yo‘g‘rilgan.

Har boringga baxt keltiray,
Ilhom solay dilingga.
Kunlar qadriga yeting,
Ixlos qo‘ying bilimga.

Kunlar to‘plar misqollab
Bayramlar shodligini.
Kunlar bunyod etadi
Umring obodligini.

Umr o‘zi kunlardandir,
Shu kunlarning biriman.
Men oxirgi mehnat kuni,
Haftaning taqdiriman.

Yettovlonmiz, yetti o‘g‘lon,
Yetti og‘ayni botir.
Ana, yettinchi bo‘lib
Shanbavoy kelayotir.

Shanba

Yak, du, se, chor, panj... emas,
Men shunchaki shanbaman.
Ish haftasi bekildi,
Men, misoli, tambaman.

Ammo maktablar ochiq,
Dam kuni deb ovunmang.
Ishchi ko‘proq dam olsin deb,
Yakshanbaga movinman.

Teatrga, ovga borsin,
Ko‘proq o‘qisin kitob.
Sog‘lig‘iga madad bo‘lsin
Sof havo, suv, oftob.

Shunday hurmatga loyiq
Bizning elda ishchilar,
Butun boylikni yaratgan
Eng tabarruk kishilar.

Yaqinda shunday bo‘ldim,
Hali yoshman bu ishda.
«Shanbaliklar» belgisi deb,
Hamma mendan sevinchda.

Shunday qilib, biz mehnatda,
Yetti og‘ayni botir.
Quloq soling: bir zvenodek,
Haftangiz kelayotir!

«Haft» degani – yettidir,
Oilada – yettimiz.
Oyga, yilga nisbatan
Biz, albatta, mittimiz.

Ammo-lekin biz bo‘lmasak,
Na oy bor-u, na yil bor.
Bizdagi mazmun bilan
Odamning umri dilbar.

Har tong erta turib, maktabga ketishga tayyorgarlik ko'rar ekan-siz, bugun qanday kun deb xayolingizda aniqlik kiritib olasiz. Chunki shunga qarab kundalik qiladigan ishlaringizni, dars jadvalingizni belgilab olasiz. Ammo sira o'ylab ko'rganmisiz, hafta degani nima, yakshanba, dushanba ... va boshqa kunlar nima uchun shunday nomlanadi deb. Shoir bobongiz sizga xuddi shu narsani anglatmoqchiki, avvalo, har bir odam o'tayotgan vaqtining qadriga yetmog'i kerak. Ikkinchidan, shu vaqt, kun, haftalar mazmuni nima, uni qanday xayrli ishlar bilan to'ldirish mumkin? Shu ma'noda, she'r sizga ko'makchi bo'ladi.

She'r dastlab hafta degan so'zning mazmunini tushunib olishdan boshlanadi. Hafta «haft» – yetti degani ekan va demak, u oyu yillarga nisbatan «mitti» bo'ladi.

Oy 30–31 kun, yil esa 365–366 kun bo'ladi. Agar shular bilan qiyoslasak, yetti, albatta, «mitti» bo'ladi-da. Lekin shu mittisiz oyni ham, yilni ham tasavvur eta olmaysiz. Yil o'n ikki oydan tashkil topganidek, oy haftalardan, haftalar esa kunlardan, kunlar soatlardan, soatlar minutlar, minut sekundlardan... Anglayapsizmi, aziz o'quvchi, shoir garchi oshkora aytmasa ham, hafta, kun degani bir-biriga qanchalik bog'liq va bir-birisiz bo'lishi mumkin emas ekan. Hayotda, tabiatda ham hamma narsa bir-biriga bog'liq, xuddi zanjirning halqalari kabi bir-biriga ulangan. Bitta halqa tasodifan uzilib qolsa ham vaqt doirasidan hamma narsa buzilib ketadi, izdan chiqadi. Uni tiklash qiyin. Shuning uchun o'sha zanjir halqalari kabi chambarchas birikkan kun, hafta, oyu yillarni «vaqt birligi» deb tushunaylik-da, uning biror qismini bo'lib tashlamaylik. Agar qaysidir ishni, vazifani yalqovlik qilib ertaga qoldirsak, biz o'sha «vaqt birligi»ni buzgan bo'lamiz, ya'ni bugunimizni behuda o'tkazib, ertaga yoki undan keyingi kunlarga qo'shib yuboramiz. Demak, vaqtning qadriga yetmay qolamiz. Bu kelgusida juda ko'p noxushliklarga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, she'rda ta'riflab berilganidek, haftaning birinchi kuni yakshanba – o'z nomi «yak» «bir» degani bilan bu ma'lum. Yakshanba odatda dam olish

kuni bo‘ladi. Kattalarga ishga, o‘quvchilarga esa maktabga borishdan dam beriladi. Ko‘pchilik – bolalar ham, kattalar ham shu kunni yaxshi ko‘rishadi. Sababi shu kuni maza qilib uxlashing, o‘z ishlaring bilan shug‘ullanishing, kino, teatr, sirk va yana boshqa tomoshaxonalarga borishing mumkin. Yoki mahallangda, qarindoshlaringnikida bo‘layotgan to‘ylarga chiqishing mumkin. Chunki to‘y qilayotgan ko‘pgina aqlli odamlar boshqalarning ish vaqtini band qilmaslik uchun o‘z tadbirlarini yakshanbalarga belgilashadi. Tasavvur qilingki, hafta davomida ulgurmagan ishlaringizni siz yakshanbaga olib o‘tiribsiz. Demak, na dam olmaysiz va na tomoshaxona-to‘ylarga borolmaysiz. Yaxshilab hordiq chiqarmagan odam qolgan olti kun – ish va o‘qish kunlari to‘laqonli ish bajara olishi mumkinmi yoki o‘qishlarini to‘la o‘zlashtira olarmikan?! Ana shunday odamlarni odatda rejasi yo‘q, betartib, o‘z vaqtida ishini qilmagan yalqov deydilar. Betartib, yalqov odam dam olmagan uchun dushanba ishga, o‘qishga kelib qiynalsa, bahona qiladi: «Dushanba – og‘ir kun» deydi. Aslida esa dushanba barcha ishlarning boshlanishi, yaxshi niyatlarning debochasi bo‘ladi. Aksincha, betartib, yalqov odam yana turli bahonalar bilan o‘zini oqlab, boshqa kunlar rejalarini ham buzib yuborishi «vaqt birligi»ni buzgan, halqani uzgan bo‘ladi.

Shoir haftaning har bir kuni o‘z xislati, fazilatiga ega ekanini aytib, aniq misollarda buni isbot etadi.

Seshanba – «se» uch ma’nosini anglatib, har qanday ishlarning bir maromda davom etishi, odatdagi yumushlar bajarilishini bildiradi.

«Chor» to‘rt ma’nosida keladigan chorshanba ham, «panj» – «besh» so‘zidan olingan payshanba ham haftaning xayrli, mehnat va o‘qish bilan, yaratish va zavq bilan to‘liq kunlari. Juma ham shunday. Agar bu kunlarni yanada mazmunliroq o‘tkazaman desangiz, biri-biridan farqlanib tursin desangiz kunlar xosiyati bilan bog‘liq har xil maqol, matal, ibora, xayrli voqealarni eslab yuring. Masalan, chorshanbani bizning ota-bobolarimiz insonning ezgu ishlari amalga oshadigan «murodbaxsh kun» deb biladilar. Eng yaxshi, katta niyatlarni shu kuni amalga oshirish, boshlash xayrli deydilar.

Bo'lsa deyman ma'nolik
Minutlarim barchasi.
Nega desang, men ham sening
Umringning bir parchasi.

Payshanba kun haqidagi bu satrlar hafta orasidagi barcha kunlar mazmun bilan to'liq bo'lganidek, boshqalaridan kam bo'lmasligi, mehnat va o'qish bilan, yangi-yangi bilimlar, orzular bilan to'liq bo'lishi kerak.

Juma odatda hafta yakuni. Besh kun halol, g'ayrat bilan mehnat qilgan odamlar shanba va yakshanba dam oladilar. Shuning uchun juma keyingi ikki kun uchun rejalar tuziladigan, o'z oilang, yaqinlaring yoki boshqa biror shaxsiy yumushlar bilan shug'ullanadigan, mo'ljal-laringni belgilab oladigan, tayyorgarlik ko'radigan kun. Lekin juma bu kattalar uchun haftaning so'nggi ish kuni. O'quvchilar uchun esa o'qish olti kun. Buning sababi nima deb qiziqsangiz kerak, albatta. Gap shundaki, o'quvchilar, talabalar xoh tushga qadar, xoh tushdan keyin bo'lsin, asosan yarim kun o'qiydilar. Kunning bir qismi sinf xonalarida muallimlaringizdan bilim olishga, ikkinchi qismi shu bilimlarni o'z vaqtida mustahkamlab olishga sarflanishi kerak. «Bilim takror bilan quvvatlidir» deydi donishmandlar.

Muallim-ustozdan eshitganlaringizni qo'shimcha adabiyotlar orqali yanada to'ldirib qo'ysangiz u bir umr siz bilan, sizning boyligingiz bo'lib qoladi, yoddan ko'tarilmaydi. Ana shu maqsadlarda o'quvchi-lar yarim kun o'qiydilar va shanba kuni ham maktabga boradilar. Otalarigiz, akalarigiz esa, agar biror korxonada ishlasalar, shanba va yakshanba hordiq chiqaradilar.

Hafta ana shunday birin-ketin keladigan xosiyatli kunlardan iborat. Xosiyat degani nima ekanini tushunsangiz kerak? O'zbek tilidagi 80 ming so'zni izohlab bergan besh jildlik katta lug'atda bu so'z o'ziga xoslik, xususiyat, fazilat, yaxshi xislatlar deb keltiriladi. Demak, hafta kunlarimiz fazilatlariga boy ekan. Shuning uchun ham ota-bobolarimiz kunlarning xosiyatini nazarda tutib, biror xonadonda farzand tug'ilsa Chorshanba, Payshanbi yo Panji va yoki Juma, Jumavoy deb ham ism

qo'yadilar. Bu bilan o'sha chaqaloq tug'ilgan kun xosiyati bolaga butun umr hamroh bo'lsin deya niyat qiladilar.

Xo'sh, muhtaram o'quvchi, o'tayotgan kunlaringiz haqida o'ylay boshladingizmi? Kunlarning qadriga yetish qanchalik muhim ekanini ozgina bo'lsa-da, tushunishga urinyapsizmi? Siz kelgusida katta ishlarni amalga oshiradigan, hurmatli odam bo'lishni, Vataningiz, xalqingizga, o'z oilangiz-yaqinlaringizga naf keltiradigan va hatto shon-u shuhratlar yog'diruvchi ulug'vor vazifalarga qodir bo'lishni orzu qilyapsiz. Juda yaxshi, orzuingizga yeting! Ammo unutmangki, erta bugundan, kelajak hozirdan boshlanadi. Kunlarimizni birlashtirgan haftalarni qanchalar foydali, unumli o'tkazsak, kelgusi yillarimiz xuddi shunday fazilatlarga boy, umidlar ro'yobga chiqqan farahli damlar bo'ladi. Demakki, umringiz mazmunli, hayotingiz shodliklarga to'la bo'ladi. Ana shuni nazarda tutib, shoir bobongiz haftaning 7 kuni-ni yetti o'g'lon, yetti og'ayni botir ekanini qayta-qayta uqtirib, o'z she'riga mana bu satrlar bilan nuqta qo'yadi.

Oyga, yilga nisbatan
Biz, albatta, mittimiz.
Ammo-lekin biz bo'lmasak,
Na oy bor-u, na yil bor.
Bizdagi mazmun bilan
Odamning umri dilbar.

Aziz o'quvchi, Asqad Muxtor ijodidan siz o'qiydigan keyingi she'r o'sha hafta kunlariga mazmun bag'ishlamoqchi bo'lgan tengdoshingiz haqida.

PO'LATJON YUZ TUP KO'CHAT EKMOQCHI

Ular bu yangi uyga
Ko'chib keldi shu bugun.
Po'lat ham ko'ch tashidi,
O'yinchog'i bir tugun.
O'rnatildi jihozlar,
Darpardalar qoqildi.

So'ng Po'lat yangi uyni
Toza tomosha qildi.
Oynavonlik peshayvon,
Ikki, uch, to'rt, besh xona!
Biri yotoq, biri to'r,
Eng kichigi oshxona.

Devorlari havorang,
Shipda gulning surati,
Burama-burama quvur pech,
Ichidan par yuradi.
Jo'mragi ham, dushi ham
Bir xonada hammasi.
Suv oqadi tizillab,
Oq chinnidan vannasi.
Po'lat to'ymas sayr etib,
Ushlab-ushlab ko'radi...
Keyin chopib keldi-da,
Oyisidan so'radi:
– Oyi, buning barini
O'zi qurganmi dadam?
– Yo'q, o'g'lim, dadang emas,
Buni qurgan ko'p odam.
– Dadam bunga to'lashga
Qaydan opti shuncha pul?
– U odamlar dadangdan
Pul olmaydilar butkul.
– Bo'lmasa, u odamlar
Qarindoshmi dadamga?
Yoki biz ham ularga
Boramizmi yordamga?
– Yo'q, bizga u odamlar
Na qarindosh, na tanish,
Bitta misol keltiray
(Bu emasdir maqtanish):
Mana, dadang injener,
Mashinalar quradi.
Kechalari uxlamay
Shu haqda o'y suradi.
Mashina xizmat qilar
Hamma-hamma odamga.

U odamlar na tanish,
Na qarindosh dadangga.
Ahillik bilan bezar
Odamlar turmushini,
Beminnat qilishadi
Bir-birining ishini.
Bir kishi hamma uchun,
Hamma bir kishi uchun,
Birov kuchin ayamas
Ko'pchilik ishi uchun.
Chunki ko'pchilik har vaqt
Uning uchun g'am yeydi.
U ham shu g'amxo'rlikka
Munosib bo'lay deydi.
Mana shunday. Odamlar
Bo'lsalar ham «begona»,
Qarindoshday yaqinlar,
Maqsadlari yagona.
Mana shu gapdan keyin
Po'latning xayoliga
Hamma ko'rgan-bilgani
Keldi galma-galiga.
Ko'chada odamlarning
Daraxt o'tqazganlari,
Bog'cha yo'lin tekislab
Asfalt yotqizganlari.
Kecha kelib tiklashdi
Katta soyning ko'prigin.
(O'shanda ko'rsang edi,
Odamlarning ko'pligin)
Uchtasi tunuka bilan
To'sib olib yuzini,
Elektr bilan teshdi
Tramvayning izini.

Keyin uni ulagach,
To'rttasi yerni qazdi,
Temiryo'lning tagidan
Suv quvuri o'tkazdi.
Dam olish kuni bo'lsa,
Soyning chap tomoniga
Katta haykal qo'yishdi,
Gullar ekib yoniga.
Bu odamlar hech qachon
Shu ko'chada turmagan.
Po'lat bo'lsa ularni
Ilgari hech ko'rmagan.
Shunday ekan, odamlar
«Begona» bo'lsalar ham,

Bir-biriga azaldan
Do'st bo'larkan chinakam.
Ahillik bezar ekan
Odamlarning turmushin.
Beminnat qilisharkan
Bir-birining yumushin.
Shuni o'ylab Po'latjon
Uxlamadi kechasi.
Bir ish mo'ljallab qo'ydi –
Tayyor bo'ldi rejasi:
Qor erigandan keyin,
Yer qurigandan keyin,
Do'stlari bilan birga
Eng serqatnov bir yerga
Yuzta ko'chat ekmoqchi!

«PO'LATJON YUZ TUP KO'CHAT EKMOQCHI» SHE'RI HAQIDA

Buyuk fransuz adibi Aleksandr Dyumaning «Uch mushketyor» asarini o'qimagan, kinolarini ko'rmagan o'quvchilar bo'lmasa kerak. Chunki bu asar do'stlik, do'stga sodiqlik, ahillik kabi fazilatlarni ulug'lagani va shu xislatlarni juda qiziqarli sarguzashtlar orqali ifoda etgani bilan shuhrat qozongan va yaratilganidan beri o'tgan bir yuz oltmish yildan ortiqroq davr mobaynida jahondagi necha millionlab odamlarning ma'naviy tarbiyasiga xizmat qilgan. Shu kitobdagi «Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun» degan ibratli g'oya asarning mashhur bo'lishi va barcha zamonlar uchun ahamiyatini yo'qotmasligiga asosiy sababdir. Haqiqatan ham do'stlik, ahillik insonning go'zal fazilati. Donishmand ota-bobolarimiz «Boylik boylik emas, ahillik boylik», «Ahil ishlang, ish unar, har mushkul oson bo'lar» kabi ko'plab maqollarni bekorga aytmagan. Odamlari ahil yurti dushman yengolmaydi, faqat ahil insonlar buyuk ishlarga qodir bo'ladilar. Mana shu fikrlar Asqad Muxtorning «Po'latjon yuz tup ko'chat ekmoqchi» she'rining ham butun mazmunini tashkil etadi.

Yangi, ko'p qavatli uyga ko'chib kelgan Po'latjon hayron. Uy shunday qulay, chiroyli, shularning barchasini dadam qurgan, uni qurgan ustalar dadamga qarindosh-tanishlar bo'lsa kerak deb o'ylaydi. Ammo onasining gaplari uni o'ylatib qo'yadi. Ma'lum bo'lishicha, bu uy butunlay notanish odamlar tomonidan qurilgan. Har kim o'z kasbini bilib, shuni halol bajarsa, bundan boshqa birovga naf yetadi. Otasi injener bo'lib, mashinalar yasaydi. U ixtiro etgan mashinalar hamma odamlar xizmatida. Qachonki, ahillik bilan kishilar bir-birlarining xizmatiga yaroqli bo'lsalar, el-yurt rivojlanadi, ravnaq topadi. Po'latjon anglyadiki, onasi aytgan «bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun» degani maqsadi bir bo'lgan odamlarning bir-birlari uchun g'amxo'rlik qilishlaridir, demak shu tufayli garchi ular begona bo'lsalar-da, qarindoshday yaqin bo'lib ketishar ekan. Shularni o'ylab Po'latjon o'zi ko'rgan voqealarni eslaydi. Kimdir daraxt o'tqazgani, yo'llarni tekislab, asfalt yotqizgani, ko'priklar qurgani va yana boshqa ko'plab odamlarning bunyodkorlik ishlari bilan shug'ullanayotgani xayoliga keladi. Axir ular ham bir-biriga begona-ku. Ammo barcha uchun foydali ish qilyapti. Shu, demak, ahillik degani ekan-da. Ahillik tufayli odamlar farovonlikka, qulayliklarga ega bo'lar ekan-da. Po'latjonning ana shu xulosasi o'zini ham odamlar uchun foydali biror ish qilishga undaydi. U bahorga chiqib, do'stlari bilan birgalashib odamlar qatnaydigan gavjum yerga kelgusida soya solib, hammaga naf yetkazishi uchun yuz tup ko'chat ekishga ahd qiladi.

Ana shu kichkina hayotiy voqea hikoya qilingan she'r mazmuni ibrat olishga, o'zgalarga naf yetkazish insonga sharaf bag'ishlashiga sabab ekanini anglashga yordam beradi.

Siz-chi, aziz o'quvchi, boshqalarga nafi yetadigan, shu yurtga, Vatanga, yurtdoshlaringizga, o'z oilangiz, do'stlaringizga foydasi tegadigan biror ish qildingizmi? She'r sizlarga ham xayolingizda shunday savollar tug'ilishiga turtki bera bilishi bilan ahamiyatlidir. Ulug' bobomiz hazrat Alisher Navoiy aytadilarki, kimki o'zgalarga biror naf yetkazsa, bu naf avvalo, uning o'ziga yetgan bo'ladi. Demak, ahillik, o'zgalarga naf yetkazish bu oliyjanob fazilatdir.

Savol va topshiriqlar

1. Asqad Muxtor hayoti va ijodi haqida so‘zlab bering.
2. Asqad Muxtorning qanday she‘riy to‘plamlarini bilasiz?
3. Adibning romanlari va qissalarining nomlarini ayting.
4. «Asqad Muxtor – tarjimon» deganda qaysi asarlar nazarda tutiladi?
5. Shoirning bolalarga bag‘ishlangan asarlarini aytib bering.
6. «Hafta» she‘ridagi asosiy fikr nimada?
7. Kun, hafta, oy, yillar nisbati qanday?
8. «Vaqt birligi» deganda siz nimani tushunasiz?
9. Hafta kunlari mazmunini o‘z kuzatishlaringiz asosida izohlab bering.
10. Chorshanbani ajdodlarimiz qanday kun deb bilishgan?
11. Kunlarga moslab chaqaloqlarga ism qo‘yish taomili haqida so‘zlang.
12. «Kelajak bugundan boshlanadi» degan hikmatli iborani qanday tushunasiz?
13. «Uch mushketyor» asarini o‘qigan yo filmi ko‘rgan bo‘lsangiz, uning mazmuni va asosiy g‘oyasi haqida sinfdoshlaringiz bilan suhbatlashing.
14. Xalqimizda ahillik fazilatiga oid qanday maqol va hikmatli so‘zlarni bilasiz?
15. Po‘latjon yangi uyga ko‘chib kelib, nega hayron bo‘lib qoldi?
16. Odamlarni begona qiladigan illatlar nima-yu, do‘st-ahil qiladigan xislatlar nima?
17. Nega Po‘latjon yuz tup ko‘chat ekishga ahd qildi.
18. Hazrat Alisher Navoiyning ahillik haqidagi fikrlarini eslang va ularni tushunganingiz qadar izohlang.
19. «Ahil yurt», «ahil oila», «ahil do‘stlar» jumllarining mazmuni haqida sinfdoshlaringiz bilan suhbatlashing.
20. Insonga yana qanday fazilatlar sharaf bag‘ishlaydi deb hisoblaysiz?

O'tkir HOSHIMOV

(1941- yilda tug'ilgan)

Aziz o'quvchilar! Siz ijodini o'rganishga kirishayotgan O'tkir Hoshimov katta adib. O'ndan ortiq roman va qissalar, biri-biridan ta'sirchan ko'plab hikoyalar, bir necha hayajonli dramatik asarlar muallifi. Dastlabki qissasi bilan mashhur adib Abdulla Qahhorning nazariga tushgan. O'. Hoshimovning «Cho'l havosi» qissasini o'qigan adib yozuvchiga maktub bitib, asar uni suyuntirib yuborganini aytgan, «sof, samimiy, tabiiy, iliq, rohat qilib o'qiladi»gan asar yozgani bilan tabriklagan edi.

O'tkir Hoshimov 1941- yilda Toshkentning Do'mbirobod mahal-lasida tug'ilgan. Yoshligidan ilmga, adabiyotga, san'atga qiziqqan bo'lajak yozuvchi 5- sinfda o'qib yurgan vaqtidayoq, demak, siz tengi yoshlarida she'r mashq qila boshlagan edi. Dastlabki kitobi esa yozuvchining talabalik yillariga to'g'ri keladi. O'tkir Hoshimov hayot qozonida qaynagan, yozuvchi sifatida hayotdan bir qadam ham ajra-may qalam tebratgan ijodkor. U amaliy va ijodiy ishni teng olib bordi. Adibning hayot yo'liga diqqat qiladigan bo'lsak, u xat tashuvchi, musahhih, muxbir, gazetada bo'lim mudiri, nashriyotda va jurnalda bosh muharrir kabi bosqichlarni bosib o'tganiga guvoh bo'lamiz. Keyingi yillarda bir necha marta xalq deputatligiga saylangan adib Oliy Majlisda qo'mita raisi sifatida ham faoliyat ko'rsatgan. Biroq bir lahza bo'lsa-da, adabiy ijod bilan aloqani uzgani yo'q. Keyingi 8–10 yilda ham adibning qator sermazmun kitoblari, publitsistik maqolalari chop etildi. Hozirda

adibning «Urushning so‘nggi qurboni», «Muhabbat» kabi ko‘plab hikoyalari, «Nur borki, soya bor», «Ikki eshik orasi», «Tushda kechgan umrlar» nomli romanlari, «Odamlar nima derkin», «Shamol esaveradi», «Ikki karra ikki besh», «Bahor qaytmaydi», «Dunyoning ishlari» nomli qissalari respublikamiz va xorijda sevib o‘qilmoqda. «Qatag‘on», «Inson sadoqati», «To‘ylar muborak» dramalari mamlakatimiz teatrlarida sahnalashtirilgan. Respublika radiosida efirga berilayotgan, televideniyesida ko‘rsatilayotgan bir qancha radio va telespektakllar ham hassos yozuvchimiz asarlari asosida yaratilgandir. Bugun xalqimiz O‘tkir Hoshimovni ulkan adib, o‘tkir nafasli jurnalist, faol siyosatdon arbob sifatida taniydi, hurmat qiladi. Bu hurmatning boisi uning biz yuqorida tilga olgan asarlari, jo‘shqin ijtimoiy faoliyatidir.

Bolalar, bugun siz bilan yozuvchining «Dunyoning ishlari» qissasi haqida gaplashamiz va sizga bu asarni to‘liq o‘qib chiqishni maslahat beramiz. Chunki mazkur asar eng ezgu, eng samimiy tuyg‘ular haqida, eng e‘zozli zot – ona to‘g‘risida hikoya qiladi. Onaning qanday inson ekanligini yaxshi bilamiz. U insonga hayot beradi, yuvib-taraydi, tarbiyalaydi. Ona uchun eng to‘tiyo narsa, o‘g‘ilmi-qizmi, uning farzandi. Ona o‘z farzandi uchun hamma narsaga, hatto jonini qurbon qilishga ham tayyor. Shuning uchun bo‘lsa kerak, ona haqida behisob she‘rlar to‘qilgan, dostonlar, katta-katta asarlar bitilgan. Kichik maqollardan tortib, muborak hadislarimizgacha ona madh etiladi, e‘zozlanadi. O‘tkir Hoshimovning bu asari har biri o‘ziga mustaqil sujetli hikoyalardan tashkil topgan. Undagi «Gilam paypoq», «Oq-oydin kechalar», «Tush», «Alla», «Oltin baldoq», «O‘ris bolaning oyisi», «Iltijo» kabi hikoyalar kishini befarq qoldirmaydi, ularda o‘g‘li uchun har qanday mashaqqatga, jon fido qilishga tayyor, sharqona axloq-odob qoidalarini o‘zida mujassam etgan Ona madh etiladi. Barcha hikoyalar mazmuni ona obrazi tufayli yaxlitlik kasb etadi. Asar ortiqcha maishiy tafsilotlar, jimjimadorliklardan xoli. Shu tufayli ham katta qiziqish va hayajon bilan o‘qiladi. Bu qissa, oqsoqol adibimiz, O‘zbekiston Qahramoni Said Ahmad aytganidek, «...dostondek o‘qiladi. Uni o‘qib o‘z onalarimizni o‘ylab ketamiz...»

Shu o‘rinda qissadagi «Gilam paypoq» hikoyasiga diqqat qilaylik. Unda ona o‘z jigarbandini kasallik xavfidan tezroq xalos qilish uchun har narsaga, hatto jonini ham berishga tayyor. Ona qattiq shamollab qolgan o‘g‘ilchasini shosha-pisha «Voy, endi nima qilaman! Voy, bolam o‘lib qoladi!» degan tahlika bilan halloslagancha tabib Hoji buvining uyiga yuguradi. Bola darddan biroz yengil tortgach, o‘z sog‘lig‘ini xavf ostiga qo‘ygani – oyog‘ini sovuqqa oldirgani ma‘lum bo‘ladi.

Asardagi «Alla» deb nomlangan bob ham nihoyatda ta’sirchanligi bilan kishini rom etadi. Alla inson bolasi hayotda tinglaydigan ilk qo‘shiq, u vujudimizga ona suti bilan singgan va umrbod unutilmasdir. Yozuvchi bu ezgu qo‘shiqni ilohiy kuchga ega bo‘lgan, ko‘ngilni eritadigan ohang sifatida ta’riflaydi. Ushbu bobni hayajonsiz, entikmasdan o‘qish qiyin.

Qissaning «Iltijo» deb nomlangan bobida insonning ona oldidagi farzandlik burchi hech qachon to‘lab bo‘lmas qarz ekani nihoyatda ta’sirchan ifodalanadi. Chunki onalarimizning hayotdagi o‘rni beqiyosdir. Ular bizni dunyoga keltiradi, oq sut berib boqadi, uzoq tunlar beshigimizni tebratib, atrofimizda parvona bo‘ladi, parvarishlab voyaga yetkazadi. Buni teran idrok etgan yozuvchi onani qo‘msash, uning beqiyos mehri oldidagi qarzdorlik tuyg‘ularini g‘oyat samimiy tasvirlay oladi.

«Qarz» hikoyasida qissaning bosh qahramoni Hakima ayaning yana bir insoniy fazilati qalamga olingan. Hakima aya kamtargina nafaqasini ham qo‘shnilarining farzandlari xursandchiligiga sarflaydi. O‘tgan yili ularga tufli olib bergan bo‘lsa, bu yil uch oyoqli velosiped, ko‘ylak sovg‘a qiladi. O‘g‘illariga esa «qarz oluvdim, qarzimni uzyapman» deb bahona qiladi.

Darhaqiqat, «Dunyoning ishlari» qissasini o‘qiganda qalbimizni ikki xil iliq his chulg‘aydi – u ham bo‘lsa o‘z onamizga va umuman onalarga bo‘lgan mehr hissi. Haqiqatan ham, adibning o‘zi e’tirof etganidek, asar uning o‘z onasi haqida emas, «...umuman, o‘zbek ayoli haqida va umuman onalar to‘g‘risida». Qissada bir-biridan mazmunli, qiziqarli hikoyalar ko‘p. Shu tufayli ham sizga bu asarni topib to‘liq o‘qib chiqishni maslahat beramiz.

DUNYONING ISHLARI

(Qissadan boblar)

ALLA

Qabriston gʻishtin devor bilan oʻralgan. Darvozaning narigi tomonida – goʻrkovning hujrasi. Berigi tomonida – tashqarida uning hovlisi.

Darvozaga yaqin kelishim bilan ichkaridan – hujra tomondan tilovat sadosi eshitildi. Xuddi shu payt hovli tomondan alla ovozi yangrab ketdi:

Alla-yo, alla, jonim bolam-a, alla...

Kim boʻldi bu? Goʻrkovning kelinimi? Qizimi?.. U hamon sokin tovushda davom etardi:

Uxla, qoʻzim, alla-yo, shirin qizim, alla...

Ertalab yomgʻir yogʻgan edi. Darvozaning temir panjaralarida suv tomchilari yaltiraydi. Koʻlmakda quyosh jilolanadi. Muzdek tutqichdan ushlagancha turib qoldim. Bir tomonda tilovat sadosi, bir tomonda alla. Ajab, ular bir-biriga xalaqit bermas, bir-birini rad etmas, ikkalasi qoʻshilib bahor nafasiga toʻlgan osmonda qabriston yelkasidagi kuchala¹ chiqargan teraklar ustida parvoz qilar edi:

«Rabbano-o, rabbano-o-o...» «Alla-yo, alla»...

Bir xil boʻlib ketdim. Panjarador darvozaga suyanib uzoq turib qoldim.

Onam beshigim ustida alla aytganini eslay olmayman. Esimni taniganimda beshikda yotmaydigan boʻlgan edim. Biroq oyim ukamga alla aytganini eshitganman. Koʻp eshitganman.

Qish kechalari sandalga suqilib tizilishib yotardik. Uy nim qorongʻi. Piligi pastlatib qoʻyilgan chiroq xira nur sochadi. Shiftda lampa shisha uchidan chiqqan nur doirasi koʻrinadi. Chiroq doim bir joyda turgani uchun shiftning oʻsha yeri sargʻayib qolgan. Hamma yoq

---

¹ **Kuchala** – terak, tolning toʻp guli.

jimjit. Shu qadar jimki, dadamning hujrasidagi soatning chiqillayotgani ham eshitaladi. Tashqarida bo‘ron guvullaydi. Quruq qorning derazaga chirsillab urilishi eshilib turadi. Ukamning beshigi g‘ichirlaydi. Onam alla aytadi.

Alla, bolam, uxlay qola-a, alla,
Quchog‘imda orom ol, alla...

Yo‘q, bu qo‘shiq emas. Oyimning ovozida qandaydir boshqa narsa bor. Mungmi, iltijomi...

Tog‘lardagi shunqorim-ey, alla,
Beshikdagi qo‘chqorim-ey, alla...

Ukam ovunib qoladi. Oyimning o‘zi ham beshikni quchoqlagancha mudrab ketadi. Bir mahal beshik ustidagi qo‘li shilq etib yoniga tushdi. Ukam uyg‘onadi, beshik yana g‘ichirlaydi. Oyim ham cho‘chib ko‘zini ochadi. Beshikni ohista tebratadi:

Yigitlarning sardori bo‘l, jonim-a,
Yuragimning madori bo‘l, alla...

Yana jimlik cho‘kadi. Soat chiqillaydi, qor derazaga chirsillab uriladi. Sekin-sekin ko‘zim uyquga ketarkan, qulog‘im ostida yana o‘sha ma‘yus sado eshitaladi.

Oq uy – ola bargaklarda jonim-a,
Yonib turgan chirog‘imsan, alla...

Keyin... katta bo‘lganimda ham qayerda alla eshitsam, negadir yuragim shirin orziqish bilan talpinib ketar, nega bunaqa bo‘layotganini o‘zim bilmas edim. Bir yili uch-to‘rt qalamkashlar olis tog‘ qishlog‘iga bordik. Mashina yurmas edi. Ot minib o‘rganmaganim uchun charchab qoldim. Manzilga yetmasimizdan qorong‘i tushdi. Yaylovdagi qirg‘iz o‘tovida tunab qolishga to‘g‘ri keldi. Qimiz¹ ichdik, sovuq suzma yedik. Keyin birimiz namatga², birimiz po‘stakka yonboshlagan

---

¹ Qimiz – ot sutidan tayyorlanadigan ichimlik.

² Namat – yungdan bosib ishlangan palos, kigiz.

uxlab qolibmiz. Bir mahal sovuq qotib uyg'onib ketdim. Atrof jimjit. Faqat olisda it akillaydi. O'tov keragasidan shom yegan oy mo'ralaydi. Shu payt qo'shni o'tovda chaqaloq yig'isi, ketidan ayol kishining alla aytayotgani eshitildi. Men uning so'zlarini aniq bilmasam ham alla aytayotganini his qilib turardim. Negadir yuragim shirin orziqib ketdi. Ayolning ovozi, alla ohangimi, xuddi onamga o'xshab ketardi. Negadir shu ohang bilan qalbinga orom kirganday bo'ldiyu, o'z-o'zidan ko'zlarim yumilib keta boshladi. Go'yo qirg'iz ayol bolasiga emas, menga alla aytayotganday... Yaqin orada bunaqa shirin uxlamagan edim.

Oradan uch-to'rt yil o'tgach, shunaqa holatni yana bir marta boshimdan kechirdim. Kislovodskka dam olishga borgan edik. To'rtta o'zbek yig'ilsa osh qilish harakatiga tushib qoladi. Sanatoriy yaqinidagi xonadondan qozon topdik. Bu yerning aholisi yoz paytida uyiga dam oluvchilarni ijaraga qo'yadi. Bu xonadonda ham sibirlik juvon ijarada o'tirarkan. Sap-sariq sochli, barvasta gavdali, yuzini sepkil bosgan juvon qishloq ayollariga xos soddadillik bilan bizga darrov elakishib ketdi. Kichkintoy o'g'ilchasini ko'tarib goh sabzi archishadi, goh idishlarni yuvadi. O'zbek palovining ta'rifini ko'p eshitsa ham hech yemaganini dilkashlik bilan aytib kuladi.

Birgalashib osh yedik, ko'k choy ichdik. Keyin sibirlik juvon kichkintoyini ko'tarib uyga kirib ketdi. Oradan chorak soatcha o'tgach, ichkaridan uning ovozi keldi:

Ba-yu ba-yushki, bayu, ba-yu-bay...

Qiziq, yuragimda yana o'sha shirin orziqish uyg'ondi. Uning ovozi ham onamnikiga o'xshab ketadi. Do'stlarim gangir-gungur suhbatlashib o'tirishibdi. Men bo'lsam ichkaridan chiqayotgan alla sadosiga quloq solaman. «Ba-yu, bay...»

Bu qanday holat?! Bu qanday sehr? Nima o'zi bu?

Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam o'z seviklisiga aytgan dil rozini dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas, ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan qo'shiqni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas, ehtimol,

dunyoning bu chekkasida turib bir odam aytgan eng oqilona fikrni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Biroq dunyoning bu chekkasida turib ona aytgan allaga dunyoning narigi chekkasidagi go'dak bemalol orom oladi. Nega shunaqa? Nahotki, go'dak tushungan narsaga biz tushunmasak? Ehtimol, buning boisi boshqa joydadir. Ehtimol, ona tushungan narsani bizlar tushunmasmiz. Balki shuning uchun ham Ona – tabiatning eng buyuk ixtirosidir.

Bilmadim... Qabrison darvozasi oldida, bir tomonda tilovat, bir tomonda alla yangrayotgan darvoza oldida turib shularni o'yladim-u g'alati bo'lib ketdim.

HAQQUSH

Do'stlarim «Juda siqilib ketdingiz, aylanib kelamiz», deb tog'ga sudrashdi. Alla-pallagacha o'tgan-ketgandan gaplashib o'tirdik. Qiziq, har gal bosh ustiga bosib tushgudek mag'rur qad kerib turgan tog'larni, ulkan novvot parchasidek qirrador qoyalarni ko'rganda hayot abadiy emasligini o'ylayman. Qorong'i osmonda yana ham qoraroq soyadek qilt etmay turgan bu qoyalar bizga o'xshaganlarning necha-nechasini ko'rdi ekan?.. Faqat ularning tili yo'q...

Kechasi tunagan joyimiz sovuq edi. Anchagacha uxlay olmadim. Tashqarida teraklar shitirlaydi. Qayerdadir, yaqin joyda daryo shovullaydi. Bir mahal qulog'imga dilni orziqtiruvchi mungli tovush chalindi: «Haq-qu, haq-qu...» Bir zum sukunat tushdi-da, ancha olisdan yana o'sha tovush takrorlandi: «Haq-qu, haq-qu...»

Bola edim, go'dak edim. Onam aka-ukalar haqida g'alati bir cho'pchak aytib bergan edi. Emishki, bir zamonlar ikki aka-uka yashagan ekan. Birining oti Ilhaq, ikkinchisiniki Is'hoq ekan. Ikkalasi bir-birini ko'rarga ko'zi yo'q, juda noahil ekan. Ularning ko'nglini olaman, deb ikki o'rtada onalari adoyi tamom bo'pti. Shunda qodir tabiatning qahri kelibdi-yu, ikkovining ham ko'zini ko'r qilib, qushga aylantirib qo'yibdi. Shundagina aka-uka bir-birini ko'rmasa turolmasligini, bir-biriga kerak ekanligini tushunibdi. O'shandan beri ikkalasi kechalari bo'zlab bir-birini chaqirib chiqarmish-u, topolmas emish...

Tashqarida hamon terak barglari shitirlaydi. Daryo shovullaydi. Mana shu shovullagan sukunat ichida dilni titratadigan iztirobli nido yangraydi: «Ilhaq! Is'hoq!...»

Bechora onam! O'sha iztirobli afsonani aytayotganingda inidan mo'ralagan qaldirg'och bolasidek ko'rpadan bosh chiqarib yotgan besh bolang bir-biri bilan inoq bo'lishini shunchalik xohlagan-miding!

... Onalar farzandlari hamisha birga bo'lishini istaydilar. Qismat esa ularni qanot chiqarishi bilan har yoqqa uchirib ketadi. Hayot loaqal shu masalada ham onalarga shafqat qilmaydi.

QARZ

Bir kuni gapdan gap chiqib, aka-ukalar oyimga hazillashdik:

– Har oy pensiya olasiz. Shuncha pulni qayoqqa qo'yayapsiz? Sandiqqa bosyapsizmi?

– Sandiq qatta, bolam? – deb kuldi onam. – Qarzlarim bor. O'shanga beraman-da.

Akamning qovog'i osildi.

– Qarz? Hali birovdan qarz ham olasizmi?

– E, sanga nima, bolam! Mening ishimga aralashib nima qilasan?

Keyin gap boshqa yoqqa aylanib ketdi. Bu suhbatni butunlay unutilib yuborgan edim. Qaysi kuni ertalab hovlida aylanib yursam, qo'shni-mizning yetti yashar qizchasi Nilufar chiqib qoldi. Oppoq bantik taqib, atlas ko'ylak kiyib olibdi.

– Ha, Nilu, yasanib olibsan, mehmonga ketyapsanmi? – dedim erkalab.

– Bugun man tug'ildim, – dedi u qop-qora ko'zlarini pirpiratib jilmayarkan.

– Iya, yubilyar ekansan-da, shoshmay tur-chi, hozir.

Uydan bir hovuch konfet olib chiqdim.

– Mana, o'rtoqlaring bilan ye.

Nilufar kattalardek jiddiy bosh chayqadi:

– Men shokolad yemayman. Tishim tushgan. – Keyin yana o'sha

jiddiy ohangda qo‘shib qo‘ydi: – Bultur poshsha buvim menga tufli olib beruvdilar. Tug‘ilganimda, – qizcha o‘ylanib qoldi. – Keyin-chi, Bahoga uch oyoqli velosiped, Baxtiga ko‘ylak...

Qo‘limdan konfet tushib ketdi.

GILAM PAYPOQ

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelaman. Kavkaz tomonda ko‘p bo‘ladi. Juba deyishadi, jurabi deyishadi. Oyim xuddi noyob narsaga ega bo‘lgandek, uzundan uzoq duo qiladi. Shundoq mehribon o‘g‘li borligini aytib qo‘shnilarga maqtanadi. Uning oyog‘i kasal. Salqin tushishi bilan shishib ketadi, og‘riydi.

Qo‘ni-qo‘shnilar ahvol so‘rasa, ularniyam, o‘ziniyam yupatadi.

– Ha, endi keksachilik-da, o‘rgilay.

Lekin onamning oyoq og‘rig‘i faqat keksalikda emas. Buni boshqalar bilmasa ham, men bilaman. Yaxshi bilaman.

Bolaligimda ko‘p kasal bo‘lardim: qizamiq, ko‘kyo‘tal, bezgak... Shuning uchun oshxonadagi mixda ko‘k qarg‘aning patidan tortib, gultojixo‘rozgacha ilig‘liq turardi... Ayniqsa, tomoq og‘rig‘i yomon qiynaydi. Oyog‘im zaxga tegishi bilan tomog‘im og‘rishga tushadi. Oyoq bilan tomoqning nima aloqasi borligini haliyam tushunolmayman.

O‘shanda necha yoshdaligim esimda yo‘q. Biroq juda kichkina edim. Bir kuni akalarim bilan yaxmalak o‘ynab terlab ketdim. Terlab turib muz yedim. Kechqurun isitma ko‘tarildi. Quv-quv yo‘talaman. Oyim tomog‘imni achchiqtosh bilan chayib ko‘rdi, bo‘lmadi, turshak qaynatib suvini ichirdi, bo‘lmadi... Oxiri tomog‘imni xippa bo‘g‘ib qo‘ydi. Og‘riqni sezmayman-u, nafas olishga qiynalaman. Hushimdan keta boshlaganimni es-es bilaman. Qulog‘im ostida onamning chirqillab yig‘lagani, hadeb bir gapni qaytarayotgani eshitaladi:

– Voy, endi nima qilaman! Voy, bolam o‘lib qoladi!

Keyin meni shosha-pisha ko‘rpachaga o‘radi. Bir mahal onamning qo‘lida ketayotganim esimda bor. Gupullatib qor yog‘ayotganini his

etib turardim-u, biroq yuzimga qor tushmas edi. Onamning issiq nafasi urilib turar, u sirg‘anib-sirg‘anib borar, og‘ir hansirar edi.

Xira chiroq miltirab turgan allaqanday uyga kirdik. Ko‘z o‘ngim yana qorong‘ilashib ketdi. Oyim hamon chirqillaydi:

– O‘lib qoladi! Bolaginam o‘lib qoladi!

– Vahima qilmang, poshsha, dardni bergan xudo, davosiniyam beradi.

Bu Hoji buvining ovozi ekanini g‘ira-shira idrok etdim.

Hoji buvi boshimni tizzasiga qo‘yib chalqancha qilib yotqizdi. Doka o‘ralgan barmog‘ini og‘zimga tiqdi. Ko‘nglim ag‘darilib, tipirchilagancha yig‘lar, ammo Hoji buvining qo‘lidan chiqib ketolmasdim. U tomog‘imga nimadir qildi. Dod solib qo‘lini tishlab oldim. Qiziq, birpasdan keyin ahvolim yengillashdi. Ko‘zimni ochsam, Hoji buvi jilmayib turibdi.

– Nega tishlaysan, kuchukvoy? – dedi boshimni silab.

Keyin tepamga oyim engashdi. U hamon hansirar, sochlari to‘zg‘ib ketgan, yuzi jiqqa ho‘l edi.

Birpasdan keyin qaddimni rostlab, tanchaga¹ oyog‘imni tiqib o‘tirdim. Hoji buvi allaqanday taxir suyuqlik ichirdi. Keyin oyimga qaradi-yu, bir xitob qildi:

– Voy, poshsha-a-a! Nima qilib qo‘ydingiz, tamom bo‘psiz-ku!

Oyim talmovsirab, goh menga, goh Hoji buviga qarar edi.

– Oyog‘ingizdan ayrilibsiz-ku! – dedi Hoji buvi boshini chayqab. – Shu ahvolda qandoq keldingiz?

Kavshandozda² turgan oyimning kalishini endi ko‘rdim. Kalishning ichi qorga to‘la edi.

– Sarpoychan kelaverdingizmi?! – dedi Hoji buvi hamon o‘sha vahimali ohangda. – Endi nima qilasiz? Qarg‘aning miyasini chaqib surmasangiz, cho‘loq bo‘lib qolasiz.

Oyim tanchadan oyog‘ini chiqardi. Ikkala oyog‘i qir-qizil go‘sht bo‘lib ketgan edi.

¹ **Tancha** – sandal.

² **Kavshandoz** – uyning oyoq kiyim yechib kiriladigan joyi.

– Sovuq yegani yo‘q, – dedi sekin. – Qaytaga isib ketdi. Qorda o‘zi isib ketarkan.

Hoji buvi uning oyog‘ini uqalab ko‘rdi.

– Sezyapsizmi?

– Nimani? – dedi oyim oyog‘iga emas, menga qarab.

– Qo‘limni sezyapsizmi?

Oyim indamay bosh chayqadi-da, piqillab yig‘lab yubordi.

... ertasiga u yotib qoldi. Uzoq yotib qoldi. Dadam bir joydan qarg‘a otib keldi. Hoji buvi qo‘lidan kelgancha dori-darmon qildi... Keyin oyim tuzaldi. Biroq salqin tushishi bilan oyoqlari shishib, azob beradigan bo‘lib qoldi...

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelardim. U xuddi noyob narsaga ega bo‘lgandek, ketimdan uzoq duo qiladi, birpasda hamma qo‘shnilarga ko‘z-ko‘z qilib chiqadi, shundoq «mehribon» o‘g‘li borligini aytib maqtanadi. Shunda qor gupullab yog‘ib turgan mudhish kecha, onamning qip-qizil go‘shtga aylanib ketgan oyoqlari ko‘z o‘ngimga keladi-yu, indamay chiqib ketaman.

ILTIJO

Oyi, men keldim... Eshityapsizmi, oyi, men yana keldim...

Qarang, oyi, tag‘in ko‘klam kirdi. Esingizdami, har yili bahor kirishi bilan sizni dalaga olib chiqardim. Siz charaqlagan oftobni, tiniq osmonni, ko‘m-ko‘k maysalarni ko‘rib quvonardingiz. Esingizdami, nevarangiz terib kelgan boychechaklarni ko‘zingizga surtib, «omonliq-somonliq» qilardingiz...

Bugun... o‘zingizning ustingizdan boychechak o‘sib chiqibdi... Yo‘q, yo‘q, oyijon... Yig‘layotganim yo‘q. Bilaman, men yig‘lasam, siz bezovta bo‘lasiz. Hozir... hozir o‘tib ketadi. Mana, bo‘ldi...

Ertalab-chi, oyi, yomg‘ir yog‘di. Qattiq yomg‘ir yog‘di. Siz bahor yomg‘irini yaxshi ko‘rardingiz... Keyin oftob chiqib ketdi. Qarang, oftob charaqlab yotibdi... esingizdami, siz menga oftob to‘g‘risida cho‘pchak aytib bergan edingiz. O‘sha oftob charaqlab yotibdi... Ko‘ryapsizmi...

Esingizdami, oyi, ukamga alla aytardingiz. Men allaning ohangiga mast bo'lib uxlab qolardim. O'sha beshikda men ham yotganman. Allangizdan men ham orom olganman. Nima qilay, oyi, men alla aytishni bilmayman. Qabringizni silab qo'ysam orom olasizmi... Mana, oyijon, mana... Yo'q, yo'q, yig'layotganim yo'q. Hozir, hozir o'tib ketadi.

Esingizdami, oyi siz bir marta, atigi bir marta, o'shandayam hazillashib: «Meniyam kitob qilib yozsang-chi, o'g'lim» degandingiz. Men: «Sizning nimangizni kitob qilaman, oyi?» degan edim. Xafa bo'lmang, men ham hazillashgan edim. Mana o'sha kitob. Yo'q, uni men yozganim yo'q. Uni siz yozdingiz. Men uni qog'ozga tushirib, odamlarga tarqatdim, xolos. Men uni dunyodagi hamma onalar o'qishini xohlayman. Bilaman, dunyodagi hamma onalar yaxshi. Shundoq bo'lsayam, ularning hammasi Sizga o'xshashini xohlayman...

Savol va topshiriqlar

1. O'tkir Hoshimov haqida nimalarni bilasiz? Gapirib bering.
2. «Dunyoning ishlari» qissasining umumiy mazmuni haqida so'zlab bering.
3. Asarda tasvirlangan ona obrazi bilan barchamizning onalarimiz o'rtasida qanday o'xshashliklar ko'ramiz.
4. «Alla» bobidagi ona allasining barcha uchun tushunarli, ya'ni umumbashariy hodisa ekanligi haqidagi gaplarni sharhlashga harakat qiling.
5. Qissaning «Iltijo» bobidagi «Esingizdami, oyi...» deb boshlanuvchi so'nggi abzasini yod oling.
6. «Qarz» bobi so'ngida qo'shnining qizchasi Nilufar bilan suhbat chog'ida nega adibning qo'lidan konfetlar tushib ketdi? Hikoyani o'qib ma'nosini tushuntirib bering.
7. «Haqqush» hikoyasida noahil aka-ukalar qanday jazoga tortildi?
8. «Gilam paypoq» hikoyasida onaning bolasiga fidoyiligi nimalarda ko'rinadi?

Antuan DE SENT-EKZYUPERI

(1900–1944)

XX asrdagi nafaqat fransuz, balki jahon adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri hisoblanmish Antuan de Sent-Ekzyuperi 1900-yil 29- iyunda Fransiyaning yirik shaharlaridan biri Lionda kambag'allashgan zodagonlar oilasida dunyoga keldi. Otasidan erta yetim qolgan Antuanning bolaligi Lion yaqinidagi buvisiga qarashli Sen-Moris maskanida o'tdi. Antuan juda sho'x, quvnoq va ziyrak bola edi.

1909- yildan 1914- yilgacha Antuan va uning akasi Fransua Man shahridagi kollejda ta'lim olishdi. Birinchi jahon urushi boshlangach, ularning onasi o'g'illarini Shveysariyadagi xususiy kollejlardan biriga o'qishga yuboradi. 1917- yili akasi Fransua bevaqt olamdan o'tgach, Antuanning qalbida chuqur o'zgarish ro'y beradi va ilk bora yashashdan maqsad nima, degan savolga javob axtara boshlaydi.

Yosh Antuan Nafis san'at akademiyasining arxitektura fakultetiga o'qishga kiradi, biroq insonning hayotdagi o'rni haqidagi fikrlar uni aslo tark etmaydi, zero Antuan o'z hayotini aniq bir sohaga bag'ishlamoqchi, insoniyatga chinakam naf keltiradigan ishga qo'l urmoqchi edi. 1921- yili u arxitektura fakultetini tark etadi va Fransiya harbiy havo kuchlari safiga xizmatga kiradi.

1926- yil Sent-Ekzyuperi uchun hal qiluvchi yil bo'ldi. Shu yili u «Latiko-Eyr» havo kompaniyasiga ishga kirib o'zi sevgan mashg'ulot bilan shug'ullana boshlaydi va o'zining «Uchuvchi» nomli birinchi hikoyasini e'lon qiladi. Shu kundan boshlab to umrining oxirigacha Sent-Ekzyuperi uchuvchi bo'lib qoladi. Sent-Ekzyuperi Yevropaning,

Afrika va Lotin Amerikasining turli burchaklariga uchar, yuk va yo'lovchilarni tashir edi. Keyinchalik u G'arbiy Saxara (hozirgi Mavritaniya)ning Kap-Jubi shahri aeroportining boshlig'i, so'ngra bir fransuz aviakompaniyasining Argentinadagi bo'limi boshlig'i lavozimlarida ishladi.

Sent-Ekzyuperi o'zining bo'sh vaqtlarini adabiyotga, musiqaga va ixtirochilikka bag'ishladi. 1929- yili u o'zining ilk yirik asari «Janub chopari» va 1931- yili «Tungi parvoz» romanlarini e'lon qildi. Bu asarlar chop etilgan kunlaridan boshlaboq keng kitobxonlar va adabiyotchilar diqqatini o'ziga jalb qildi va yuksak baholandi. Jumladan, «Tungi parvoz» romani 1931- yili nufuzli «Femina» mukofotiga sazovor bo'ldi.

Sent-Ekzyuperi o'zining eng mukammal asari – «Erkaklar zamini» (1939) romanida zamon va insonlar haqidagi o'ylari hamda chuqur fikrlarini bayon qilgan va bu asar Fransiya Akademiyasi tomonidan eng yaxshi roman uchun Gran Pri mukofotiga sazovor bo'lgan.

Fashistlar Germaniyasi Fransiyaga hujum qilgan birinchi kundanoq Sent-Ekzyuperi harbiy havo kuchlariga xizmatga qaytgan va urush frontlarida razvedka uchishlari bilan shug'ullangan. Fransiya urushda mag'lubiyatga uchragach, u Amerika Qo'shma Shtatlaridan boshpana topadi va 1942- yili «Harbiy uchuvchi» novellasini, 1943- yili esa «Kichkina shahzoda» falsafiy ertagini yaratadi.

1943- yilda Antuan de Sent-Ekzyuperi yana jangovar safga qaytadi. Fransiyaning Shimoliy Afrikadagi mustamlaka o'lkalarida fashistlarga qarshi kurashadi. 1944- yil 31- iyulda u so'nggi parvozga chiqadi – Antuan de Sent-Ekzyuperining samolyotini fashist qiruvchisi urib tushiradi. Bu mudhish voqea uning jonajon vatani Fransiya ozodlikka erishishiga atigi uch hafta qolganda yuz berdi.

«Kichkina shahzoda» ertagi Antuan de Sent-Ekzyuperining eng kichik asarlaridan biri bo'lsa ham, unda adibning inson hayotining ma'nosi va mazmuni haqidagi dardlari va falsafiy mushohadalari, insonlar o'rtasidagi do'stlik, birodarlik, hamdardlik va o'zaro hurmat munosabatlari, Yovuzlik va Yomonlikka qarshi kurash g'oyalari aks ettirilgan.

Adibning kasbi uchuvchilik ekanini bilasiz. Asarda tasvirlanishicha, navbatdagi parvozlarning birida uning samolyoti buzilib, kimsasiz Sahroyi Kabirga (Afrikadagi ulkan cho‘lga!) qo‘nishga majbur bo‘ladi. Huvullab yotgan sahroda, tong saharda uning tepasida bir g‘aroyib bola paydo bo‘ladi. Keyinroq ma‘lum bo‘lishicha, bu tillarang sochli, qo‘ng‘iroq tovushli bolajon mittigina olis sayyorada bir o‘zi yashar, bir yil muqaddam sayyoralararo sayohatga chiqib, nihoyat Yer sayyorasiga kelib qolgan ekan. U uchuvchi amakiga bir-biridan qiziq savollar berishdan, xuddi katta odamlardek u bilan tortishishdan charchamasdi (o‘zbek kinorejissori Zulfiqor Musoqovning «Abdullajon» filmini ko‘rgan bo‘lsangiz kerak!).

Muallif «Kichkina shahzoda» deb nom qo‘ygan bu bolaning aytishicha, uning sayyorasida baobab deb nomlanadigan xavfli bir daraxt urug‘i nihoyatda ko‘p ekan. Shahzoda har tongni endigina urug‘dan chiqqan baobab ko‘chatlarini yulib, o‘z sayyorasini tozalash bilan boshlarkan. U to Yerga kelgunga qadar bir necha sayyoralarni o‘rganibdi. Ularning birida yakka-yolg‘iz qirol, boshqasida shuhratparast bir kimsa, keyingi sayyoralarda esa piyonista, korchalon, xonadan chiqmay yostiqlay-yostiqlay kitoblar yozadigan chol va tinimsiz fonus chiroq yoqish bilan band chirog‘bonni uchratibdi. Shuningdek, kichkina shahzoda Yerda ham talay mavjudot bilan muloqotda bo‘ladi. Ilon, tulki, gul, bekat nazoratchisi, savdogar shular jumlasidandir...

Xo‘sh, «Kichkina shahzoda»da yozuvchining «dardli diliga yupanch beradigan» qanday mo‘jiza bor ediki, u bu qadar intiq kutmoqda?

Keling, sizni ham ortiq diqqat qilmay, «sir»ni ocha qolaylik. Gap shundaki, bu asarning uchuvchidan boshqa deyarli barcha qahramonlari (ular esa goh inson, goh hayvon, goh o‘simlik shaklida ishtirok etadilar) ramziy xarakterga ega. Adabiy asarlarda hayotning o‘zgarmas qonunlariga xos bo‘lgan azaliy sifatlarni o‘zida umumlashtiradigan ramziy obrazlar yaratish an‘anasi mavjuddir. Endi ana shu nuqtayi nazardan «Kichkina shahzoda» asariga qayta nazar tashlaylik. Axir o‘ylab ko‘ring: bitta sayyorada birgina Kichkina

shahzoda, birgina shuhratparast yoki piyonistagina yashashi mumkinmi? Demak, yozuvchi alohida nom qo‘ymay, 325, 326, 327 va boshqa raqamlar bilan belgilagan bu asteroidlar aslida odamlarga xos bo‘lgan fazilat va nuqsonlar ekan-da! Mana, piyonista yashaydigan sayyorada (demak, shu xavfli kasallikka muhtalo bo‘lgan insonlar qalbida!) kechgan suhbatga quloq tuting:

– Nima qilyapsan? – deb so‘radi Kichkina shahzoda.

– Ichyapman, – dedi piyonista xo‘mrayib.

– Nega?

– Unutmoqchiman.

– Nimani? – deb so‘radi Kichkina shahzoda piyonistaga rahmi kelib.

– Shu ishining uyatligini, – dedi piyonista tan olib va boshini quyi soldi.

– Qaysi ishing? – deb so‘radi Kichkina shahzoda, boyoqishga yordam berishni jon-dilidan istab.

– Ichishim uyat! – dedi piyonista va qaytib og‘iz ochmadi.

Anchadan so‘ng Kichkina shahzoda lol-u hayron bo‘lib, tag‘in yo‘lga tushdi.

«Ha, shubhasiz, kattalar juda-juda g‘alati xalq», deb xayolidan kechirdi yo‘lida davom etarkan».

Kichkina shahzoda xuddi shu tarzda qirol, shuhratparast, korchalon (byurokrat), hech kimga nafi tegmaydigan kitoblar yozib o‘zini ovutadigan chol va boshqalar bilan suhbat quradi. Bu insoniy ojizliklar uning yuragini g‘ash torttiradi.

Xo‘sh, unda Kichkina shahzoda qiyofasida asarda qanday kuch namoyon bo‘ldi, deb so‘rarsiz?

Biz uni EZGULIK deb nomladik! Negaki, ezgulikkina yovuz baobabning g‘ovlab ketishiga – olamni yomonlik egallab olishiga qarshi har kuni kurashga chiqadi. Qalbida ezgulik yashaydigan insongina o‘zi suygan feruza guli – sevgi-muhabbatini himoya qila oladi...

Ezgulikning «Ko‘ngil ko‘zi ochiq» bo‘ladi!

Shunday o‘lmas asarni yaratgani uchun yozuvchining vatani – Fransiyada, Antuan de Sent-Ekzyuperi tug‘ilgan yurt – Lion shahri

markazida unga ajoyib bir haykal o‘rnatilgan. Ko‘kka bo‘y cho‘zgan baland oq marmar ustun ustida adib o‘tiribdi, uning yelkasiga qo‘lini qo‘yganicha Kichkina shahzoda turibdi. Ular bu yuksaklik uzra hamon suhbat qurayotgandek tuyuladi kishiga. Darhaqiqat, Fransiyada va undan tashqarida adib ijodiga qiziqish va hurmat katta. Haykal ham shu katta hurmatning ifodasidir.

Bolalar, mazkur darslikda e‘tiboringizga dunyodagi juda ko‘p tillarga tarjima qilingan, barcha baravariga sevib o‘qiyotgan «Kichkina shahzoda» asaridan ayrim boblar havola qilinyapti. Qissani o‘qigach, uning nima uchun sevimli asar ekanini yanada yaxshiroq bilib olasiz.

KICHKINA SHAHZODA

(Asardan boblar)

Leon Vertga.

Bu kitobchani katta yoshdagi odamga bag‘ishlaganim uchun bolalardan kechirim so‘rayman. O‘zimni oqlash uchun shuni aytishim mumkinki, bu katta yoshdagi odam mening eng yaxshi do‘stim bo‘ladi. Buning ustiga, u dunyodagi hamma narsani, hatto bolalarga atab chiqarilgan kitobchalarni ham tushunadi. Va, nihoyat, u Fransiyada yashaydi, u yerda hozir hamma yoq sovuq, ocharchilik, do‘stim esa taskin-tasalliga benihoya muhtoj. Agar bularning barchasi ham meni oqlayolmasa, u holda kitobchamni bir paytlar mana shu katta yoshdagi do‘stimning o‘rnida bo‘lgan kichkina bolakayga bag‘ishlayman. Axir kattalarning hammasi ham avval-boshda yosh bola bo‘lganlar, faqat buni ularning ozginasigina biladi, xolos. Shunday qilib, mana, men bag‘ishlovga tuzatish kiritaman:

Leon VERTga – bir paytlar yosh bola bo‘lgan do‘stimga bag‘ishlanadi.

Rasmlarni muallif chizgan.

I

Olti yashar paytimda, osuda o‘rmonlar haqida hikoya qiluvchi «Bo‘lgan voqealar» degan kitobda g‘alati bir suratga ko‘zim tushib

qoldi. Suratda bahaybat bo‘g‘ma ilonning bir yirtqich hayvonni tiriklay yutayotgani aks ettirilgan edi. Mana o‘sha surat:

Surat tagiga shunday deb yozilgan edi: «Ilon o‘ljasini chaynab o‘tirmay but-butunisicha yutib yuboradi. Shundan keyin u joyidan qimirlayolmay qoladi va to o‘ljasini hazm qilib bo‘lgunicha surunkasiga yarim yil dong qotib uxlaydi».

Men junglidagi sarguzashtlarga to‘la hayot haqida uzoq xayol surdim, so‘ng rangli qalam bilan umrimda birinchi marta rasm chizdim. Bu mening 1- raqamli rasmim edi. Mana, men chizgan narsa:

Ijodim namunasini kattalarga ko‘rsatib, qo‘rqinchli emasmi, deb so‘radim.

– Shlapaning nimasi qo‘rqinchli ekan? – deb e‘tiroz bildirishdi menga.

Ammo rasmdagi narsa sirayam shlapa emas edi. Bu – filni tiriklay yutib yuborgan bo‘g‘ma ilon edi. O‘shanda, kattalarga tushunarli bo‘lsin, deb ilonning ichki ko‘rinishini ham chizdim. Axir, kattalarga hamma narsani doim tushuntirib borish kerak-da. Bu mening 2- raqamli rasmim edi.

Kattalar menga ilonlarning ichki-yu tashqi ko‘rinishini chizish o‘rniga jug‘rofiya, tarix, arifmetika va husnixatni ko‘proq o‘rganishni maslahat berishdi. Ana shundan keyin, olti yashar paytimda rassomlikning porloq istiqbolidan voz kechishga majbur bo‘ldim. 1- va 2- raqamli rasmlarim muvaffaqiyatsizlikka uchragach, o‘zimga nisbatan ishonchimni yo‘qotdim. Kattalar hech qachon o‘zlaricha biron narsani tushuna olmaydilar, ularga hadeb hijjalab tushuntirib bera-verish esa oxir-oqibat bolalarning ham joniga tegib ketadi.

Shunday qilib, boshqa kasb tanlashimga to‘g‘ri keldi-yu, uchuvchilikni o‘rganib oldim. Osmoni falak bo‘ylab qariyb butun dunyoni kezib chiqdim. Ochig‘ini aytish kerak, jug‘rofiya menga juda qo‘l keldi. Bir qarashdayoq Xitoyni Arizona shtatidan ajrata oladigan bo‘ldim. Kechasi samoda adashib ketsang, bu benihoya asqatadi-da.

Umrim davomida turli-tuman jiddiy odamlarni uchratdim. Kattalar

orasida uzoq vaqt yashadim. Ularni yaqindan ko'rdim, bildim. Va bundan, tan olishim kerakki, ular haqidagi fikrim yaxshi tomonga o'zgarmadi.

Kattalar orasida boshqalardan ko'ra aqlli va farosatliroq biror kishini uchratganimda unga 1- raqamli rasmimni ko'rsatardim – men uni asrab qo'yg'an edim, doim yonimda olib yurardim. Bu odam chindan ham biror nimani tushunadimi-yo'qmi, sinab ko'rmoqchi bo'lardim. Ularning barchasi rasmga qarab turib: «Shlapa-ku, bu», derdi. Shundan keyin men ularga na bo'g'ma ilonlar, na junglilar, na yulduzlar haqida og'iz ochardim. Ularning tushunchalariga moslashardim-da, brij va golf o'yinlari haqida, siyosat va bo'yinbog'lar haqida gap boshlardim. Shunda kattalar menday bama'ni odam bilan tanishganlaridan behad mamnun bo'lar edilar.

II

Men shu tariqa yolg'izlikda yashardim, dilimni anglaydigan biror hamdardim yo'q edi... Olti yil muqaddam samolyotimning motori buzilib, Sahroyi Kabirga qo'nishga majbur bo'ldim. Yonimda na mexanik, na bironta hamroh bor edi. Qanchalik qiyin bo'lmasin, samolyotni amallab bir o'zim tuzatishga ahd qildim. Yo motorni tuzataman, yo halok bo'laman. Bir haftaga bazo'r yetadigan suv qolgan.

Shunday qilib, birinchi kechani huvullab yotgan sahroda, qum ustiga uzala tushib o'tkazdim. Minglab chaqirim narida ham tirik jon asari sezilmasdi. Kemasi halokatga uchrab, bepoyon okeanda sol uzra suzib borayotgan odam ham menchalik yolg'iz bo'lmagandir. Shu bois tong saharda meni kimningdir ingichka ovozi uyg'otib yuborganda naqadar hayratga tushganimni tasavvur ham qilolmasangiz kerak.

– Iltimos... menga qo'zichoq chizib ber! – degan qo'ng'iroqdek tovush yangradi yonginamda.

– A?..

– Menga qo'zichoq chizib ber...

Tepamdan go'yo yashin urgandek, sapchib o'rnimdan turdim. Apil-tapil ko'zlarimni ishqalab, atrofga alangladim. Qarasam – ro'paramda allaqanday g'aroyib bir bolakay menga jiddiy tikilib

turibdi. Mana, uning eng yaxshi surati, men uni keyin chizishga muvaffaq bo'ldim.

Albatta, bu rasmda u aslidagidek yaxshi chiqmagan. Nachora, bunga men aybdor emasman. Olti yashar paytimda kattalar, sendan rassom chiqmaydi, deb rosa miyamga quyishgani uchun men bo'g'ma ilonlarning ichki va tashqi ko'rinishidan boshqa narsani chizishni o'rgana olmadim.

Shunday qilib desangiz, ko'zlarimni katta-katta ochgancha bu g'aroyib bolakayga qarab turardim. Odamzod makonidan minglab chaqirim olisdagi yaydoq biyobonda ekanim yodingizdan chiqmaganidir. Shunisi g'alatiki, bu bolaning aft-angoriga qarab, adashib qolgan yoki nihoyatda horib-charchagan, qo'rquvdan yuragi yorilib, ochlik va tashnalikdan o'lar holga yetgan, deb bo'lmasdi. Kimsasiz sahroda, inson qadami tegmagan cho'l-u biyobonda daf'atan paydo bo'lib qolgan bu bolaning ko'rinishidan bunday fikrlarni xayolga ham keltirish mumkin emasdi. Nihoyat, menga yana til ato bo'lib, asta so'radim:

– Lekin... sen bu yerda nima qilib yuribsan?

U tag'in ohistalik bilan va g'oyat jiddiy ohangda:

– Iltimos... qo'zichoq chizib ber... – dedi.

Bularning barchasi shu qadar sirli, anglab bo'lmas bir tarzda ro'y berayotgan ediki, rad qilishga jur'atim yetmadi. Jazirama sahro qo'ynida, hayotim qil ustida turgan bir pallada qanchalik bema'ni ko'rinmasin, cho'ntagimdan qog'oz-qalam oldim-u, lekin shu zahoti o'zimning asosan jug'rofiya, tarix, arifmetika va husnixatni o'rganganim lop etib esimga tushdi-da, bolakayga qarab (hatto biroz achchiqlanib) rasm chizishni bilmasligimni aytdim. Bu gapimga u:

– Baribir qo'zichoq chizib ber, – deb javob qildi.

Men umrimda qo'zichoq rasmini chizib ko'rmaganim uchun, o'zim bilgan o'sha eski ikkita suratdan birini – bo'g'ma ilonning tashqi ko'rinishini chizib ko'rsatdim.

Ammo bolakay rasmni ko'rib:

– Yo'q, yo'q! Menga ilon ham, fil ham kerak emas! Ilon haddan tashqari xavfli, fil esa haddan tashqari katta. Mening uyimdagi narsalarning hammasi kichkina. Menga qo'zichoq kerak, qo'zichoq

chizib ber, – deb xitob qilganida nihoyatda hayron qoldim-da, shu rasmni chizib berdim.

U rasmni sinchiklab ko‘zdan kechirgach:

– Yo‘q, bu qo‘zichoq judayam oriq-ku, – dedi. – Boshqasini chizib ber.

Men boshqa qo‘zichoq rasmini chizdim.

Yangi do‘stim xushfe‘llik bilan muloyim jilmayib qo‘ydi.

– Bu qo‘zichoq emas-ku, – dedi u. – O‘zing ham ko‘rib turibsan-a, qo‘chqor-ku bu. Ana, shoxiyam bor...

Men qo‘zichoqni tag‘in boshqatdan chizdim. Biroq bu rasm ham unga ma‘qul bo‘lmadi:

– E, bu o‘lguday qari-ku. Menga uzoq yashaydigan qo‘zichoq kerak.

Endi sabr-toqatim tugadi. Axir, tezroq motorni tuzatish kerak edi-da! Shuning uchun apil-tapil mana shu narsani chizib tashladim.

Keyin bolaga qarab:

– Mana senga quticha. Qo‘zichog‘ing shuning ichida yotibdi, – dedim.

Shunda meni butkul lol qoldirib, bu talabchan hakam gul-gul yashnab ketdi:

– Menga xuddi shunaqasi kerak edi-da! U ko‘p o‘t yermikan, nima deysan-a?

– Nima edi?

– Axir mening uyimda unchalik serobgarchilik emas-da.

– Unga ko‘p narsa kerak emas. Men senga judayam kichkina bir qo‘zichoq beraman.

– U judayam kichkina emas... – dedi u boshini egib, rasmga termilarkan. – Qara! U uxlab qoldi...

Men Kichkina shahzoda bilan shu tariqa tanishdim.

III

Uning qayerdan paydo bo‘lganini hadeganda bilib ololmadim. Kichkina shahzoda meni savollarga ko‘mib tashlar, ammo o‘zidan biror nimani so‘rasam, eshitmaganga olar edi. Faqat, anchadan

keyin, gap orasida tasodifan aytib qolgan ba'zi so'zlaridan uning sirli tashrifi birmuncha oydinlashdi. Masalan, samolyotimni birinchi marta ko'rganida (samolyot rasmini chizib o'tirmayman, negaki, buni baribir eplayolmayman), u shunday deb so'radi:

– Bu qanaqa narsa?

– Bu narsa emas, samolyot. Mening samolyotim, u uchadi.

Keyin unga osmoni falakda uchish qo'limdan kelishini faxrlanib aytdim. Shunda u:

– E, shoshma! Sen hali osmondan qulab tushdingmi? – deya xitob qilib qoldi.

– Ha, – dedim kamtarlik bilan.

– Ana xolos! Qiziq-ku!..

Kichkina shahzoda shunday deb qo'ng'iroqdek tovush bilan kulib yubordi. Buni ko'rib picha achchig'im chiqdi: axir men, boshimga kulfat tushganda, odamlar bunga jiddiy munosabatda bo'lishlarini yoqtiraman-da. Birozdan keyin u:

– Demak, sen ham osmondan tushib kelibsanda, – dedi. – Xo'sh, qaysi sayyoradan kelding?

«E, bu kimsasiz sahroda to'satdan qayerdan paydo bo'lib qoldi, desam, gap bu yoqda ekan-da!» deb o'yladim o'zimcha va dabdurustdan:

– Bundan chiqdiki, sen bu yerga boshqa sayyoradan tushib kelibsanda? – deb so'radim.

Biroq u savolimga javob bermadi. Samolyotimni ko'zdan kechirarkan, asta bosh chayqadi:

– He, buning bilan uzoqdan uchib kelolmaysan, ko'rinib turibdi...

So'ng nima haqdadir xiyla o'ylanib qoldi. Keyin cho'ntagidan men chizib bergan boyagi qo'zichoqni olib, uni go'yo qimmatbaho xazinadek tomosha qilishga kirishdi.

«Boshqa sayyoralar» xususidagi bu chala-yarim e'tirofdan so'ng ko'nglimdagi qiziqish hissi naqadar alanga olib ketganini tasavvur qila olsangiz kerak. Iloji boricha ko'proq narsa bilib olish niyatida ustma-ust savol yog'dira ketdim:

– Sen qayoqdan uchib kelding, bolakay? Uying qayerda o‘zi? Qo‘zichog‘imni qayoqqa olib ketmoqchisan?

U o‘yga cho‘mgancha jimib qoldi-da, keyin:

– Menga quticha berganing juda soz bo‘ldi-da, qo‘zichoq kechasi uning ichida uxlaydi, – dedi.

– Albatta. Agar aqlli bola bo‘lsang, senga arqon ham hadya qilaman – qo‘zichoqni kunduzlari bog‘lab qo‘yasan. Qoziq ham beraman.

Kichkina shahzodaning qoshlari chimirildi:

– Bog‘lab qo‘yasan? Nima keragi bor buning?

– Chunki, bog‘lab qo‘ymasang, u biron yoqqa ketib adashib qoladi.

Buni eshitib do‘stim xandon otib kulib yubordi:

– E, qayoqqayam ketardi u?

– Bilib bo‘lmaydi-da. Boshi oqqan tomonga ketaveradi, ketaveradi.

Shunda Kichkina shahzoda jiddiy tortib:

– Mayli, hechqisi yo‘q, – dedi. – Axir, men yashaydigan joy nihoyatda kichkina... – Birozdan so‘ng anduh bilan qo‘shib qo‘ydi: – Boshing oqqan tomonga ketaverganing bilan uzoqqa ketolmaysan...

VIII

Hademay bu gulni yaxshilab bilib oldim. Kichkina shahzodaning sayyorasida hamma vaqt oddiygina, behasham gullar o‘sardi. Ular kambarg, beozorgina bo‘lib, nihoyatda kam joyni egallar, ertalab ochilib, oqshom chog‘i so‘lib qolar edi. Bu gul esa, kunlarning birida shamolda qaydandir uchib kelib sayyora tuprog‘iga tushib qolgan urug‘dan unib chiqqan edi. Kichkina shahzoda boshqa o‘t-o‘lan, gulchechaklarga aslo o‘xshamagan bu mo‘jaz niholdan ko‘zini uzolmasdi. Bordi-yu u baobabning biror yangi xili bo‘lsa-chi? Ammo nihol tez orada yuqoriga qarab bo‘y cho‘zishdan to‘xtadi-da, g‘uncha tugdi. Kichkina shahzoda umri bino bo‘lib bunday katta g‘unchalarni ko‘rmagan edi, g‘aroyib mo‘jiza ro‘y berajagini ko‘ngli sezib, betoqat kuta boshladi. Notanish, noma‘lum g‘uncha esa hamon yuz ochishni xayoliga keltirmas, yashil gumbaz ichra pinhon o‘tirgancha hanuz

o'ziga oro berar edi. U qunt bilan rang tanlar, gulbarg liboslarni nozik badaniga bir-bir o'lchab ko'rardi – yorug' olamga allaqanday lolaqizg'aldoqqa o'xshab, hurpaygan-to'zg'igan holda diydor ko'rsatishni sira-sira istamasdi-da. U husni jamolini bor latofati-yu butun jozibasi bilan namoyon etmoqni orzu qilardi. Ha, ana shunday o'ziga bino qo'ygan go'zal edi u!

Sirli tayyorgarlik shu yo'sin uzoq davom etdi. Va, nihoyat, bir sahar chog'i, quyoshning ilk nurlari ko'rinishi bilanoq gulbarglar ohista ochildi, bu lahzaga shu qadar uzoq taraddud qilgan go'zal esa shirin esnab:

– Eh, esizgina, barvaqt uyg'onib ketibman-ku... Afv eting meni... – dedi. – Hamma yog'im to'zg'ib yotuvdi-ya...

Kichkina shahzoda hayrat va zavqini yashirolmadi:

– Naqadar chiroylisiz-a!

– Yo'g'-e, rostdanmi? – dedi gulg'uncha bunga javoban astagina. – Ha, balki sezgandirsiz, men quyosh bilan birga tug'ilganmandam.

Kichkina shahzoda bu g'unchaning kamtarlik bobida namuna bo'lolmasligini payqadi, biroq u shunchalar dilbar va latif ediki, odamni beixtiyor dovdiratib qo'yardi!

– Nonushta vaqtiyam bo'lib qoldimi deyman, – dedi u saldan keyin. – Baraka topkur, menga yordam qilarsiz-a?

Kichkina shahzoda behad xijolat bo'ldi, ko'zachada muzdek buloq suvidan keltirib uni sug'ordi.

Ko'p o'tmay go'zal gulg'unchaning xiyla mag'rur va arazchiligi ham ma'lum bo'lib qoldi-yu, Kichkina shahzoda u bilan til topishaman deb rosa qiynaldi. Bir kuni gul poyasidagi to'rtta tikanni ko'rsatib:

– Qani, yo'lbars zo'r bo'lsa, bu yoqqa kelsin, men uning o'zidan ham, o'tkir tirnog'idan ham qo'rqmayman! – dedi.

– Mening sayyoramda yo'lbars yashamaydi,– deb e'tiroz bildirdi Kichkina shahzoda. – Keyin, yo'lbarslar o't yemaydi.

– Men o't emasman-ku, – dedi gulg'uncha ranjib.

– Kechiring meni...

– Yo'q, men yo'lbarsdan sirayam qo'rqmayman, ammo yelvizak

degan narsadan yuragim chiqib ketadi. Sizda parda yo‘qmi, meni shamoldan to‘sib qo‘ysangiz?

«G‘alati-ya, o‘simlik bo‘laturib yelvizakdan qo‘rqadi... – deb o‘yladi Kichkina shahzoda. – Judayam ko‘nglini topish qiyin ekan bu gulning...»

– Bu yer rosa sovuq ekan. Kechqurun meni shisha qalpoq bilan o‘rab qo‘ying, xo‘pmi? Sayyorangiz haddan tashqari befayz ekan. Men kelgan joyda-chi...

Gulg‘uncha gapini tugatmay jimib qoldi. Chunki bu yoqqa u hali urug‘ chog‘ida uchib kelgan edi-da. O‘zga olamlar haqida shu bois hech narsa bilmasligi tabiiy edi. Osongina fosh bo‘lishing muqarrar vaziyatda esa yolg‘on gapirmoq – borib turgan ahmoqlikdir! Gulg‘uncha xijolat tortdi, so‘ng go‘yo Kichkina shahzoda, o‘zini uning oldida qanchalar gunohkor ekanini sezsin, degan ma‘noda ustma-ust yo‘taldi:

– Qani parda, bormi?

– Men boya borib olib kelmoqchi edim, lekin gapingizni bo‘lishga...

Shunda gulg‘uncha yana qattiqroq yo‘tala boshladi: mayli, uning vijdoni battar qiynalsin!

Kichkina shahzoda, garchi bu feruza gulni yaxshi ko‘rib qolgan, unga xizmat qilishdan baxtiyor bo‘lsa-da, ko‘p o‘tmay ko‘nglida shubha uyg‘ondi. U shunchaki aytilgan havoyi gaplarni yuragiga yaqin olar, shu sabab o‘zini benihoya baxtsiz sezar edi.

– Bekor uning gapiga quloq solgan ekanman, – deb qoldi u bir kuni menga. – Hech qachon gullarning aytganiga quloq solmaslik kerak ekan, ularga termilib, hidlaridan bahramand bo‘lish lozim ekan, xolos. Mening gulim butun sayyorani xushbo‘ylarga burkagan edi, men esa bundan faqat quvonish zarurligini bilmasdim. Yo‘lbars haqidagi, tirnoq haqidagi anavi gaplarga kelsak... ulardan odamning ko‘ngli zavq-shavqqa to‘lishi kerak edi, men bo‘lsam achchiqlanib o‘tiribman-a... – Bir muddat sukut saqlab, anduh bilan e‘tirof etdi: – O‘shanda hech nimani tushunmagan ekanman! Og‘izdagi so‘zga emas, amaldagi ishga qarab baho berish kerak edi. U menga o‘zining muattar bo‘ylarini

armug'on etdi, hayotimni nurga chulg'adi. Men undan qochmasligim kerak edi! O'sha qovushmagan hiyla-nayranglar zamirida nozik bir latofat mujassam ekanini payqashim kerak edi. Axir, gullar shunchalik beqarorki!.. Ammo men nihoyatda yosh edim, muhabbat sir-asroridan bexabar edim.

O'zining mitti sayyorasidan zerikkan Kichkina shahzoda qushlar bilan koinot bo'ylab sayr etishga qaror qiladi. Uning sayyorasi yaqinida bir necha asteroid bor edi. Uning birida qirol, ikkinchisida shuhratparast, uchinchisida piyonista, to'rtinchisida korchalon, beshinchisida chirog'bon, oltinchisida esa jug'rofiy olim yashar edi. Kichkina shahzoda bu asteroidlarning har birida bo'lib, ularda yashovchi kimsalar bilan suhbatlashadi. Biroq bu suhbatlarning hech biridan uning ko'ngli taskin topmaydi va u o'z sayohatini yettinchi sayyora – Yerda davom ettiradi.

Kichkina shahzoda Yerda ancha kezib yuradi; tog' cho'qqilariga chiqadi, qum barxanlari, muzliklardan, chamanzorlardan o'tadi, bir tulki bilan tanishadi, bekat nazoratchisi bilan suhbatlashadi. Nihoyat, qissa boshida aytilganidek, samolyoti buzilib sahroga qo'nishga majbur bo'lgan uchuvchiga duch kelib qoladi.

XXIV

Falokatga uchraganimga rosa bir hafta bo'lgan edi, g'aroyib ichimlik sotadigan savdogar haqida eshitgach, so'nggi qultum suvimni ichib tugatdim.

– Ha-a, – dedim Kichkina shahzodaga qarab, – bu aytgan gaplaring hammasi qiziq, ammo men hali samolyotimni tuzatolganim yo'q, mana, ko'rding, oxirgi tomchi suvni ham quritdim, agar to'ppa-to'g'ri buloq boshiga borib qolsam, men ham o'zimni behad baxtiyor hisoblardim.

– Men do'st bo'lgan tulki aytardiki...

– Azizim, hozir tulki-pulking qulog'imga kirmaydi!

– Nega?

– Chunki tashnalikdan o‘lib ketishimga ko‘zim yetib turibdi...

U gap nimadaligini baribir tushunmadi-da, yana e‘tiroz bildirdi:

– Do‘sting bo‘lsa yaxshi-da, qo‘rqmay o‘limga ham boraversang bo‘ladi. Mana men tulki bilan do‘st bo‘lganimdan shunday xursandmanki...

«Qanday dahshatli: balo xavf solib turganini u sezmaydijam, bilmaydijam. Umrida hech qachon na ochlikni, na tashnalikni ko‘rgan. Unga quyosh nurining o‘zi kifoya...»

Men buni tovush chiqarib aytmadim, o‘zimcha o‘yladim, xolos. Biroq, Kichkina shahzoda menga qaradi-da, to‘satdan:

– Men ham chanqadim... yur, quduq qidirib ko‘ramiz, – dedi.

Men horg‘in qo‘l siltadim: bu poyonsiz sahroda tasmollab quduq izlashdan nima ma‘no bor? Ammo baribir yo‘lga tushdik.

Uzoq vaqt bir-birimizga churq etmay bordik, nihoyat, qorong‘i tushib, osmonda birin-ketin yulduzlar charaqlay boshladi. Tashnalikning zo‘ridan meni biroz bezgak ham tutmoqda edi, shu bois yulduzlarni tushdagidek elas-elas ko‘rardim. Kichkina shahzodaning gapi yodimga tushib, so‘radim:

– Demak, tashnalik nimaligini sen ham bilar ekansan-da?

Biroq u indamadi, faqat shunchaki so‘zlagandek:

– Suv ba‘zan yurakka ham kerak bo‘ladi... – deb qo‘ydi.

Uning nima demoqchiligini tushunmadim-u, so‘rab o‘tirmadim – uni so‘roq qilishning behuda ekanini yaxshi bilardim.

U nihoyat holdan toyib, qumga muk cho‘kdi. Men ham yoniga ohista cho‘zildim. Allamahalgacha hech birimiz churq etmadik. Bir payt u sekingina:

– Yulduzlar judayam chiroyli, chunki qayeridadir guli bor, faqat ko‘rinmaydi, xolos, – deb qoldi.

– Ha, albatta, – dedim men, oy yog‘dusida tovlanib yotgan qum to‘lqinlariga tikilgan.

– Sahro ham chiroyli... – deb qo‘shib qo‘ydi Kichkina shahzoda.

Bu gap chindan ham to‘g‘ri edi. Sahro menga hamisha yoqadi. Qum barxaniga chiqib o‘tirasan, hech narsa ko‘rinmaydi, hech narsa

eshitilmaydi, ammo baribir sahro qo‘ynida nimadir bilinar-bilinmas yaltiraydi...

– Bilasanmi, sahro nima uchun yaxshi? – dedi u. – Chunki uning bag‘rida, ko‘z ilg‘amas allaqayerlarda buloqlar yashiringan bo‘ladi...

Hayratdan qotib qoldim. Birdaniga qumlardan taralib yotadigan sirli yog‘duning nima ekanini angladim. Bir paytlar, yosh bola chog‘imda ko‘hna bir uyda yashardim. Naql qilishlaricha, bu uyga katta bir xazina ko‘milgan ekan. Ravshanki, uni biror kimsa hech qachon topib ololmadi, kim bilsin, balki biror kimsa hech qachon qidirib ham ko‘rmagandir. Ammo o‘sha mish-mish tufayli uy go‘yo tilsim qilingandek sehrli ko‘rinardi – uning bag‘rida sir pinhon edi...

– Ha-a, – dedim ohista. – Yulduzmi, uymi, sahromi, nimaiki bo‘lmasin, undagi eng go‘zal narsa – ko‘zga ko‘rinmaydigan narsadir.

– Do‘stim tulki bilan hamfikir ekansan, judayam xursand bo‘ldim, – dedi Kichkina shahzoda quvonib.

Saldan keyin u uxlab qoldi. Men uni qo‘limda ko‘targancha yo‘lda davom etdim. O‘z-o‘zimdanda hayajonlanib ketgan edim. Nazarimda, qo‘limda nafis bir xazinani ko‘tarib borayotgandek edim. Nazarimda, Yer yuzida bundan ko‘ra nozik va nafisroq hech narsa yo‘qdek tuyulardi. Oy yog‘dusida uning bo‘zdek oqargan manglayiga, yumuq mijjalariga, shamolda to‘zg‘ib yotgan tillarang kokillariga termilib borarkanman, o‘zimga o‘zim, bularning barchasi – shunchaki qobiq, der edim. Eng asosiy narsani ko‘z ilg‘amaydi, u siyratda, botinda pinhon...

Uning xiyol ochiq lablarida tabassum o‘ynardi, ularga tikilib turib o‘zimcha yana shunday deb o‘yladim: mana, Kichkina shahzoda, beozorgina uxlab yotibdi, feruza guliga shunchalar sadoqatliki, odamning beixtiyor ko‘ngli erib ketadi, gulining yodi-xayoli, sham shu‘lasining sharpasidek, uni biron zum, hatto uyqusida ham tark etmaydi... Va shunda men uning aslidagidan ham ko‘ra nozikroq ekanini angladim. Axir, sham shu‘lasini ehtiyot qilish kerak – quturgan shamol uni o‘chirib qo‘yishi mumkin.

Alqissa, shu tariqa yo‘l yurdim-u mo‘l yurdim va tong chog‘i bir quduq boshiga yetib bordim.

XXV

– Odamlar jon-jahdi bilan tezyurar poyezdlarga oshiqib nima izlayotganini o‘zlari ham bilmaydi, – dedi Kichkina shahzoda. – Shuning uchun ham orom neligini bilmay goh bir tomonga, goh ikkinchi tomonga zir yugurardilar... – Xiyol o‘tgach, shunday deb qo‘shib qo‘ydi: – Lekin bari behuda...

Biz topgan bu quduq Sahroyi Kabirdagi boshqa quduqlarga o‘xshamasdi. Odatda, bu yerdagi quduq qumni nari-beri o‘yib yasalgan chuqurchadan iborat bo‘lardi. Bu esa qishloqlarda uchraydigan haqiqiy quduq edi. Ammo atrof-javonibda qishloqning asari ham yo‘qligi uchun men buni tushga yo‘yib qo‘ya qoldim.

– G‘alati-ya, – dedim Kichkina shahzodaga, – hammasi tayyor – chambarak ham, chelak ham, arqon ham...

U kulimsirab qo‘ydi-da, arqonni tortib, chambarakni buradi. Chambarak xuddi shalog‘i chiqqan charxpalakdek g‘ichirlab aylana boshladi.

– ~~Eshityapsanmi? – deb so‘radi~~ Kichkina shahzoda. – Quduqni uyg‘otib yubordik, ana, endi xirgoyi qilishga tushdi...

Men, u charchab qoladi, deb xavotirda edim.

– Suvni o‘zim tortaman, – dedim shosha-pisha, – sening kuching yetmaydi.

Suv to‘la chelakni sekin tortib chiqardim-da, quduqning tosh qirg‘og‘iga avaylab qo‘ydim. Qulog‘imda hamon chambarakning g‘ichirlab aylanishi aks sado berar, chelakdagi suv ohista chayqalar, mavjlarida quyosh shu‘lasi o‘ynar edi.

– Shu suvdan ichгим kelyapti, – deya menga javdirab boqdi Kichkina shahzoda. – Bir qultum ber...

Shunda men uning nima izlab yurganini tuyqusdan angladim!

Chelakni ko‘tarib, asta labiga tutdim. U ko‘zlarini yumib olgan, huzur qilib obihayot simirar edi. Bu chinakam bir shodiyona edi. Chunki bu oddiy suv emasdi. U sahroda, yulduzlar ostidagi uzoq

sargardonlikdan so‘ng, chambarakning g‘ichirlab aylanishidan so‘ng, qo‘llarimning harakatidan so‘ng bizga muyassar bo‘lgan noyob, ilohiy bir ne‘mat edi. Go‘yo yurakka tengsiz malham edi u...

– Sening sayyorangda, – dedi Kichkina shahzoda, – odamlar bir chamanzorda besh mingta gul o‘stirar ekan-u, izlaganini topolmas ekan...

– Topolmaydi, – deb ma‘qulladim men.

– Holbuki, ular izlagan narsani bir dona guldani, bir qultum suvdan ham topish mumkin.

– To‘g‘ri aytasan, – deb tasdiqladim yana.

Kichkina shahzoda tag‘in o‘yga cho‘mdi:

– Afsuski, ko‘zlar basir. Ko‘ngil ko‘zi bilan izlash lozim.

Suvdan miriqib ichdim. Nafas olishim yengillashdi. Sahar chog‘i qum xuddi asaldek tillarang tovlanadi, unga tikilgan sari o‘zimni baxtiyor sezardim. Chindan ham, nega, nedan qayg‘u chekay?..

– Sen va‘dangning ustidan chiqishing kerak, – dedi Kichkina shahzoda muloyimlik bilan, tag‘in yonimga kelib o‘tirarkan.

– Qanaqa va‘da?

– Esingdami, qo‘zichog‘ingga no‘xta... beraman, degan eding?.. Axir, men o‘sha gulga javobgarman-ku...

Cho‘ntagimdan chizgan rasmlarimni oldim. Kichkina shahzoda ularni ko‘zdan kechirarkan, kulimsiradi:

– Baobablaring xuddi karamga o‘xshaydi-ya...

Men bo‘lsam, baobabni boplab chizganman, deb gerdayib yuribman-a!

– Tulkining qulog‘i bo‘lsa... shoxning o‘zi! Uzunligini qara-yu! – U yana kulib yubordi.

– Bu gapiy insofdan emas, og‘ayni. Axir, men umrimda bo‘g‘ma ilonning ichki-yu tashqi ko‘rinishidan boshqa narsa chizgan emasman-da.

– Mayli, hechqisi yo‘q, – dedi u meni yupatib. – Bolalar shundoq ham tushunib olishadi.

Keyin men uning qo‘zichog‘iga no‘xta chizib berdim. Suvratni Kichkina shahzodaga berdim-u negadir yuragim zirqirab ketdi.

– Nimanidir o‘ylab qo‘ygansan-u, menga aytmayapsan...

Biroq u indamadi.

– Bilasanmi, – dedi nihoyat, – ertaga sizlarning huzuringizga – Yerga kelganimga bir yil to‘ladi... – U tag‘in jimib qoldi, bir zum o‘tgach: – Men mana shu atrofga tushgan edim... – dedi. Shunday dedi-yu, duv qizarib ketdi.

Negaligini xudo biladi-yu, dilimni yana qo‘rg‘oshindek g‘ashlik qopladi. Lekin baribir yurak yutib so‘radim:

– Bundan chiqdiki, bir hafta avval, ikkalamiz tanishgan tongda, odamzod makonidan ming-ming chaqirim uzoq bu ovloq yerlarda sen yolg‘iz o‘zing bejiz kezib yurmagan ekansan-da? Osmondan tushgan joyingga qaytib kelayotganmiding?

Kichkina shahzoda battarroq qizarib ketdi.

Men endi hadiksirab so‘radim:

– Balki, bir yil to‘lgani uchun shunday qilmoqchimisan?

U yana loladek qizardi. U birorta savolimga javob bermadi, ammo qip-qizarib ketgani – «ha» degani emasmi?

– Qo‘rqib ketyapman... – deya so‘z boshladim xo‘rsinib.

Ammo u gapimni kesdi:

– Ishga kirishadigan vaqting bo‘ldi. Tura qol, mashinangning yoniga bor. Men seni shu yerda kutaman. Ertaga kechqurun qaytib kelgin...

Ammo baribir ko‘nglim tinchimadi. Beixtiyor tulkini esladim. Qo‘lga o‘rganib qolganingdan keyin ba‘zan ko‘z yosh to‘kishga ham to‘g‘ri keladi.

XXVI

Quduqdan sal narida ko‘hna tosh qo‘rg‘onning vayronalari saqlanib qolgan edi. Ertasi oqshom ishni tugatib qaytarkanman, uzoqdan Kichkina shahzodaning choldevor ustida oyog‘ini osiltirib o‘tirganini ko‘rdim. Yaqinlashgach, ovozin ham eshitdim.

– Esingdan chiqdimi? – derdi u. – Bu gap xuddi shu yerda bo‘lmagan edi-yu, lekin...

Chamasi, kimdir unga javob qaytarmoqda edi, chunki shunday deb e'tiroz bildirdi:

– To'g'ri, bu gap bundan roppa-rosa bir yil avval bo'lgan edi, lekin boshqa joyda...

Qadamimni tezlatdim. Ammo devorning tagida zog' ham ko'rinmasdi. Biroq Kichkina shahzoda hamon kim bilandir gaplashib o'tirardi:

– Albatta-da. Mening izimni qumdan osongina topasan. Keyin kutib turgin, bugun kechasi men o'sha yerga kelaman.

Devorning oldigacha yigirma qadamlar chamasi qoldi, lekin men hanuz hech narsani ko'rmadim.

Biroz jimlikdan so'ng Kichkina shahzoda:

– Zaharing o'tkirmi o'zi? Ishqilib, meni ko'p qiynamaysanmi? – deb so'radi.

Turgan joyimda qotib qoldim, yuragim orqamga tortib ketdi, biroq hamon biror nimani tushunmas edim.

– Keta qol endi, – dedi Kichkina shahzoda. – Men pastga sakramoqchiman.

Shunda oyoqostiga qaradim-u, ikki gaz nariga sapchib tushdim! Devorning shundoqqina tagida, odamni chaqsa, yarim minutda til tortmay o'ldiradigan bir ilon bo'ynini gajak qilganicha Kichkina shahzodaga tikilib turardi. Cho'ntagimdagi to'pponchani paypaslaganicha unga qarab yugurdim, ammo ilon sharpamni sezib, qurib borayotgan jilg'adek, qum uzra asta sirg'alganicha, bilinar-bilinmas ohanrabo sas chiqarib toshlararo g'oyib bo'ldi.

Rosa vaqtida yetib kelgan ekanman, boyoqish Kichkina shahzodamni dast ko'tarib oldim. Rangi qordek oqarib ketgan edi.

– Nima qilganing bu, bolakay! – dedim nafasim tiqilib. – Nega ilon bilan suhbat qurib o'tiribsan?

Shunday deb, uning doimiy yo'ldoshi – tillarang sharfini bo'yniga taqib qo'ydim, yuz-ko'zini yuvib, majburan suv ichirdim. Ammo boshqa biror narsani so'rashga yuragim dov bermadi. U menga sinchiklab tikildi-da, bo'ynimdan mahkam quchdi. Yuragining yarador qushdek betoqat tipirchilayotganini yaqqol eshitib turardim.

– Nihoyat mashinangni tuzatib olibsan, judayam xursand bo‘ldim, – dedi u. – Endi bermalol uyingga qaytishing mumkin...

– Shoshma, sen buni qayoqdan bilding?!

Chunki, barcha balolarni dog‘da qoldirib, samolyotimni tuzatishga muvaffaq bo‘lganimni aytmoq uchun endigina og‘iz juftlagan edim-da!

U savolimni odatdagidek javobsiz qoldirib, shunday dedi:

– Men ham bugun uyimga qaytaman.

Keyin g‘amgin ohangda qo‘shib qo‘ydi:

– Lekin mening safarim senikidan uzoqroq... senikidan qiyinroq...

Xuddi go‘dak boladek mahkam bag‘rimga bosib turardim-u, lekin, nazarimda, u go‘yo og‘ushimdan sirg‘alib chiqqancha bo‘shliqqa singib ketayotgandek tuyulardi, uni tutib qolishga o‘zimni ortiq qodir emasdek his qilardim...

U olis-olislarga horg‘in, o‘ychan termilarkan:

– Menda sening qo‘zichog‘ing qoladi. Qutichayam. No‘xta ham... – dedi, dedi-yu g‘amgin kulimsirab qo‘ydi.

Men uzoq kutdim. U go‘yo asta-sekin o‘ziga kelayotgandek edi.

– Biror narsadan qo‘rqqanga o‘xshaysan, bolakay...

Qo‘rqmay ham bo‘ladimi! Ammo u ohistagina kulimsiradi:

– Bugun kechqurun bundan battar qo‘rqsam kerak...

Muqarrar falokat tuyg‘usi tag‘in vujud-vujudimni muzlatib, karaxt qilib tashladi. Nahot, nahotki, uning jarangdor kulgisini qayta eshitmasam? Axir, bu kulgi men uchun sahrodagi pokiza buloq bilan barobar-ku!

– Bolakay, kulgingni sog‘indim, bir kulgin...

Ammo u bunga javoban:

– Bugun bir yil to‘ladi, – dedi. – Yulduzim bir yil avval men qulab tushgan joyga rosa ro‘baro‘ keladi...

– Menga qara, bolakay, axir, bularning barchasi – ilon ham, yulduz bilan uchrashuv ham ahmoqona bir tush-ku, to‘g‘rimi?

Biroq u gapimga indamadi.

– Eng asosiy narsa – ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmaydigan narsa... – dedi u.

– Ha, albatta.

– Bu ham xuddi gulga o‘xshaydi. Agar olis yulduzlardan birida o‘sadigan gulni yaxshi ko‘rsang, kechasi osmonga boqib huzur qilasan. Ko‘z o‘ngingdan yulduzlarning jami guldek ochilib yotadi...

– Albatta...

– Kechasi yulduzlarga termilasan. Mening yulduzim benihoya kichkina, uni senga ko‘rsatolmayman. Shunday bo‘lgani tuzuk. U sen uchun osmon to‘la yulduzning biri bo‘lib qolgani ma‘qul. Shunda sen osmonga boqishni yaxshi ko‘rib qolasan... Jamiki yulduz senga oshno bo‘lib qoladi. Keyin, men senga nimadir sovg‘a ham qilmoqchiman... – U shunday deb kulib yubordi.

– Eh, bolakay, bolakay, kulgilaringni qanchalar yaxshi ko‘rishimni bilsang edi!

– Senga bermoqchi bo‘lgan sovg‘am ham mana shu-da...

– Yo‘g‘-e?

– Har kimning o‘z yulduzi bor. Ba‘zilarga, aytaylik, sarbon-u sayyohlarga – ular yo‘l ko‘rsatuvchi, ba‘zilarga esa shunchaki mitti shu‘la, xolos, olimlarga – yechish lozim bo‘lgan masala, men ko‘rgan korchaloga esa – oltin bo‘lib ko‘rinadi ular. Ammo bu odamlarning barchasi uchun yulduzlar bezabon. Sening yulduzlaring esa butunlay o‘zgacha bo‘ladi...

– O‘zgacha deysanmi?

– Kechalari osmonga boqasan-u men yashaydigan, mening kulgim yangrayotgan yulduzlarning barchasi jilmayib kulayotgandek tuyuladi. Ha, sening kula biladigan yulduzlaring bo‘ladi!

U shunday dedi-yu, kulib yubordi.

– Yupanganingdan keyin esa (oxir-oqibat doim yupanasan baribir) qachondir men bilan oshno bo‘lganingni eslab, yuraging quvonchga to‘ladi. Sen hamisha mening do‘stim bo‘lib qolasan, hamisha menga qo‘shilib kulishni istab yurasan. Ba‘zan derazangni mana shunday lang ochib yuborasan-u, shodumon bo‘lib ketasan... Shunda do‘stlaring, nega u osmonga boqib bunchalar xursand bo‘layotgan ekan, deb qattiq hayron bo‘ladilar. Sen bo‘lsang ularga: «Ha, ha, men doimo yulduzlarga boqib xushxandon kulaman!»

deysan. Ular esa seni, aqldan ozib qoldimikan, deb gumon qilishadi... ko'rdingmi, qanday chatoq hazil boshladim sen bilan...

U yana qo'ng'iroqdek tovush bilan kulib yubordi.

– Go'yo yulduzning o'rniga senga bir shoda jarangdor qo'ng'iroq sovg'a qilgandek bo'ldim...

Yana xandon tashlab kuldi, so'ng tag'in jiddiy tortdi:

– Bilasanmi... bugun kechasi... yo'q, yaxshisi kelmay qo'ya qol.

– Men seni yolg'iz qoldirmayman.

– Senga, biror joyim og'riyotgandek... hatto jon berayotgandek bo'lib tuyulishim ham mumkin. Shunaqa bo'ladi o'zi. Kelmay qo'ya qol, kerakmas.

– Men seni yolg'iz qoldirmayman...

U nimadandir qattiq tashvishmand ko'rinardi.

– Bilasanmi... haligi... ilonni o'ylayapman. Tag'in u seni chaqib olsa-ya? Axir u yovuz hayvon-ku. Birovni chaqsa, huzur qiladi.

– Men seni yolg'iz qoldirmayman.

U birdan xotirjam tortdi:

– Ha, aytmoqchi, uning zahri ikki kishiga yetmaydi...

Kechasi uning qanday turib ketganini sezmay qolibman. U sassiz-sharpasiz sirg'alib ketib qolgan edi. Nihoyat, uni quvib yetganimda, u jadal, dadil odim otib borardi. Meni ko'rib:

– Ha, senmisan... – dedi, xolos.

So'ngra asta qo'limdan tutdi-yu, allanimadan cho'chigandek darrov tortib oldi:

– Bekor kelyapsan men bilan. Ahvolimni ko'rib qiynalasan. Nazaringda o'layotgandek ko'rinaman, lekin bu yolg'on bo'ladi...

Men indamay boraverdim.

– Bilasanmi... yo'lim nihoyatda olis, jismim esa nihoyatda og'ir. Men uni olib ketolmayman.

Men indamay boraverdim.

– Bu xuddi eski qobiqni tashlagandek bir gap. Hech bir qayg'uradigan joyi yo'q buning.

Men indamay boraverdim.

Uning biroz ruhi tushdi, ammo baribir zo‘r berdi:

– Mana ko‘rasan, juda soz bo‘ladi hali. Men ham yulduzlarga termilaman. Shunda jamiki yulduz g‘ichirlab aylanadigan chambarakli ko‘hna quduq bo‘lib ko‘rinadi. Va ularning har biri menga ichgani suv beradi...

Men indamay boraverdim.

– Bir o‘ylab ko‘rgin-a, qanchalik soz bo‘ladi o‘shanda! Senda besh million qo‘ng‘iroq bo‘ladi, menda esa – besh million buloq...

U birdan jimib qoldi – bo‘g‘ziga yig‘i tiqilib keldi.

– Mana, yetib ham keldik. Qo‘y endi meni, bu yog‘iga o‘zim boray. Shunday deb qum uzra bemajol cho‘kdi – yuragini qo‘rquv chulg‘adi. Xiyol o‘tgach, sekingina shivirladi:

– Bilasanmi... gulim... men gulimga javobgarman. Chunki u shunchalar zaif, nochorki! Soddaligini aytmay-sanmi? O‘zini himoya qilmoqqa to‘rttagina arzimas tikanidan boshqa narsasi yo‘q...

Men ham qumga muk tushdim, oyoqlarimdan mador qochib, chalishib ketmoqda edim.

– Mana... tamom endi... – dedi u.

Bir lahza tek qoldi-yu, so‘ng o‘rnidan turdi. Bir qadam ilgari bosdi...

Men esa hamon joyimdan qo‘zg‘alolmas edim.

Oyoqlari ostida go‘yo sariq yashin chaqnagandek bo‘ldi, bir daqiqa qotib qoldi. Yig‘lamadi, bo‘zlamadi. So‘ng xuddi bolta urilgan daraxtdek ohista quladi: na bir sharpa, na bir sas... Illo, qum zarralari tiq etgan tovushni ham yutib yuboradi-da.

XXVII

Mana, o‘shandan buyon olti yil o‘tdi... Hanuzgacha bu haqda biror kimsaga churq etib og‘iz ochganim yo‘q. Qaytib kelganimda, do‘stlarim meni tag‘in eson-omon ko‘rib sevindilar, biroq ko‘nglim benihoya g‘ash edi, so‘ragan odamga:

– Charchabman shekilli... – deb qo‘ya qolardim.

Lekin, asta-sekin baribir yupana boshladim. Batamom emas,

albatta. Biroq shu narsani yaxshi bilamanki, u o‘z sayyorasiga qaytib ketgan, chunki tong yorishgach, qum ustida jasadini ko‘rmadim. Uning jismi unchalik og‘ir ham emasdi-da.

Kechalari yulduzlarga quloq tutib o‘tirishni yaxshi ko‘raman. Go‘yo besh million qo‘ng‘iroq shodumon jiringlayotgandek...

Lekin, buni qarangki, qo‘zichoqqa no‘xta chizib berayotganimda, tasmachasini unutgan ekanman. Endi Kichkina shahzoda uni qo‘zichoqqa taqa olmaydi. Shu bois goh-goh o‘zimdan so‘rayman: u yoqda, do‘stimning sayyorasida ahvol qalay ekan? Tag‘in qo‘zichoq gulni yeb qo‘ygan bo‘lsa-ya?

Ba‘zan esa o‘zimga o‘zim: «Yo‘g‘-e, unday emasdir! Kichkina shahzoda kechalari feruza gulni shisha qalpoq bilan yopib qo‘yardi, qo‘zichoqqa ham ko‘z-quloq bo‘lib tursa kerak», deb taskin beraman-u, birdan quvonib ketaman. Shunda yulduzlar ham ohista jilmayib kulayotgandek tuyuladi.

Gohida esa: «Ba‘zan nimadir xotiramdan faromush bo‘ladiku, axir.. Unda, har balo ham bo‘lishi mumkin! Bordi-yu, Kichkina shahzoda bir kuni shisha qalpoqni esidan chiqarib qo‘ysa yo qo‘zichoq kechasi sezdirmay qutichasidan chiqib ketib qolsa-ya...» deb o‘ylayman vahimaga tushib. Shunda osmondagi qo‘ng‘iroqlarim ham unsizgina yig‘layotgandek tuyuladi...

Bularning barchasi allanechuk aql bovar etmaydigan sirli hodi-salardir. Aminmanki, sizga ham, Kichkina shahzodani yaxshi ko‘rib qolgan boshqa har qanday odamga ham, xuddi men kabi, koinotning allaqaysi burchagida biz hech qachon ko‘rmagan bir qo‘zichoq bizga notanish bir gulni yeb qo‘ygan-qo‘ymagani aslo baribir bo‘lmasa kerak, dunyoning ko‘zimizga qanday ko‘rinishi ana shunga juda-juda bog‘liq...

Boshingizni ko‘tarib, bepoyon osmonga boqing. So‘ngra o‘zingizdan: «O‘sha feruza gul omon bormikan? Bordi-yu qo‘zichoq uni yeb qo‘ygan bo‘lsa-ya?», deb so‘rang. Ana shunda ko‘rasiz – olam ko‘z o‘ngingizda butkul boshqacha jilvalana boshlaydi...

Va birorta katta odam buning qanchalar muhim ekanini hech qachon tushuna olmaydi!

Bu yer, meningcha, dunyodagi eng go'zal va eng hasratli makon bo'lsa kerak. Sahroning bu kimsasiz parchasi sal yuqorida ham tasvirlangan edi, ammo uni yaxshiroq ko'rib olishingiz uchun yana qaytadan chizmoqchiman. Xuddi shu joyda Kichkina shahzoda Yer yuzida birinchi bor paydo bo'lgan, keyin xuddi shu joyda g'oyib bo'lgan edi. Diqqat bilan qarab eslab qoling, agar qachonlardir Afrikaga, sahroga borib qolsangiz, bu joyni tanishingiz oson bo'ladi. Mabodo shu yerdan o'tar bo'lsangiz, o'tinib so'rayman, mana shu yulduz ostida bir nafas to'xtang! Bordi-yu shu payt tillarang sochli bir bola yoningizga kelib, qo'ng'iroqdek tovush bilan kula boshlasa, birorta savolingizga javob bermasa, o'ylaymanki, kimga duch kelganingizni, albatta, sezsangiz kerak. O'shanda, sizdan o'tinib so'rayman, dardli dilimga yupanch berish esingizdan chiqmasin: uning qaytib kelganini menga zudlik bilan xabar qiling.

Savol va topshiriqlar

1. Antuan de Sent-Ekzyuperi haqida nimalarni bilasiz? Gapirib ber-ring. Uning asl kasbi nima edi?
2. Adib «Kichkina shahzoda» qissasidan boshqa yana qanday asarlar yaratgan?
3. Uchuvchi Kichkina shahzoda bilan qay holatda tanishdi?
4. Kichkina shahzoda undan qanday qo'zichoq chizib berishni iltimos qildi?
5. Qissada Kichkina shahzoda tilidan «ko'ngil ko'zi» degan ibora ish-latilgan. Uni izohlashga harakat qiling-chi.
6. Uchuvchi Kichkina shahzodadan ayrilganidan nega bunchalar o'ki-nadi, deb o'ylaysiz?
7. Kichkina shahzoda bilan ilon o'rtasida bo'lib o'tgan suhbatni o'qi-tuvchingiz yordamida muhokama qiling.
8. «Kichkina shahzoda» qissasini to'liq o'qib chiqing. So'ng qissaning badiiy jihatlari va g'oyaviy mazmuni to'g'risida sinfdoshlaringiz bilan suhbat uyushtiring.

Alisher NAVOIY

(1441–1501)

Agar bu ulug‘ zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir.

Islom Karimov

Har yili 9- fevral kuni butun O‘zbekistonda buyuk bobokaloni-miz, hazrat Alisher Navoiyning tug‘ilgan kuni nishonlanadi. Barcha maktab va oliy o‘quv yurtlarida, kollej hamda litseylarda va boshqa muassasalarda bu sana bayram qilinadi. Bu she’riyat bayrami, adabiyot bayramidir.

Xo‘sh, nima uchun shoir bobomizga bunday ehtirom va e‘zoz bildiramiz? Buning asosiy sababi shundaki, Alisher Navoiy bizning Vatanimiz tarixidagi eng ulug‘ siymolardan biridir. Bu zot millatimizni dunyodagi eng madaniyatli va ma‘rifatli xalqlar qatoriga olib chiqqan, jahon adabiyotining ulkan namoyandalari qatorida turadigan zotdir.

Alisher Navoiy 1441- yilning 9- fevralida Hirot shahrida tug‘ildi. Bu shahar hozirda Afg‘onistonning markaziy shaharlaridan. Alisherning otasining oti G‘iyosiddin Muhammad edi. Uni «Kichkina bahodir» ham der ekanlar. Onasining ismi ma‘lum emas.

Alisher juda kichik yoshlaridan she'r va musiqaga havas qo'yadi, olim-u shoirlar davrasida ulg'ayadi. Uning otasi temuriylar xonadoniga yaqin odamlardan edi. Ularnikiga zamonasining mashhur kishilari tez-tez kelib turar edilar.

Yosh Alisher uch-to'rt yoshlarida she'r yod olib, ko'plarni hayratga soldi. Besh yoshida maktabga bordi. Bo'lajak sulton Husayn Boyqaro bilan birga o'qidi.

1447- yilda mamlakat podshohi Shohruxmirzo vafot etib, yurtida notinchlik boshlandi. Alisherlar oilasi Iroqqa ko'chadi. Olti yoshlik Alisher yo'lda bir tasodif bilan zamonasining mashhur tarixchisi Sharafiddin Ali Yazdiyga duch keladi. Odob va muomala bilan buyuk tarixchi mehrini qozonib, duosini oladi.

Alisherlar xonadoni Hirotga 1451- yilda qaytadi. Yo'lda yana qiziq voqea yuz beradi. Ilgari shahardan shaharga karvonlar qatnar, bordi-keldilar shular yordamida bo'lar va ular ko'pincha tunda yurib, kunduzlari dam olar edilar. Xullas, tunda ot ustida mudrab borayotgan o'n yoshdagi Alisher egardan yiqilib tushadi, uyqu zo'ridan uyg'onmay, karvondan ajralib qoladi.

Ertalab uyg'onso, cho'li biyobon. Nariroqda oti o'tlab turibdi. Odam zoti yo'q. Quyosh ko'tarilib kelmoqda. Bir lahza uni qo'rquv va vahima bosadi, biroq o'zini tezda qo'lga olib, yo'lga tushadi. Ko'p o'tmay, uni izlab kelayotgan o'z kishilariga duch keladi va eson-omon ota-onasi bag'riga boradi.

1452- yilda taxtga Abulqosim Boburmirzo chiqadi va Alisherning otasi Sabzavorga hokim qilib tayinlanadi. Alisher Sabzavorda o'qishni davom ettiradi.

1452–57- yillarda u dastlab Sabzavorda, so'ng Mashhadda yashadi. She'rga, musiqaga mehri oshib bordi. Farididdin Attor, Nizomiy Ganjaviy, Shayx Sa'diy, Xusrav Dehlaviy asarlarini sevib o'qidi. Ayniqsa, Attorning «Mantiq ut-tayr» («Qush tili») kitobi yosh Alisherning xayolini tamom egallab oldi. Ota-onasi tashvishga tushib, bu kitobni bekitdilar. Lekin Alisher kitobni butunlay yod olgan edi.

Bular beiz ketmadi. Bo'lajak shoir yetti-sakkiz yoshlaridan she'r mashq qila boshladi. Ikki tilda she'r yozdi, o'zbekchalariga «Navoiy»,

forschalariga «Foniy» taxallusini qo‘ydi. «Navoiy» «navo» – «kuy» so‘zidan olingan, «Foniy» esa forscha «vaqtincha» ma‘nolarini berar edi.

Shunday qilib, Navoiy 12 yoshlarida o‘z she‘rlari bilan zamona-sining eng mashhur shoirlarini hayratga soldi. Masalan, to‘qson yoshlik Mavlono Lutfiy uning:

Orazin yopg‘och, ko‘zumdin sochilur har lahza yosh,
Bo‘ylakim paydo bo‘lur yulduz, nihon bo‘lg‘och quyosh, –

satrlari bilan boshlanadigan bir she‘rini tinglab, qoyil qolgandi.

She‘r chindan ham go‘zal edi. Undagi xayol mislsiz edi. «Yor yuzini yopgach, ko‘zimdan har lahza yosh sochiladi. Bu go‘yo quyosh botganida yulduzlar paydo bo‘lgani kabidir», – deb yozgan edi yoshgina shoir.

1457- yilda Abusaidmirzo taxtga chiqdi. Alisherning maktabdosh do‘sti Husayn Boyqaro taxt uchun kurashga tushib ketdi. Alisher Mashhad madrasalarida o‘qishni davom ettirdi.

U Hirotga 1464- yilda keladi, lekin ko‘p o‘tmay, Samarqandga ketishga majbur bo‘ladi. Samarqandda u 1469- yilga qadar yashadi. Temuriylarning bosh shahri buyuk shoir hayotida o‘chmas iz qoldirdi. Bu haqda u ko‘p yozgan.

Nihoyat Alisherning maktabdosh do‘sti Husayn Boyqaro taxtga chiqishi bilan uni Hirotga chaqirib oladi va muhrdor qilib tayinlaydi. 1472- yildan vazirlik martabasiga ko‘tariladi, 1487–88- yillarda Astrobodda hokim bo‘ladi. Umrining oxiriga qadar shohning eng yaqin kishisi bo‘lib qoladi. Shu yillari mamlakat osoyishtaligi, yurt obodligi yo‘lida ulkan ishlar qiladi.

Alisher Navoiy umr bo‘yi badiiy ijod bilan ham shug‘ullandi. Yettita she‘riy devon tuzdi. Nizomiy Ganjaviyning besh dostonidan tarkib topgan «Panj ganj» («Besh xazina»)ga javob sifatida o‘zining mashhur «Xamsa»sini yozdi. O‘ndan ortiq nasriy asar yaratdi. Bu asarlar, mana besh asrdan oshibdiki, mumtoz adabiyotimizning cho‘qqisi bo‘lib turibdi.

Buyuk shoir 1501- yilning 3- yanvarida Hirotida vafot etdi.

O‘NINCHI MAQOLAT

Har kishikim, tuzluk erur peshasi,
Kajrav esa charx ne andeshasi.

O‘qki, tuz o‘ldi tayaroni aning,
Bo‘lsa yer egri, ne ziyoni aning?

Yo‘l necha tuz, yo‘lchig‘a maqsad qarib,
Xamlig‘idin tushsa yiroq yo‘q ajib.

Nay tuz uchun istar ani ahli hol,
Chun tuz emas, egri ko‘rar go‘shmol.

Nayza bo‘lib tuzlugidin sarbaland,
Chirmosh uchun bandg‘a qolib kamand.

Sham‘ bo‘yi tuz kelib ayvon aro,
Shohidi bazm o‘ldi shabiston aro.

Egri uchush birla chu ko‘p aylanib,
Qaydagi parvona borib o‘rtanib.

Sarvkim, ul to‘g‘ri chekib qomatin,
Ko‘rmayin osubi xazon ofatin.

Chirmashibon sunbuli tar bog‘ aro,
Egrilik oning yuzin aylab qaro.

Tuz durur egri qili to soz erur,
Egri bo‘lur emdiki, nosoz erur.

Bo‘ldi chu mistar xatig‘a tuz raqam,
Boshini olmas raqamidin qalam.

Bir xati gar egri tushar bir nuqat,
Nusxada har safhadadur egri xat.

.....

Rostqalam xalq erurlar salim,
Egri durur xatki, emas mustaqim.

Rostdur ul kim, nazari to‘g‘ridur,
Kim iligi egridur, ul o‘g‘ridur.

Bo‘lsa ilik egrilik ichra samar,
El ani kesmakda tuz etgay magar.

Ko‘zki erur egri aning xilqati,
Birni iki ko‘rmak erur san‘ati.

Har kishikim, istasa tuzlukka g‘avr,
Angladik onikim, erur ikki tavr:

Bir buki, yolg‘ong‘a taassuf bila,
To‘g‘ri degay so‘zni takalluf bila.

Yaxshidur avvalg‘isi xud begumon,
Lek ikkinchisi ham ermas yomon.

Har kishi yolg‘onni desa, lek kam,
Bo‘lg‘ay edi kosh bu davronda ham.

Lek bu chinlikki, Haq etmish ato,
Ko‘rki ulus olnida uldur xato.

Ulki xato so‘ziga oyin erur,
Zu‘mida ulkim, bu xato chin erur.

Kimki bu davronda qilur rostliq,
Yo‘qtur ishi g‘ayri kam-u ko‘stliq.

Davr chu kajlikka qilur iqtizo,
Sen tilasang rost, emastur rizo.

Egri-yu tuz vasfi muhaqqaq durur,
Botil erur egri-yu tuz haq durur.

Sham'ki, tuzluk bila masrur erur,
Garchi kuyar boshtin-ayoq nur erur.

Barqki, egrilik o'lubtur xo'yi,
Garchi yorur, lek borur yer quyi.

To reja chekmas yeriga bog'bon,
Bog' hamon zebda jangal hamon.

Molasiz ul tuxmki, dehqon sochar,
Suvni teng ichmas necha yakson sochar.

Necha musattah esa ko'zgu yuzi,
Tuz ko'runur shohidi mahro' yuzi.

Xud yuzi garchi musayqal durur,
Girdi uzor anda mutavval durur.

Tuz ko'runur mehr chu turg'on suda,
Egri bo'lur ishtarak urg'on suda.

Sahv ila yolg'on demak ermas hisob,
Bilgach ani chunki qilur ijtinob.

Ulki shior ayladi yolg'on demak,
Bo'lmas ani er-u musulmon demak.

Nechaki jahd aylasa kozib kishi,
Bir-iki dast ilgari borg'ay ishi.

G'ofil esa xalq bu ahvoldin,
Voqif erur tengri xud ul holdin.

Elga necha maxfi esa bu sifat,
Zohir etar yolg'on o'zin oqibat.

Kizb qilur burnog'i subh oshkor,
Nurini ko'rkim, nechadur poydor...

Har kishi ont ichti sharorat bila,
Kizb esa daf' o'ldi kaforat bila.

Kimki o'zi ayladi yolg'on so'zin,
Kizb, der el, chin desa, yolg'on so'zin.

Ranjg'a solg'on bu xasorat oni,
Aylamas ozod kaforat oni.

Kimsaga yolg'onchi debon qolsa ot,
Bu ot ila chorlasalar o'z-u yot.

Sidq xitobi yana yonmas anga,
Chin desa ham, xalq inonmas anga.

Kimki chini el aro yolg'on durur,
Yolg'oni chinlikka ne imkon durur?

Necha zarurat aro qolg'on chog'i,
Chin demas ersang, dema yolg'on dog'i.

SHER BILAN DURROJ

Bor edi bir beshada bir tund sher,
Vahshat aro ko'k asadidek daler.

Chun bo'lur erdi bolalab zavqnok,
Mo'r bolasin qilur erdi halok.

Tishlabon ul moyayi payvandini,
Og'zida asrar edi farzandini.

Bor edi durroje o'shul beshada,
Sheri jayon vahmidin andeshada.

Sherki tishlab bolasin dam-badam,
Beshada har yon qo'yar erdi qadam.

Yetgach aning boshi uza nogahon,
Fir eta uchsa edi ul notavon.

Vahm ila seskanmak o‘lub sher ishi,
O‘lturur erdi bolasig‘a tishi.

Tish bila aylab bolasi yorasin,
Yora etib o‘z jigari porasin.

Doyim anga bu g‘am aro g‘am edi,
G‘am neki, motam uza motam edi.

Ko‘ngli bu ishdin bo‘lub ozorliq,
Boshladi durroj bila yorliq.

Dediki: mendin sanga yo‘q qasd-u kiyn,
Emin o‘l-u bil meni dog‘i amin.

Vahmni qo‘y, hamdam-u hamrozim o‘l,
Aysh-u tarab vaqti navosozim o‘l.

Men dog‘i lahning eshitib shod o‘lay,
Nag‘mang ila qayg‘udin ozod o‘lay.

Shart bukim, yetsa gazande sanga,
Solsa falak hiylasi bande sanga.

Lutf qo‘lin holinga hamdast etay,
Xasmni bir panja bila past etay.

Ko‘rguzub ixlos ishida ixtisos,
Seni aduv domidin aylay xalos.

Sher ko‘p afsun bila chun qildi jahd,
Sidq ila durroj dog‘i qildi ahd.

Andoq aro yerda ayon bo‘ldi mehr,
Kim hasad eltur edi andin sirehr.

Qaydaki orom tutub sharza sher,
Girdida durroj uchubon daler,

Boshig‘a parvoz ila gardish namoy,
O‘ylaki sulton boshi uzra humoy.

Sher eshitib aning ilhonini,
Fahm qilib savtida yolg‘onini,

Der edi, yolg‘on demakim shum erur,
Kizb tuz el ollida mazmum erur.

Pand eshitmas edi durroji mast,
Kizbdin etmas edi afg‘onni past.

Bir kun aning qasdig‘a bir saydgar,
Hodisa domin yoyib erdi magar.

Dona bila suv sari qilg‘och xirom,
Tortti sayyod aning ustiga dom.

Qichqiribon dom aro ul mubtalo,
Necha dedi, tot, meni tuttilo.

Sher qulog‘ig‘a yetib ul maqol,
Savtini doying‘idek etti xayol.

Ko‘p eshitib erdi bu yolg‘onini,
O‘yla gumon etti chin afg‘onini.

Har nechakim rost fig‘on ayladi,
Sidqini ham kizb gumon ayladi.

Maxlasig‘a aylamadi iltifot,
Toki anga munqati’ o‘ldi hayot.

Har kishikim rostni bexost der,
Aytsa yolg‘on dog‘i el rost der.

So‘zda, Navoiy, ne desang, chin degil,
Rost navo nag‘mag‘a tahsin degil.

O‘NINCHI MAQOLAT

(Nasriy bayoni)

Har kim o‘ziga to‘g‘rilikni odat qilgandan keyin charxning teskari aylangani bilan uning nima ishi bor?! O‘qning¹ uchishi to‘g‘ri bo‘lgandan so‘ng yerning egriligining unga nima ziyoni bor?!

Yo‘l qancha to‘g‘ri bo‘lsa, maqsad shuncha yaqin, yo‘l egri bo‘lsa, maqsad uzoqlashganiga ajablanish o‘rinsiz. Nay to‘g‘ri bo‘lgani uchun so‘fiylar uni yaxshi ko‘rishadi; to‘g‘ri bo‘lmasdan egri bo‘lsa, tanbeh uchun qulog‘i buraladi. Nayza to‘g‘ri bo‘lganidan doim boshi yuqori; arqon esa chirmash bo‘lgani uchun bog‘lashga ishlatiladi.

Ayvonda yonayotgan shamning bo‘yi to‘g‘ri bo‘lgani sababli u kechasi qorong‘ida bazmning shohidiga aylandi. Egri uchish qilib parvona ko‘p aylangani uchun oxiri sham o‘tiga urilib yonib ketdi. Sarvning qomati to‘g‘ri bo‘lgani uchun xazon kulfatidan ofat ko‘rmay, doim ko‘m-ko‘k. Bog‘dagi toza sunbul har narsaga chirmashib o‘sgani uchun egrilik uning yuzini qora qildi. Sozlangan torning qili to‘g‘ri bo‘ladi; egri bo‘ldimi, sozlanmagani.

Mistarning² chizig‘iga yozuv to‘g‘ri kela bergach, qalam boshini ko‘tarmasdan yozgani yozgan. Uning bitta chizig‘i egri bo‘lsa, xatga bitta dog‘ tushadi; ko‘chirilayotgan nusxada esa har sahifada qiyshiq xat bo‘ladi.

Xatni to‘g‘ri yozadigan kishilar haqiqiy sog‘lom kishilardir; xat agar egri yozilgan bo‘lsa, demak, yozgan odam ham to‘g‘ri emas. Kimning qarashi to‘g‘ri bo‘lsa, o‘sha haq. Kimning qo‘li egri bo‘lsa, o‘zi ham o‘g‘ri bo‘ladi. Kimki qo‘li egrilik bilan foyda topgan bo‘lsa, xalq uning qo‘lini kesib to‘g‘ri qiladi.

Ko‘z tug‘ilishidan egri bo‘lsa, uning odati bittani ikkita qilib ko‘rsatishdir.

Kimki to‘g‘rilik yo‘lini bilmoqchi bo‘lsa, bilsinki, bu ikki xil

---

¹ Yoyning o‘qi ko‘zda tutilgan.

² **Mistar** – chizg‘ich, lineyka.

bo'ladi. Biri shuki, kishining so'zi to'g'ri bo'lsa, uning so'zi bilan birga o'zi ham to'g'ri bo'lishi kerak. Yana biri shuki, yolg'on gapni ba'zilar taassuf bilan, uyalganidan «To'g'ri!» deydi. Oldingisi, hech shubhasiz, yaxshi, lekin ikkinchisi ham yomon emas. Kishi yolg'onni gapirsa ham kam gapirsa! Qani endi shunday odam bizning zamonda ham topilsa.

Lekin odamlarga Xudoning o'zi ato qilgan bu to'g'rilik, qara, ularning oldida xato bo'lib ko'rinadi. So'zlashda xato gapirishga o'rgangan odam noto'g'ri fikrni to'g'ri deb gumon qiladi. Kimki bu davrda to'g'ri gapirishga odatlangan bo'lsa, u kambag'allik, yetishmovchilikdan boshqa narsani bilmaydi. Bu davr istagi egrilik bo'lgani uchun sen haqiqatni talab qilsang, unga yoqmaysan.

Egrilikning ham, to'g'rilikning ham o'z haqiqiy ta'rifi bor: yolg'on egrilikdan, to'g'rilik haqiqatdan iboratdir. Sham o'z to'g'riligi bilan xursand; boshdan oyoq kuysa ham, u nurga aylanadi. Yashin egrilikni odat qilgan bo'lib, hamma yoqni yoritisa-da, yerning ostiga kiradi. Bog'bon o'z yeriga reja tortmas ekan, bog'ning ko'rinishi changalzorning ko'rinishiga o'xshab qoladi. Dehqon agar mola bosmasdan urug' sochsa, qancha bir xil sochmasin, ekini, baribir, suvni tekis ichmaydi. Oynaning yuzi qancha tekis bo'lsa, oy yuzlining yuzi ham shuncha to'g'ri ko'rinadi. Temir qalpoqning yuzi qancha sayqallangan bo'lmasin, yuzning tasviri unda cho'zilgan holda aks etadi. Sokin turgan suvda quyosh to'g'ri aks etadi, chayqalgan suvda esa egri ko'rinadi. Xato bilan yolg'on gapirish hisobga kirmaydi, chunki uning yolg'onligi bilingach, undan qochiladi.

Kimki yolg'on gapirishni odat qilgan bo'lsa, uni er kishi-yu musulmon deb bo'lmaydi. Yolg'onchi o'z gapini o'tkazish uchun qancha urinmasin, u o'z gapini bir-ikki marta o'tkaza oladi, xolos. Uning bu ishidan xalq g'ofil bo'lsa ham, lekin tangri o'zi bu holdan voqif. Bu xususiyat elga qancha maxfiy bo'lmasin, yolg'on baribir o'zini oxirida ma'lum qiladi. Yolg'on tong o'zini qancha oshkor qilsa ham, uning nurlari, kuzat, baribir uzoq turmaydi... Kimki qizishib turib ont ichgan bo'lsa, onti yolg'on bo'lsa, aybi yuvilib ketadi. Kimki

o‘zini yolg‘onchi sifatida tanitgan bo‘lsa, rost gapirsa ham, xalq uning hamma gapini yolg‘on hisoblaydi. Bu xususiyat uni doim qiynoqda saqlaydi. Hech narsa bilan u bu qiynoqdan qutula olmaydi. Kimki yolg‘onchi deb nom chiqargan bo‘lsa, o‘zinikilar ham, begonalar ham uni shu ot bilan chaqirar ekanlar, to‘g‘rilik nomi unga hech qaytib kelmaydi. Rost gapirsa ham xalq unga inonmaydi. Kimning chin gapi el orasida yolg‘on deb topilar ekan, yolg‘onni chinga aylantirish imkoni bormi?!

Qanday bir majburiy sharoitda qolganingda ham, chin so‘zni gapirishning iloji bo‘lmasa, yolg‘onni ham gapirma.

SHER BILAN DURROJ

(Nasriy bayoni)

To‘qayda bir yirtqich sher bor edi. Vahshatda osmon sheridek qo‘rqmas edi. U har safar bolalaganda zavqqa to‘lar, biroq chumolilar uning bolasini talab o‘ldirishardi. Shuning uchun u o‘zining ajralmas bu boyligi – farzandini og‘zida tishlab asrar edi.

O‘sha to‘qayda bir durroj¹ ham bo‘lib, bu yirtqich sherning vahmidan doim qo‘rquvda edi. Sher bo‘lsa bolasini og‘zida tishlab, dam-badam to‘qayning goh u yog‘iga borardi, goh bu yog‘iga. Sher durroj pusib yotgan joyga borib qolsa, bu notavon pirr etib uchar, sher qo‘rqqanidan seskanib ketar, bolasiga ham tishi botib ketardi. Tishi bilan o‘z bolasini, o‘z jigarporasini yarador qilardi.

Doim unga shu g‘am ichida g‘am, g‘am emas, motam ustiga motam edi. Bu tashvishdan ko‘ngli ozor topib, u durroj bilan o‘rtoq bo‘la boshladi. U dedi:

– Mening senga hech qasdim, dushmanligim yo‘q. Xotirjam bo‘lib, meni o‘zingga ishonchli do‘st deb bil. Qo‘rqishni yig‘ishtir, hamdamim, sirdoshim bo‘l; aysh va xursandlik vaqtida birga kuylashadiganim bo‘l. Men ham sening kuylaringni eshitib, shod bo‘lay;

---

¹ Durroj – kaptarning bir turi, qirg‘ovul.

nag‘malaring bilan qayg‘udan ozod bo‘lay. Shart shuki, senga bir ziyon yetsa, falak seni hiyla bilan bandga solsa, marhamat qo‘lini senga yordam uchun cho‘zay, bitta panjam bilan dushmani yerga barobar qilay. Sadoqat masalasida o‘zimni ko‘rsatib, seni dushman tuzog‘idan xalos aylay.

Sher ko‘p sehr bilan (o‘z fikrini tushuntirishga) tirishdi, ham sadoqatli bo‘lishga ahd qildi. Oralarida bir-birlariga shunday muhabbat paydo bo‘ldiki, bunga osmonning o‘zi ham hasad qilardi. Qayerda yirtqich sher dam olib yotsa, atrofiga durroj bemalol uchib yurardi. Sultonning tepasida humo qushi aylanganday, sher boshida durroj aylanib parvoz qilardi. Sher uning sayrashini eshitib, kuyida yolg‘on borligini fahm qilib, der edi:

– Yolg‘on gapirma, yomon bo‘ladi. To‘g‘rilar oldida yolg‘on qoralanadi.

Durroj pandni eshitmas, o‘zi bilan o‘zi mast, ataylab fig‘onini hech pasaytirmas edi.

Bir kun bir ovchi uni tutish uchun o‘z tuzog‘ini yoygan edi, u don bilan suvni ko‘rib, uning oldiga borgach, ovchi uning ustiga tuzoqni tortdi. Tuzoqda u baxtsiz qichqirib, bir necha bor: «Dod, meni tutdilar!» – dedi.

Bu so‘z sher qulog‘iga eshitildi, lekin uning bu ashulasini har galgidek yolg‘on deb o‘yladi. Bunaqa yolg‘onlarini ko‘p eshitgani uchun chin afg‘onini ham yolg‘on deb gumon qildi. Qancha u rostakamiga qichqirmasin, rostini ham yolg‘on deb hisobladi. Uni qutqarish uchun iltifot ko‘rsatmadi; natijada uning hayoti qirqildi. Kimki xohlamasa ham rost gapirsa, yolg‘on gapirganida ham xalq uni rost deydi.

So‘zda, Navoiy, nima desang ham rostni gapir; rostni kuylagan ohanglarga tahsin ayt.

«HAYRAT UL-ABROR» DOSTONIDA TO‘G‘RILIK VA EGRILIK TO‘G‘RISIDA

Alisher Navoiyning «Xamsa» asariga kirgan birinchi doston «Hayrat ul-abror», ya’ni «Yaxshi kishilarning hayratlanishi» deb nomlanadi.

Mazkur doston 63 bob, 20 ta maqolatdan tashkil topgan. Har bir maqolat bir mavzuga bag'ishlangan bo'lib, shoir, avvalo, o'quvchini bu mavzu bilan tanishtiradi. So'ngra o'sha mavzuga munosabat bildirib, uni har jihatdan tasvirlaydi. O'quvchining tasavvurlari aniq bo'lishi uchun juda ko'p qiyoslar, obrazli o'xshatmalar keltiradi va eng so'ngida mavzuga mutanosib ibratli hikoyat bayon qiladi.

Biz ko'rib o'tmoqchi bo'lgan o'ninchi maqolat ham xuddi shunday qurilishga ega. Dostonning bu maqolati rostlik, to'g'rilik tushunchalariga bag'ishlangan.

Bobomiz har bir inson o'ziga to'g'rilikni odat qilmog'i haqida so'z yuritarkan, turli narsa va hodisalarning, kundalik turmushda ishlatiladigan juda ko'p buyum va jihozlarning to'g'ri va egri xususiyatlarini solishtiradi. Masalan, biron manzilga bormoqchi bo'lsangiz, o'sha yerga eltuvchi to'g'ri yo'l bo'lsa-yu, siz aylanma yo'ldan yursangiz, albatta manzilga kechroq yetasiz. Sham o'zi to'g'ri bo'lgani holda, uni tikka qo'yib yondirasiz. Atrofga shu'la sochib, kishilarga uzoq vaqt yorug'lik beradi. Shuning uchun ham u kerakli narsa sifatida e'zozlanadi, ehtiyot qilinadi. Shu'laga intilgan parvona – maydagina kapalak uning atrofida aylanib, egri harakatlar qilgani uchun o'sha shu'laga urilib yonib ketadi. Yoki rubob, dutor, tor kabi cholg'ularga e'tibor qilsangiz, cholg'uchilar ulardan yoqimli kuylar chiqarish uchun sozlab olishadi. Ya'ni torni tarang tortishadi. Tor egri holatda tursa, cholg'u sozlanmagan bo'ladi, demak unda kuyni yaxshi ijro etib bo'lmaydi. Shoir bu qiyos orqali odamlar to'g'ri yurib, to'g'ri ish tutsalar, o'zgalarga ham, o'zlariga ham foyda keltiradilar; ulardan manfaat ko'rgan kishilarning hurmatini qozonadilar; qayerda bo'lmasin, izzat ko'radilar, deydi. Aksincha, to'g'ri ish yuritmay, biror yomon g'araz bilan har xil aylanma, egri harakatlar qilsalar, ularning holi voy, xuddi parvonadek kuyib-yonib qoladilar. Egrilik borib-borib har xil yomon illatlarga yetaklaydi. Fikri egri bo'lgan, Xudodan, qonundan qo'rqmaydigan odam hamma ishni o'zim xohlaganimcha qilaverishim mumkin, deb hisoblaydi. Birovlarning narsasiga, mol-mulkiga ko'z tikadi, o'g'rilikdan hayiqmaydi.

Islom dini aqidalari bilan yashagan davlatlarda qadim zamonlardan oq qo'li egri, o'g'ri odamlarning qo'lini kesib, jazolashgan. Navoiy bobomiz yashagan davrda ham shunday tartib hukmron bo'lgan. Shoir dostonida ana shu jazo usulini nazarda tutib, xalq qo'li egri odamlarning qo'lini kesib «to'g'rilaydi», deydi. Kimki to'g'rilik yo'li qanday ekanligini bilmoqchi bo'lsa, bu yo'l ikki xil bo'ladi, deb aytadi. Birinchisi, to'g'ri so'z odam. Agar u to'g'ri so'zli bo'lsa, uning ishi, o'zi ham to'g'ri bo'lishi kerak. Ikkinchi toifa kishilar andisha bilan, betgachoparlik qila olmay, «to'g'ri» deguvchilardir. Navoiy birinchi toifani to'liq ma'qullagan holda, ikkinchisi ham «yomon emas» deya inkor qilmaydi. Chunki bunday kishilar asli egri maqsadlilar emas. Ular yaxshilik ko'zlab, murosa-madora ma'nosida, azbaroyi ezgu niyatda yolg'onni «to'g'ri» deydilar. Albatta, iloji boricha yolg'onni gapirmagan ma'qul. Ammo sharoit majbur etsa, toza ko'ngilda ish bitmog'i uchun yolg'onni tasdiqlash ayb emas. Shu o'rinda shoir o'z zamonasidan biroz noliydi. Odamlar rostgo'ylikdan chekinayotgani, yolg'on-yashiq kuchayib ketayotganidan xavfsiraydi. Xudoning buyurgan amallari, to'g'ri deb bandalariga ko'rsatgan yo'riqlarini noto'g'ri tushunuvchilar bor. Xato gapirishga o'rgangan odam noto'g'ri fikrni to'g'ri deb qabul qiladi. Shundanmi, shoir o'z atrofini qamragan odamlardan to'g'ri, rost gapirgani qashshoqlik, yetishmovchilikdan boshqa narsani bilmaydi, deydi. Barcha jamoa istagi egrilik bo'lsa, sen o'z haqligingni isbotlashga har qancha urinma, baribir hech narsa qilolmaysan hamda ularga yoqmaysan. Zero, egrilikning ham, to'g'rilikning ham o'z ta'rifi bor. Egrilik yolg'ondan paydo bo'ladi, to'g'rilik haqiqatdan. Demak, muallif, yolg'on so'zlash, yolg'on harakat qilish egrilikka olib keladi, deb hisoblaydi. So'zining isboti uchun bog'bon va dehqonning ishini misol keltiradi. Bog'bon yaratajak bog'ini reja bo'yicha, ya'ni daraxtlarni bir tartibda ekib, parvarish qilmasa, har yerda tarvaqaylab, qiyshiq-qing'ir o'sgan daraxtlar bog'ni changalzorga aylantiradi. Dehqon esa urug' sochadigan yerini shudgor qilib, so'ng mola bosmasa, ya'ni tekis qilib olmasa, sochgan urug'i bir xilda unib chiqmaydi. Chunki notekis yerda ekinlar bir xil

sugʻorilmaydi. Baʼzi joylarga suv koʻproq tushadi, baʼzi joylarga esa kamroq. Xuddi quyosh ham sokin turgan suvda toʻgʻri va toʻla aks etsa, chayqalgan suvda nurlar sinib egri koʻringandek. Demak, hamma tirik jonzot batartiblikdan, reja va toʻgʻri parvarishdan quvvat olsa, nega insonlar shulardan oʻrnak olmaydi?! Yolgʻon gapiradi va egri yuradi. Agar bilmagan holda yolgʻon soʻzlansa, soʻng bilgach, undan qochilsa, buni ayb deb boʻlmaydi. Chunki oʻsha odam baribir toʻgʻri yoʻlga tushib oladi-da. Bu bilan hazrat Navoiy inson hayotda adashishi, chalgʻib qolishi mumkin; lekin vaqti bilan oʻz xatosini anglasa va bundan afsuslanib, uni tuzatishga urinsa, u holat kechiriladi, deb tushuntiradi.

Ammo yolgʻon gapirish odatga aylangan boʻlsa, mana bu yomon, kechirilmaydigan gunoh. Agar majbur boʻlib qolganingda ham rost gapni aytishning iloji boʻlmasa, yolgʻonni ham gapirma, deydi. Shu tariqa yolgʻonning kishilar tabiatidagi yaramas va badbin illatligini, uning oqibatlarini qator qiyos-u oʻxshatishlar bilan qoralab kelib, muallif, asar badiiy qurilmasiga koʻra bu oʻrinda ham majoziy bir hikoyatga murojaat qiladi. Yaʼni «Sher bilan durroj» haqidagi ramziy rivoyatni keltirib, oʻz fikrlarini yanada taʼsirliroq boʻlishiga erishadi.

Savol va topshiriqlar

1. Alisher Navoiy siymosining milliy-maʼnaviy hayotimizda tutgan oʻrni haqida soʻzlab bering.
2. Alisherning bolalik yillari toʻgʻrisida nimalarni bilasiz?
3. Yosh Alisher oʻqigan dastlabki kitoblar va ularning mualliflari haqida qanday tushunchaga egasiz?
4. «Alisher Navoiy va temuriy shahzodalar» mavzusida suhbat oʻtkazing.
5. Alisher Navoiyning oʻrta yoshlik yillari hayoti va ijodi haqida soʻzlang.
6. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro doʻstligi haqida nimalarni bilasiz?
7. Navoiy sheʼriyati qanday toʻplamlarda jamlangan?
8. Xamsachilik anʼanalari haqida nimalarni bilasiz? Jahon adabiyotida qaysi shoirlar «Xamsa» yaratganlar?

9. Alisher Navoiyning keksalik yillari va asarlari haqida soʻzlang.
10. «Hayrat ul-abror» hozirgi tilimizda qanday tarjima qilinadi va bu asarning asosiy xususiyatlari haqida nimalarni bilasiz?
11. Dostonning kompozitsion tuzilishi qanday?
12. Oʻninchi maqolatdagi «Rost soʻz taʼrifida» shoir qanday fikrlarni ilgari suradi?
13. Shoir oʻz fikri isboti uchun qoʻllagan qiyoslar, oʻxshatishlarni gapirib bering.
14. Sham bilan parvona, sozlangan va sozlanmagan cholgʻuning toʻgʻrilik va egrilikka qanday aloqasi bor?
15. Qoʻli egri odamni qayerda, qachon va qanday jazolaganlar?
16. Bogʻbonchilik va dehqonchilikda rejalilikning qanday ahamiyati bor?
17. Adashib yoki qizishib yolgʻon gapirgan yoki ont ichgan odamga qanday munosabatda boʻlish lozim?
18. «Sher bilan durroj» hikoyatining gʻoyaviy mazmuni haqida soʻzlang.
19. Shoir nega aynan shu hikoyani oʻninchi maqolatga kiritgan?
20. Sher majoziy obrazida qanday insonlarga xos jihatlar mujas-samlashgan? Durrojda-chi?
21. Ahil yashash, qoʻshnichilik munosabatlari haqida oʻz tushunchalaringizni soʻzlang.
22. Qanday illatlar durrojni fojiga olib keldi va nima uchun doʻsti yordamga kelmadi?
23. Doʻstlik, xayrixohlik, loqayd boʻlmaslik kabi tushunchalarni hikoyat hamda hayotiy misollar asosida izohlang.
24. Rostgoʻylik, toʻgʻrilik fazilatlarining insonlar uchun ahamiyatini qanday tushunasiz?
25. Rost soʻz, toʻgʻri yashash haqidagi gʻoyalar ilgari surilgan yana qanday asarlarni bilasiz?
26. Insoniy fazilatlar va yomon xulqlar borasida sinfdoshlaringiz bilan suhbat oʻtkazing.

Zahiriddin Muhammad BOBUR

(1483–1530)

Bobur ham shoh, ham shoirdir. «Bobur» arab tilida «sher» degani. Chindan ham u bu nomga munosib shaxsiyat edi. U tariximizning murakkab bir davrida yashadi. Qudratli temuriylar saltanati yemirilib, oʻrniga shayboniylar kelayotgan davr edi. Yurt jang-u jadallar ichida qolgandi. Shunday bir paytda oʻz yurtiga sigʻmagan temuriyzoda Bobur Hindistonga bosh olib ketdi. U yerda buyuk saltanat oʻrnatdi. Oʻz jasorati va adolati bilan olis hind xalqi qalbidan joy oldi, uning mehrini qozondi. Boburning avlodlari hind diyorida uch yuz yildan ortiqroq hukmronlik qildilar.

Bobur didi va zavqi baland shoir edi. U goʻzal gʻazallar yozdi. Ruboiyning tengsiz namunalarini yaratdi. Koʻrgan-kechirgan voqealari haqida «Boburnoma» asarini yozib qoldirdi. Uning qalbi musiqaga oshno edi. U sozni goʻzal chalgan, ajoyib kuylar yaratgan, musiqa haqida ilmiy kitob yozgan shohlardan edi.

Bobur 1483- yilning 14- fevralida Andijonda tugʻildi. Otasi temuriyzoda Umarshayx Fargʻona viloyati hukmdori edi. Onasi Qutlugʻ Nigorxonim Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi.

Boʻlajak shoir 12 yoshida ekan, otasi bevaqt vafot etib, Fargʻona hokimligi uning zimmasiga tushadi. 15 yoshida bobomeros Samarqandni zabt etadi. 16 yoshida bu azim shaharni tashlab chiqishga majbur boʻladi. Keyin ham ikki marotaba bu shaharni egallashga muvaffaq boʻldi. Lekin saqlab qolish nasib etmadi. Samarqandni ham,

Andijonni ham qo‘ldan berib, tog‘- u toshlarda besh-o‘n yigiti bilan goh o‘tliq, goh yayov yurgan paytlari ham bo‘ldi. Nihoyat, 1503- yilda Jayhun (Amu)ni kechib, Xurosonga o‘tdi. Kobul va G‘aznani qo‘lga kiritdi. So‘ng 1526- yilda esa Hindistonni zabt etib, katta saltanat o‘rnatdi.

U 1530- yilning 26- dekabrda Agrada vafot etdi. Keyinroq uning xoki, vasiyatiga muvofiq, Kobulga ko‘chiriladi.

Bobur ikki she‘riy to‘plam – devon tuzgan. Bizgacha shulardan bittasi yetib kelgan. Ikkinchisining taqdiri noma‘lum. Hozirda bizning qo‘limizda uning to‘rt yuzdan ortiq she‘ri bor. Shundan ikki yuzdan ortig‘i ruboiydir.

Ruboiy sharq she‘riyatida keng tarqalgan she‘r turlaridan, to‘rtlik. Aruzning ma‘lum vaznidagina yozilgan. Bobur ruboiylari har jihatdan to‘kis, mukammal she‘riy asarlardir. Ularda Bobur hayotining manzaralari aks etadi. Shoir o‘z umrining achchiq-chuchuk kunlaridan so‘z ochadi.

Mana, ayrim namunalar:

Ko‘ngli tilagan murodig‘a yetsa kishi
Yo barcha murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki ish muyassar bo‘lmasa olamda,
Boshini olib bir sorig‘a ketsa kishi.

Endi Boburning ushbu ruboiysini yozgan holatini ko‘z oldimizga keltiraylik. U 19–20 yoshlarda, g‘ayrati dunyoga sig‘magan paytlari. Lekin Samarqandni ikki marta olib, ikki marta ham tashlab chiqishga majbur bo‘ldi. Andijon xiyonatchilar qo‘liga o‘tgan. Ikki-uch yil tog‘- u toshlarda sarson-sargardon yurdi. Nihoyat, hammasi joniga tegdi. Va yuqoridagi satrlar qog‘ozga tushdi.

Mana, yana bir holati: nihoyat u bir qarorga keldi. Amudaryodan o‘tdi-yu bir hamla bilan Kobul va G‘azna shaharlarini jangsiz egallab oldi. Lekin butun ko‘ngli Amudaryoning bu tomonida, ona-Vatanida. U tirik yursa qaytadi. Shu umid bilan yashaydi. U yozadi:

Beqaydmen-u xarobi siym ermasmen,
Ham mol yig‘ishtirur laim ermasmen.
Kobulda iqomat etti Bobur, dersiz,
Andoq demangizlarkim, muqim ermasmen.

Qayd – kishan. Beqayd – kishansiz, erkin. Siym – oltin, kumush. Laim – gado. Demak, garchi erkin bo‘lsam-da, oltin-kumush ilinjida yurgan pastkashlardan emasman. Uyma-uy mol yig‘ishtirib yuradigan gadolardan ham emasman. Bobur endi Kobulda qolib ketdi dersiz, yo‘q, unday demang, men uzoq qolmayman, albatta, ona yurtimga qaytaman, demoqchi bo‘ladi shoir.

Mana, yana bir ruboiysi. Bu ham Bobur fojialaridan so‘z ochadi. Ya‘ni: u yurtiga qaytishga qanchalik urinmasin, unga erisha olmaydi. Minglab odamlarning behuda nobud bo‘lishini istamaydi. Ko‘nglida ming bir andisha bilan Hindiston sari yuzlanadi. O‘zini dunyoda eng baxtsiz odam hisoblaydi. Chunki u ona yurtini tashlab chiqdi. Endi begona ellarda yurt so‘ramoqchi, podshohlik qilmoqchi. Bularning hammasi, uringcha – «xatolik» – xato ishlar edi:

Tole’ yo‘qi jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi,
Har ishniki ayladim, xatolig‘ bo‘ldi.
O‘z yerni qo‘yib, Hind sori yuzlandim,
Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig‘ bo‘ldi.

Ruboiyning tili sodda, tushunarli. Endi siz fikrga va uning ifodalinishiga e‘tibor qiling.

1- satr: Baxtim yo‘qligi jonimga balo bo‘ldi.

O‘ylab ko‘ramiz: Nega joniga balo? Shuning uchunki, baxtsizlik uni vatanidan ayirdi. Demak, uning baxti – vatanda bo‘lishidir.

2- satr: Nima ishki qilgan bo‘lsam, xato bo‘ldi. Ular qaysi ishlar va nega xato? Vatanini tashlab chiqishi – xato. Uning uchun jonini bermagani – xato. Boshqa ellarga bosh olib ketishi – xato.

3- satr: O‘z yerni qo‘yib, Hindiston tomonga yuzlandi.

4- satr: Ey Xudo, nima qilay, qanchalar yuzim qaro bo‘ldi.

Qattiq gunoh qilib qo‘ygan, elning ishonchini oqlamagan kishini «yuzi qaro» deydilar. Demak u Hindistonga otlanishini o‘zi uchun gunohi azim hisoblamoqda. Endi bu fikrning ifodasiga, qanday aytilganiga diqqat qilaylik.

Uchinchi satrdagi «yuzlandim» («yuzimni burdim») so‘zida «yuz» ishlatilmoqda. U to‘rtinchi satrdagi «yuz qarolig‘»ni kuchaytiradi, ya‘ni o‘sha yuzim qora bo‘ldi. «Hind» so‘zida ikki ma‘no: 1. Hindiston. 2. Qora. Bu so‘z ham «yuz qarolig‘»ni kuchaytirishga yordam beradi. Ya‘ni: yuzim, uni qoraga burganim uchun, qora bo‘ldi.

Shoir ruboiylarida Vatan sog‘inchi, ona diyorni qo‘msash keng o‘rin egallaydi. Uning uchun Vatan – sevimli yordir. Vasl – Vatanga yetishmoqdir. Hajr – Vatandan uzoqda bo‘lmoqdir.

Hajringda bu tun ko‘ngulda qayg‘u erdi,
Vaslingg‘a yetishmadim, jihat bu erdi:
Ohim tutuni birla ko‘zumning yoshidin
Yo‘l balchiq edi, kecha qorong‘u erdi.

Shoir fikriga va uning ifodasiga e‘tibor qiling:

Bu kecha juda xafa edim – ko‘nglim qayg‘uli edi. Nega? Javobi – o‘zida. Senga yetisha olmadim. Xafaligim, ko‘nglimdagi qayg‘u shundan. Nega yetisha olmadi? Keyingi ikki satrda shoir hazil-mutoyibaga o‘tadi. Fojia hazil bilan beriladi. Ya‘ni: uning yor – Vatan vasliga yetolmagani sababi shuki – kecha qorong‘u, yo‘l balchiq edi. Shuning uchun yeta olmadi. O‘z navbatida «yo‘l»ning «balchiq»ligi, «kecha»ning «qorong‘u»ligi ham izohlangan. Yo‘lning balchigli shoirning «ko‘z yoshi»dan, kechaning qorong‘uligi «ohi», «tutuni»dan edi. U shu qadar ko‘p ko‘z yosh to‘kkanki, hamma yoq ivib, balchiq bo‘lib ketgan. U shu qadar ko‘p oh tortganki, og‘zidan chiqqan tutun hamma yoqni qorong‘i qilib yuborgan edi.

Shoirning quyidagi ruboiysida yaxshilikning sharofati, yomonlikning kasofati, vafoga vafoning, jafoga jafoning qaytajagi haqida so‘z ketadi.

Har kimki, vafo qilsa, vafo topqusidur,
Har kimki, jafo qilsa, jafo topqusidur.
Yaxshi kishi ko‘rmagay yomonlik hargiz,
Har kimki, yomon bo‘lsa, jazo topqusidur.

Chindan ham, bu uning hayotdagi shiori edi. Zamon haqsizliklari ichida yurgan shoir o‘z hukmdorligi davrida yaxshiga – yaxshi, yomonga – yomon bo‘lishga harakat qildi. Vafoga vafo, jafoga jafo qaytardi.

Bobur bugun xalqimizning sevimli farzandlaridan bo‘lib turibdi. U haqda dostonlar, romanlar yozilgan, kinofilmlar ishlangan. Andijon va Toshkentda ulkan bog‘lar barpo etilib, u joylarda haykali o‘rnatilgan.

Quyida Bobur ruboiylaridan namunalar bilan tanishasiz:

RUBOIYLAR

Yod etmas emish kishini g‘urbatda¹ kishi,
Shod etmas emish ko‘ngulni mehnatda² kishi.
Ko‘nglum bu g‘ariblikda shod o‘lmadi, oh,
G‘urbatda sevinmas emish albatta kishi.

* * *

Ko‘pdin berikim yor-u diyorum yo‘qtur,
Bir lahza-yu bir nafas qarorim yo‘qtur.
Keldim bu sori³ o‘z ixtiyorim birla,
Lekin borurimda ixtiyorim yo‘qtur.

* * *

Hijron⁴ qafasida jon qushi⁵ dam qiladur⁶,
G‘urbat bu aziz umrni kam qiladur.
Ne nav bitay firoq-u g‘urbat sharhin,
Kim ko‘z yoshi nomaning yuzin nam qiladur.

---

¹ **G‘urbat** – g‘ariblik, vatandan uzoqda bo‘lish.

² **Mehnat** – azob, mashaqqat.

³ **Sori** – sari, tomon.

⁴ **Hijron** – ayriliq. Hijron qafasi – tana, gavda ko‘zda tutiladi.

⁵ **Jon qushi** – ko‘ngil.

⁶ **Dam qilmoq** – diqqat bo‘lmoq, bo‘g‘ilmoq.

* * *

Xush ulki, ko‘zum tushti sening ko‘zungga,
Bevosita holimni desam o‘zungga,
Bermay so‘zuma javob achig‘lanasen,
Qilding meni muhtoj chuchuk so‘zungga.

* * *

Dushmanniki, bu dahr¹ zabardast qilur,
Naxvat mayidin bir necha kun mast qilur.
G‘am yemaki, yetkursa boshini ko‘kka,
Oxir yana yer kibi oni past qilur.

* * *

Ishlar bori ko‘nguldagidek bo‘lg‘usidur!
In‘om-u vazifa — bori buyrulg‘usidur!
Ul g‘alla-yu mahmilki², deb erding, bildim,
Mahmilg‘a bo‘yu g‘alladin uy to‘lg‘usidur!

* * *

Jismimda isitma kunda mahkam bo‘ladur,
Ko‘zdin uchadur uyqu chu oqshom bo‘ladur.
Har ikkalasi g‘amim bila sabrimdek,
Borg‘on sori bu ortadur, ul kam bo‘ladur.

* * *

Tuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur,
Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur!
Sarrishtai ayshdin³ ko‘ngulni zinhor
Uz, oh, Zahiriddin Muhammad Bobur!

---

¹ **Dahr** – dunyo, olam, zamon, davr.

² **Mahmil** – 1. Tuya va boshqa ulov ustiga o‘rnatilgan, odam o‘tiradigan, usti yopiq kajava. 2. Kajavadagi yuk.

³ **Sarrishtai aysh** – maishat.

* * *

Ey bodi sabo¹, ayla Xurosong‘a guzar²,
Mendin degil ul yori parishong‘a xabar.
Necha safar o‘z ko‘nglung uchun qilg‘aysen,
Emdi bizing uchun ayla bu yong‘a safar.

* * *

Ahbob³, yig‘ilmoqni farog‘at tutungiz!
Jam‘iyatingiz borini davlat tutungiz!
Chun gardishi charx bu durur, Tangri uchun,
Bir-biri necha kun g‘animat tutungiz!

* * *

Bu xasta ko‘ngul erdi visoling bila xush,
Jonim ham erur sening jamoling bila xush.
Hijron g‘ami garchi asru noxushtur, lek,
Fikring bila shodmen, xayoling bila — xush.

* * *

Kim bor anga ilm tolibi — ilm kerak.
O‘rgangani ilm tolibi ilm kerak!
Men tolibi ilm-u tolibi ilme yo‘q,
Men bormen ilm tolibi — ilm kerak.

* * *

Boburni burun mahrami asror⁴ etting,
Vaslingga berib yo‘l, o‘zungga yor etting.
Oxir bording, dog‘i oni zor etting,
Hijron alami birla giriftor etting.

---

¹ **Bodi sabo** – tong shamoli, mayin shabada.

² **Guzar** – o‘tish, kechish.

³ **Ahbob** – do‘stlar, yorlar.

⁴ **Mahrami asror** – sirdosh, ulfat, hamdam.

* * *

Har yerda gul bo‘lsa — tikon bo‘lsa, ne tong?!
Har qandaki may durdidan bo‘lsa, ne tong?!
She‘rimda agar hazil, agar jid, kechurung,
Yaxshi borida agar yomon bo‘lsa, ne tong?!

* * *

Yo qahr-u g‘azab birla meni tufroq qil!
Yo bahri inoyatingda mustag‘roq¹ qil!
Yo rab, sengadur yuzum qaro gar oq qil,
Har nav‘ sening rizong erur andoq qil!

* * *

Ey yel, borib ahbobqa nomimni degil!
Har kim meni bilsa bu payomimni² degil!
Mendin demagil gar unutulg‘on bo‘lsam,
Har kimki, meni so‘rsa, salomimni degil!

* * *

Ey yor, sening vaslingga yetmak mushkil,
Farxunda³ hadisingni eshitmak mushkil.
Ishqingni dog‘i bir taraf etmak mushkil,
Boshni olibon bir sari ketmak mushkil.

* * *

Sen gulsen-u men haqir bulbuldurmen,
Sen shu‘lasen, ul shu‘lag‘a men kuldurmen.
Nisbat yo‘qdur, deb ijtinob⁴ aylamakim,
Shohmen elga, vale senga quldurmen!

---

¹ **Mustag‘roq** – g‘arq bo‘lgan, cho‘mgan, cho‘kkan.

² **Payom** – xabar, darak.

³ **Farxunda** – qutlug‘, saodatli, baxtli, quvonchli.

⁴ **Ijtinob** – uzoqlanish, saqlanish, tortinish, chekinish.

* * *

Jonimda mening hayoti jonim sensen,
Jismimda mening ruh-u ravonim sensen.
Boburni seningdek o‘zga yo‘q yori azizi,
Alqissaki, umri jovidonim¹ sensen.

* * *

Davron meni o‘tkardi sar-u somondin,
Oyirdi meni bir yo‘li xonumondin.
Gah boshima toj, gah baloyi ta’na,
Nelarki boshimg‘a kelmadi davrondin.

* * *

Ey, oy yuzung olida quyosh sharmanda,
Shirin so‘z-u yaxshi xulqungga men banda,
Hijronda necha noma bila so‘zlashaling,
Yo sen beri kel, yo men borayin anda.

* * *

Hajringda bu tun ko‘ngulda qayg‘u erdi,
Vaslingg‘a yetishmadim jihat bu erdi:
Ohim tutuni birla ko‘zumning yoshidin,
Yo‘l balchiq edi, kecha qorong‘u erdi.

Nazariy ma'lumot

RUBOIY HAQIDA TUSHUNCHA

Ruboiy arabcha so‘z bo‘lib, to‘rtlik degani. Sharqda keng tarqalgan she‘r turi, lirik janr. To‘rt satrdan iborat bo‘ladi. Ko‘pincha birinchi, ikkinchi, to‘rtinchi satrlari qofiyalanib keladi. Harflar bilan ko‘rsatganda a-a-b-a shaklida bo‘ladi. Ba‘zan har to‘rt satri o‘zaro qofiyalanishi (a-a-a-a) mumkin. **Qofiya** misra oxiridagi ohangdosh so‘zdir. **Radif** misra oxiridagi takrorlanuvchi so‘zdir. Masalan:

¹ Umri **jovidon** – abadiy yashash, boqiy umr.

Har kimki, vafo qilsa, vafo topqusidur,
Har kimki, jafo qilsa, jafo topqusidur.
Yaxshi kishi ko‘rmagay yomonlik hargiz,
Har kimki, yomon bo‘lsa, jazo topqusidur.

Qofiyadosh so‘zlar: vafo–jafo–jazo: 1-, 2-, 4- satrlar o‘zaro qofiyalanyapti.

Demak, qofiyalanish tizimi a-a-b-a.

Radif – topqusidur.

Ruboiyda fikr tugallangan bo‘lishi kerak. Yana muhim xususiyatlaridan biri shuki, ruboiy aruz vazni hazaj bahrining axram va axrab degan shakllaridagina yozilgan. Lekin keyingi yuz yilda bunga juda kam rioya qiladilar.

Fors-tojik adabiyotida ruboiy janrida Umar Xayyom, Mirzo Abdulqodir Bedil shuhrat qozonganlar. O‘zbek she‘riyatida esa Alisher Navoiy va Zahiriddin Bobur ruboiylari juda mashhur bo‘ldi. Bugun ham ruboiylar ko‘plab yozilmoqda.

Savol va topshiriqlar

1. Bobur kim? Uning ota-bobolari, avlodlari haqida nimalar bilasiz? Uning tariximiz, madaniyatimizdagi xizmatlari haqida-chi?
2. Boburning tarjimayi holi haqida so‘zlab bering.
3. Ruboiy haqida ma‘lumot bering. Bobur ruboiylari haqida nimalar deya olasiz?
4. «Beqaydmen-u xarobi siym ermasmen» ruboiysida qanday fikr ilgari surilmoqda? Shoir nima demoqchi?
5. «Tole’ yo‘qi jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi» ruboiysida nega shoir o‘zini «tole’siz» (baxtsiz) hisoblaydi? Uning nazaridagi baxtli odam kim?
6. «Hajringda bu tun ko‘ngulda qayg‘u erdi» ruboiysidagi qayg‘uli holning tasviri-yu uning hazil-mutoyibali ifodasini ko‘rsatib, tushuntirib bera olasizmi?
7. «Har kimki, vafo qilsa, vafo topqusidur» ruboiysi mazmunidan kelib chiqib, shoirning adolat haqidagi qarashlari to‘g‘risida nima deya olasiz?
8. «Bobur – shoh va shoir» mavzusida yozma ish tayyorlang.

Muhammad Aminxo‘ja MUQIMIY

(1850–1903)

O‘n to‘qqizinchi asrning ikkinchi yarmi va yigirmanchi asrning boshlarida, ya‘ni ilk mustamlakachilik davrida ravnaq topgan milliy uyg‘onish adabiyotining zabardast vakillaridan biri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiydir.

Muhammad Aminxo‘ja Mirzaxo‘ja o‘g‘li Muqimiy 1850- yilda Qo‘qon shahrida Bekvachcha mahallasida, novvoy oilasida tug‘ildi.

Muqimiy dastlab o‘z mahallasidagi mulla Abduxalil maktabida tahsil oladi. Shoirning ilm o‘rganishi va badiiy ijodga erta qiziqishida uning validasi, qobiliyatli ayol Oyshabibi aytib bergan ko‘plab ertak va qo‘shiqlarning ta‘siri kuchli bo‘ldi.

Muqimiy dastlab Qo‘qondagi «Hokim oyim» madrasasida ta‘lim oladi. 1872–73- yillarda Buxoroga borib, u yerdagi «Mehtar anbar» madrasasida o‘qishni davom ettiradi. 1876- yilda o‘qishni tamomlab Qo‘qonga qaytadi. Uylanadi. Shoir dastlab yer qurilishi mahkamasida mirzalik, so‘ngra Sirdaryo yoqasida joylashgan Oqjardagi paromda pattachilik qiladi.

Moddiy muhtojlik Muqimiy oilasining buzilishiga olib keladi. Xotini o‘g‘lini onasiga tashlab, boshqa kishiga turmushga chiqadi. Shoir o‘z ota hovlisini tark etib, shu mahallada joylashgan Hazrat madrasasidan bir hujra oladi. Shu «hujrai tang va torlikda bekaslik va g‘ariblik chirog‘ini yoqib» muhtojlikda umr o‘tkazadi.

Muqimiy hayotini mutolaa va ijod qilishga bag'ishlaydi. Zamonasining yetuk xattotlaridan bo'lgan Muhammad Yusuf xattotdan ta'lim olib, xushxat kotib bo'lib yetishgan Muqimiyga xattotlik asosiy kasb va tirikchilik manbasi bo'lib xizmat qiladi.

Bu davrga kelib Muqimiy o'zining jo'shqin lirikasi va davrning hukmron ijtimoiy guruhlarini achchiq tanqid ostiga oluvchi hajviy asarlari, yumorlari bilan shuhrat qozonadi. O'z davri adabiy harakatining yetakchilaridan biriga aylanadi. Muqimiy Qo'qonda Furqat, Zavqiy, Nisbat, Muhayyir, G'aribiy, Nasimiy, Mavlaviy va boshqa shoirlardan tashkil topgan yirik adabiy guruhga boshchilik qiladi.

1885–86- yillarda shoirning otasi Mirzaxo'ja vafot etadi. Oilani boqish shoir zimmasiga tushadi. Muqimiyning ahvoli yanada mushkullashadi. Shoir bu ahvoldan qutulish yo'llarini izlaydi. Shu sababdan bo'lsa kerak, 1887–88- yillarda Qo'qonni tark etib Toshkentga boradi. 1892- yilning boshlarida shoir ikkinchi marta Toshkentga yo'l oladi. Muqimiy Toshkent safari vaqtida ota yurtidagi qarindosh-urug'larini topadi, do'stlar orttiradi.

Muqimiy Farg'ona vodiysining shahar va qishloqlariga ham bir necha marta sayohatga chiqadi.

Muttasil davom etgan moddiy muhtojlik, kamsitish va ta'qiblar shoir sog'lig'iga ta'sir qilgan edi. 1898–99- yillarga kelib Muqimiy tez-tez kasalga chalinib, 4–5 oylab yotib qoladi va xastalik tufayli 1903- yilda, 53 yoshida, ayni ijodiy kamolotga yetgan paytda vafot etadi.

Muqimiy lirikaning g'azal, muxammas, murabba', masnaviy, ruboiy, tuyuq, fard kabi janrlarida barakali ijod qildi. Bu adabiy shakllarning takomiliga ham jiddiy hissa qo'shdi.

O'z davri adabiyotida sayohatnoma janrining shakllanishi va takomilga erishuvida hassos shoirimiz Muqimiyning xizmati, ayniqsa, kattadir.

Muqimiy do'stlari taklifi bilan Farg'ona vodiysi bo'ylab tez-tez sayohatga chiqar, ko'rgan-kechirganlarini barchaga tushunarli, ravon shaklda qog'ozga tushirardi. Bizgacha uning Qo'qondan Shohimardonga; Qo'qondan Farg'onaga; Qo'qondan Isfaraga yo'na-

lishlari bo'yicha qilgan sayohatlari taassurotlari yetib kelgan. Ular shunchaki yo'l taassurotlarining yozma hisoboti emas, albatta.

Avvalo, shoir sayohatnomalari muallifning zamondan, turmushdan shikoyat satrlari bilan boshlanadi. Muqimiy bu o'rinda o'zining sayohatga chiqish sababini bayon etadi. Bu bayon turmush muammolaridan charchagan va birpas bo'lsa ham horigan ko'ngilga taskin berishni orzu qilgan majruh qalbning nola-yu faryodidan iboratdir. E'tibor qilaylik:

Faryodkim, garduni dun
Aylar yurak-bag'rimni xun,
Ko'rdiki, bir ahli funun –
Charx anga kajraftor ekan.

Qolmay shaharda toqatim,
Qishloq chiqardim odatim.
Xohi yayov, bo'lsun otim,
Goh sayr ham darkor ekan.
Aflok kajraftor uchun,
Har dam ko'ngil afgor uchun,
Ho'qand tang-u tor uchun,
Sahro chiqish darkor ekan.

Muqimiy ko'rgan-kechirganlarini ochiq-oydin, o'quvchi oson tasavvur qila oladigan tarzda tasvirlaydi. Shu ma'noda sayohatnomalardagi joylar, shaxslar tasviri rang-barang, jonli chiqqan:

«Do'rmancha»ga ketdim o'tub,
Yoqamni har soat tutub.
Yotdum ul oqshom g'am yutub,
Dashti qaroqchizor ekan.

Unda bo'lus G'ozidi dedi,
Ham mufti, ham qozidi dedi.
Yurt barcha norozidi dedi,
Qilg'on ishi ozor ekan.

Shoir o'zi ranjigan joy va odamlarni qanday achchiq til bilan tanqid qilgan bo'lsa, Farg'onaning go'zal tabiati, ko'm-ko'k bog'lari, o'ynab oqib yotgan zilol suvlarini ko'rib, ularni zavq-shavq bilan tasvirlaydi:

Vodil maqomi diltfizo,
Ko'chalaridur dilkusho,
Anhorida obi safo,
Sebarga obishor ekan.

Yoki mana bu tasvirga e'tibor bering:

Anhor-u soyu cho'llari,
O'ynab kelodur suvlari,
Shirinki zardolulari,
Qand-u asal bekor ekan.

«Sayohatnoma»larning o'qishliligini ta'minlagan yana bir narsa – ularning kichik to'rtlik shaklida, ravon qofiya sistemasiga ega bo'lgani hamdir. Ularni o'qigan odam zerikmaydi, yo'l manzaralari aks etgan shirali, o'ynoqi satrlarni beixtiyor yodlab oladi. Ana shu ma'noda hassos shoirimiz Muqimiyni o'zbek adabiyotida mukammal ko'rinish olgan, adabiy an'anaga aylangan «Sayohatnoma» janrining asoschisi deya olamiz.

«SAYOHATNOMA»DAN

QO'QONDAN SHOHIMARDONGA

Faryodkim, garduni dun¹
Aylar yurak-bag'rimni xun²,
Ko'rdiki, bir ahli funun³ –
Charx anga kajraftor⁴ ekan.

Qolmay shaharda toqatim,
Qishloq chiqardim odatim.
Xohi yayov, bo'lsun otim,
Goh sayr ham darkor ekan.

«O'ltarma»ga qildim yurush,
Yo'ldosh edi bir chitfurush,
Yetdim jadallab vaqti tush,
Bir dam qiziq bozor ekan.

Bir ma'raka ko'rdim butun,
Jami yopingan boshga to'n,
Boqsamki, besh yuzcha xotun
Voiz⁵ so'zin tinglor ekan.

¹ **Garduni dun** – bu yerda: teskari falak ma'nosida.

² **Xun** – qon.

³ **Ahli funun** – hunar ahllari, bilimdonlar.

⁴ **Kajraftor** – teskari aylanuvchi.

⁵ **Voiz** – va'z o'quvchi.

Mingboshilik kimning ishi,
Desam, dedi bedonishi,
Bir «qo'shtegirmonlik» kishi,
Xo'ja Iso badkor¹ ekan.

Mag'rur, xasis-u besh-u kam,
Har gapda yuz ichgay qasam,
Takjoy olur moxovdan ham,
Hoji o'zi murdor ekan.

«Do'rmancha»ga ketdim o'tub,
Yoqamni har soat tutub,
Yotdum ul oqshom g'am yutub,
Dashti qaroqchizor ekan.

Unda bo'lus G'ozidi dedi,
Ham mufti, ham qozidi dedi.
Yurt barcha norozidi dedi,
Qilg'on ishi ozor ekan.

Boz izdihomi voizi,
Badkayf-u ochilmas ko'zi,
Yuqori boshidin tizi,
Ermaklari ko'knor ekan.

So'rsam dedilar «Bo'rballiq»,
Birmuncha echkilar ariq,
Kelsa kishi yeyar tariq,
Shom-u sahar tayyor ekan.

«Oq yer»din o'tdim, boylari –
Oliy imorat joylari,
Mehmonsiz o'tkay oylari,
Kelsa birovi nochor ekan.

Ammo nazarda «Roshidon»
Firdavs bog'idin² nishon,
O'ynab oqar obiravon,
Sahni gul-u gulzor ekan.

Ma'yus bordim «Zohidon»,
Bir ko'cha ketguncha do'kon,
Sho'x odami, ichmay piyon,
Mast, otasi bezor ekan.

Suvlar sepilgan so'rilar,
Bo'rlangan o'choq-mo'rilar,
Tab'ing mabodo choy tilar,
Damlashlari ishqor ekan.

«Oltiariq» qursin o'shal,
Sellarda qoldim bir mahal,
Bo'ldim ivib yomg'urda shal,
To'n shilta, ho'l ezor ekan.

Mingboshisi so'finamo,
Tasbeh-u bo'ynida rido³,
Cho'qub qochar zog'i alo,
Bir dog'uli ayyor ekan.

¹ **Badkor** – yomonlik qiluvchi.

² **Firdavs bog'i** – jannat bog'i.

³ **Rido** – ruhoniylar bo'yniga solib yuradigan oq ro'mol.

Xayr-u saxo¹ vajhiga kar,
Bir pulni yuz yerdin tugar,
Kelsa gadoy nogah agar,
Bir non chiqish dushvor ekan.

Ko'rdim chuqur «Chimyon» erur,
Yer ostida zindon erur,

Dushmanlari mehmon erur,
Bog'i uning tutzor ekan.

«Vodil» maqomi dilfizo²,
Ko'chalaridur dilkusho³,
Anhorida obi safo,
Sebarga, obishor ekan.

QO'QONDAN FARG'ONAGA

Chun shahrdin chiqdim «Qudash»,
Ko'ngul bo'lub mahzun-u g'ash,
Majnunsifat, devonavash,
Serchashma-yu kam chang ekan.

«Yayfan» agarchi xush havo,
Odamlari yengilnamo,
Bir-birlari-la doimo
Bo'lar-bo'lmasga jang ekan.

«Nursux» kabi bir joy kam,
Tushmay o'tib qildi alam,
Olma, anor o'miga ham
Bog'ida tok-u zang ekan.

Ko'p odamidin «Beshariq»,
Bog'larda ekmishlar tariq.
Yetim haqi — go'shti baliq,
Qilmishlari nayrang ekan.

Charchashni bilmas yursalar,
Purzo'r ketmon ursalar,

Vaqtı namozga kelsalar,
Masjid sorıga lang ekan.

«Rafqon» ajoyib joy ekan,
Bir ko'cha ketgan soy ekan,
Salqin supa hoy-hoy ekan,
Kim ko'rsa hang-u mang ekan.

Ozodadin to'pori ko'p,
Dukchisidin attori ko'p,
Choyxo'ridin ko'knori ko'p,
Bir rasta nos-u bang ekan.

Ayvonchalar misli katak,
Bir yo'lki, odam siqqudak,
Chit birla bir yerda alak,
Bozori tor-u tang ekan.

Xuftonda kirdim bir do'kon,
Qildi ashula bir juvon,
Eshak demang, undin yamon,
Hangrarda yaxshi hang ekan.

¹ Xayri saxo – xayr-saxovat.

² Dulfizo – ko'ngilni quvontiruvchi.

³ Dilkusho – ko'ngil ochuvchi.

Qiyg'ir ko'targon uch yigit,
Uxlatmadilar bir minit,
Ham boshda tong otquncha it
G'ingshib chiqib, vang-vang ekan.

Aylay sayohat endi bas,
«Konibodom» qilmay havas,
Har yerda yotgan xor-u xas,
Ko'zga tikan yakrang ekan.

QO'QONDAN ISFARAGA

Aflok kajraftor uchun,
Har dam ko'ngul afgor uchun,
Ho'qand tang-u tor uchun,
Sahro chiqish darkor ekan.

Do'g'malari³ ham xo'b bajo,
Volosnoyi uhdaburo,
Yurt ishlarini doimo
Xayriyatini ko'zlor ekan.

Bordim shahardin «Yakkatut»,
Baqqoli duzdi badburut¹,
Bir tanga sotkay bir qurut,
Insofi yo'q, tarror ekan.

«Nursux» kabi ham yurt yo'q,
Bog'dor-u dehqon qorni to'q,
Masjidlari ham ko'p uluq,
Turfa farah osor ekan.

Qishloq juvoni yig'lishib,
Issig'da o'ynashgay pishib,
O'tgan tamoshobin tushib,
Seshanba kun bozor ekan...

«Rafqon»ni bozor joyi tang,
Mullolari chaqqon, garang,
Omilari ham mullarang,
Ko'ylak kiyib, dastor ekan.

Mingboshi Eshdavlat akam,
Ammo quruq savlat akam,
Qilsa chiqim gar bir diram,
Uyqu qochib, bedor ekan.

Gar mevasi bir tup sotar,
Bir pulni yuz yerdin tugar,
Bersa gadoga non agar,
Ming yilda ham dushvor ekan.

«Yayfan» kabi tolzor kam,
Yo'q soyasida zarra g'am,
Zebo sanam, qoshi qalam
Jononlari bisyor² ekan.

Ammo «Raboti» bachchag'ar,
Yo'q hech odamdin asar,
Bir podajoyi gov-u xar,
Chun og'uli tayyor ekan.

¹ **Baqqoli duzdi badburut** – baqqoli shop mo'ylovli o'g'ri kishi ekan, demoqchi.

² **Bisyor** – ko'p.

³ **Do'g'malari** – amaldorlari.

Du bora yurdim dashtlab,
Bodom koniga qarab,
Mirza Umarni so‘rag‘lab,
Havlisida najjor¹ ekan.

Bo‘lg‘ay o‘shal Burhon omon,
Yaxshi yigitdur begumon,
Xursand qildi nogahon,
Mingboshi Xol sarkor ekan.

Armonki, ko‘prak yurmadim,
Bir-ikki hafta turmadim,
«Tikka Rabot»ni ko‘rmadim,
Purfayz buzrukvor ekan.

Ma‘yus chiqdim «Isfara»,
Dil xasta, majruh-u yara,
Issiqqa kuygan qop-qora,
Olti jihat ko‘hsor ekan.

Anhor-u soyu cho‘llari,
O‘ynab kelodur suvlari,
Shirinki zardolulari,
Qand-u asal bekor ekan.

Shersiz emasdur beshalar,
Bordur saxovatpeshalar,
Qilmang yomon andeshalar,
Yaxshilari ham bor ekan.

Hoji Zuhur ham o‘rdada,
Sarhavzalar, oliy sada,
Borsa agar bir g‘amzada,
Jonig‘acha esor ekan.

Boyvachchasidur badburush,
To‘g‘ri so‘zi achchig‘-turush,
Sil, eski bachcha, choyfurush,
Hofiz Umar, Qahhor ekan.

Bo‘lma halovatga kasal,
Olamda yo‘q benish asal,
Beshak mukofoti amal,
Dunyo qurulg‘on dor ekan.

Alhamdulillah, bexatar,
Keldim, Muqim, aylab safar,
Muztar qolib, ko‘rmay zarar,
Haq bandasiga yor ekan.

Nazariy ma‘lumot

«SAYOHATNOMA» HAQIDA TUSHUNCHA

«Sayohatnoma» adabiy janr sifatida barcha xalqlar adabiyotida mavjud. O‘zida sayohat xotiralari va ular bilan bog‘liq tafsilotlarni aks ettirgan nasriy va she‘riy asarni **sayohatnoma** deb ataymiz.

«Sayohatnoma» janri sharq adabiyotida, jumladan, o‘zbek mumtoz adabiyotida o‘ziga xos shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Ushbu janrning dastlabki namunalarini ulug‘ mutafakkir shoirlarimiz Alisher

¹ Najjor – duradgor.

Navoiy va Mirzo Bobur ijodida uchramiz. XVIII asrning oxiri – XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan shoir Maxmurning ham sayohatnoma yozganligi ma'lum.

O'zbek adabiyotida alohida poetik shaklda tartib topgan, keyinchalik adabiy an'ana tusiga kirgan bu janrning asoschisi Muhammad Aminxo'ja o'g'li Muqimiydir. Darhaqiqat, Muqimiy «Sayohatnoma»lari maydonga kelib, xalq orasida mashhur bo'lganidan keyin, xuddi shu uslubda Zavqiy, Furqat, Tajalliy va shoirga zamondosh boshqa ijodkorlarning «Sayohatnoma»lari yaratildi. E'tibor beradigan bo'lsak, bu davrdagi «Sayohatnoma»lar ko'pincha she'riy shaklda yaratilgan. Ularning ichki tuzilishi quyidagicha:

1. Kirish, ya'ni sayohatga chiqish ehtiyoji, sabablari aytiladi.
2. Yo'l xotiralari batafsil bayon etiladi.
3. Sayohatlardan muayyan xulosalar chiqariladi.

Hozirgi davrimizda zamonaviy «Sayohatnoma»lar ham yaratilyapti. Ular ko'proq adib, shoirlarimiz, jurnalistlarimizning turli mamlakatlarga, shuningdek, yurtimizdagi shahar va qishloqlarga qilgan safarlari asosida bitilyapti.

Savol va topshiriqlar

1. Muqimiy hayoti va faoliyati haqida gapirib bering.
2. Sayohatnoma janrida ko'proq nimalar haqida hikoya qilinadi?
3. Muqimiy «Sayohatnoma»laridan tanqidiy fikrlar joy olgan holatlarga misollar keltiring.
4. Ushbu bandni sharhlang:

Faryodkim, garduni dun
Aylar yurak bag'rimni xun.
Ko'rdiki, bir ahli funun –
Charx anga kajraftor ekan.

5. O'zbek adabiyotida «Sayohatnoma» janrida qalam tebratgan yana qaysi shoirlarni bilasiz?
6. «Sayohatnoma»lardan olgan taassurotlaringizni yozma bayon qiling.

Sa'diy SHEROZIY

(1189–1292)

U kishining ismi sharifi Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziydir. «Shayx» deb ko'proq so'fiylar boshlig'iga, din arboblari nisbatan aytilgan. Taxallusidan ma'lum bo'lganidek, sherozlik. Sheroz Eronning mashhur shaharlaridan.

Sa'diy nomini dunyoning juda ko'p mamlakatlarida biladilar. Sharqda u qanchalar hurmat bilan tilga olinsa, G'arbda ham bu shoirning e'tibori shuncha balanddir.

Sababi nimada? Sababi shundaki, u ajoyib g'azallar yozdi. Bu g'azallar hikmatli fikrlarga boy edi. Go'zal o'xshatishlarga, ta'sirli manzaralarga to'la edi. Masalan:

«Ey sorbon, ohista ron oromi jonam meravad», –

deb boshlanar edi bir g'azali.

Tuya yetaklovchini, karvonboshini «sorbon» deydilar. Oshiq shoir unga qarata iltijo etmoqda:

Ey sorbon, ohista yur, oromijonim ketmoqdadir...

Ko'z oldingizga keltiring. Bepoyon sahro, karvon ohista yo'lga tushmoqda. Ilojsiz oshiq uning atrofida parvonadek aylanadi, karvonni qo'yib yuborgisi kelmaydi. Chunki bu karvonda uning joni, jahoni ketib bormoqda. Forschadagi «sorbon – ohista ron, oromi jon» so'zlaridagi ohangdoshlik – ichki qofiya shu bir satrning o'zidayoq nolakor musiqa

yaratadi. Ayni paytda, qalqib-qalqib borayotgan tuyalar qatori, ular o'rkachi ustida bir maromda tebranayotgan mahofalar (odam o'tirib ketishga qilingan, avtomobil kabinasini esga tushiruvchi moslama uycharlar). Bir satrda shuncha ma'no, shuncha ohang, shuncha dard bor edi. Shuning uchun ham uni Eronda qanchalar sevsalar, Turkistonda ham shuncha sevardilar. Eron-u Turkistonni qo'ying, fransuz Volter, nemis Gyote o'z asarlarida uning she'rlariga murojaat qiladilar.

Ayniqsa, shoirning «Guliston» va «Bo'ston» nomli ikki asari uning nomini butun dunyoga tanitdi. Bu asarlar haqida gapirishdan oldin ikki og'iz muallifning hayoti haqida ma'lumot beraylik. Chunki bu ikki asar uning o'z ko'rgan-kechirgan, eshitgan-bilgan voqealari asosida maydonga kelgan.

U Sherozda o'ziga to'q va ma'rifatli bir xonadonda o'sib ulg'aygan. Uzoq umr ko'rgan. Tug'ilgan yilini har xil (1184, 1189, 1203, 1210) ko'rsatadilar. 1292- yilda vafot etgan. Umriining 20 yilidan ko'prog'i sayohatda o'tgan. Afrikadan Xitoygacha, Hindistondan Farangistongacha kezib chiqqan. Musofirlikning, hatto asirlikning azoblarini ko'rgan. Va bu sayohatlari davomida ko'rgan-bilganlarini umumlashtirib, sayqallab «Bo'ston» (1257- yilda yozilgan) hamda «Guliston» (1258) asarlariga ixcham hikoyalar qilib kiritgan. «Bo'ston»da shunday bir hikoyat keltiriladi: Shahar qozisi bir guruh olim-u fozillarni suhbatga chaqiradi. Qimmatbaho liboslarga burkangan kazokazolar «o'tsinlar-o'tsinlar» bilan to'rdan joy oladilar. Poygakda eski to'n kiygan bir darvesh qisibgina o'tirardi. Suhbat boshlanadi. Shariat va tariqatdan fiqh-u hadislariga o'tadilar. Bahs, muhokama, munozara avj oladi. Bir masala ustida qattiq talashib qoladilar. O'tirganlar baqirchaqir qilishar, lekin hech biri ishonchli bir dalil bilan isbotlab bera olmasdi. Shunda o'sha eski to'n kiygan darvesh so'z olib, masalani burro til, oydin dalil bilan isbot qilib beradi. Hamma hang-u mang bo'lib qoladi. Qozi o'rnidan turib salla-to'nini darveshga in'om etib, to'rga taklif qiladi. Darvesh to'nni ham, to'rni ham rad etadi. Gap insonning salla-to'nida emas, ilm-u donishda, agar kiyimda bo'lsa edi, salla ilingan qoziq yoki to'qim urilgan eshak eng e'tiborli bo'lardi, deb

qozi uyini tark etadi. «O‘sha darvesh men o‘zim edim», deb tugatadi Sa‘diy hikoyasini.

«Guliston» asarida esa biz shoir boshiga tushgan ajab savdolarga duch kelamiz.

«GULISTON» dan

Hunar o‘rganmoq haqida

Bir hakim¹ o‘g‘ullariga mundoq pand² berur edikim: «Ey jon farzandlarim, hunar o‘rganinglar, negakim, mulk va molg‘a e‘timod³ yo‘qdurur. Siym⁴ va zar⁵ xatar mahallidadur – yo o‘g‘ri barchasini birdan olur va yo hakim oz-oz olib yo‘q etar. Ammo hunar chashmayi ravon⁶ va davlati bepoyondurkim, agar hunarmand odam davlatdin tushsa, hech g‘am va alami yo‘qdur. Nedinkim, hunar aning zotida ulug‘ davlatdur va har yergakim borsa, sohibi qadr bo‘lur va majlisning yuqorisida o‘lturur va hunarsiz kishi gadoylik qilur va har joygakim borsa, beqadr va bee‘tibor bo‘lur».

Bayt:

Ota merosini gar istasang, o‘rgan ota ilmin,
Ki qolgan mol otadin sahl⁷ muddatda tamom o‘lg‘ay.

DARYO KO‘RMAGAN QUL HIKOYATI

Bir podshoh bir ajamiy⁸ g‘ulom⁹ bila kemaga mindi. G‘ulom hargiz daryoni ko‘rmamish erdi va kemanding haybat va mehnat¹⁰in bilmamish

---

¹ **Hakim** – donishmand.

² **Pand** – nasihat.

³ **E‘timod** – ishonch.

⁴ **Siym** – kumush.

⁵ **Zar** – oltin.

⁶ **Chashmayi ravon** – oqar chashma.

⁷ **Sahl** – oz.

⁸ **Ajamiy** – eronlik.

⁹ **G‘ulom** – qul.

¹⁰ **Mehnat** – azob.

erdi. Vahm¹ bila ko‘p yig‘lab, zorlig‘ qilib, a‘zo va andom²ig‘a larza va beqarorlig‘ yetishti. Har nechakim mulotafat³ ko‘rguzub, tadorik⁴in qilur erdilar, aslo orom topmas erdi. Bu jihatdin, podshohning ayshi tiyra⁵ bo‘lur erdi. Hech chorasin topmas erdilar, ammo hamul kecha ichida bir hakim bor erdi. Podshohga dedi: «Agar ruxsat bersangiz, man bir ish etib, ani xomush qilurman». Podshoh dedi: «Agar mundoq qilsang, bizning haqimizda nihoyatsiz karam qilmish⁶ bo‘lg‘aysan». Ondin so‘ng hakim buyurdi, to g‘ulomni sochidan tutub, daryog‘a tashladilar. Uch navbat cho‘mg‘ondin so‘ng tortib, kemandig‘ oldig‘a yovuq⁷ kelturdilar. G‘ulom jon havl⁸idin ikki qo‘li bilan kemadagi kishilarning qo‘lig‘a yopushib, zo‘r bila o‘zini kema ichiga olib, bir go‘sha⁹da o‘lturub, orom tutdi. Podshohg‘a bu hol taajjub ko‘runub, so‘rdikim: «Munda ne hikmat bor erdi?» Hakim dedi: «G‘ulom burundin g‘arq bo‘lmoq mehnatin ko‘rmamish erdi, lojaram¹⁰, kema ichining salomatligi qadrin bilmas erdi, emdi bildi, andoqkim, ofiyat¹¹ qadrin bir musibatg‘a giriftor bo‘lg‘on kishi bilg‘usidur».

Qit‘a:

Qorning to‘q esa, arpa noni yaxshi ko‘runmas,
Gar och ersang, oy qursi¹² kabi xo‘b erur va sof.
A‘rof¹³ behisht o‘lg‘usidur do‘zax eliga,
Jannat eliga bo‘lg‘usi do‘zax vale¹⁴ a‘rof.

---

¹ **Vahm** – qo‘rquv.

² **Andom** – tana, gavda.

³ **Mulotafat** – iltifot.

⁴ **Tadorik** – iloj.

⁵ **Ayshi tiyra bo‘lmoq** – kayfiyati buzilmoq.

⁶ **Karam qilmoq** – marhamat ko‘rsatmoq.

⁷ **Yovuq** – yaqin.

⁸ **Havl** – qo‘rquv.

⁹ **Go‘sha** – burchak, chekka.

¹⁰ **Lojaram** – noiloj.

¹¹ **Ofiyat** – sog‘liq.

¹² **Oy qursi** – to‘lin oy.

¹³ **A‘rof** – jannat va do‘zax o‘rtasi.

¹⁴ **Vale** – va lekinning qisqa shakli.

Bir darveshni ko'rdumkim, butun umri davomida bitta ham farzand ko'rmagan edi. So'ngroq ko'pdan ko'p duo va zorliqlar qilg'onidan so'ng xotini homilador bo'ldi.

Darvesh dedi:

– Agar Alloh taolo menga bir o'g'il bersa, egnimdagi xirqa'dan boshqa barcha molimni darveshlarga nisor qilurman.

Ittifoqo, xotini o'g'il tug'di. Va'daga muvofiq darveshlar oldiga dasturxon yozib, taom berib, bor-u yo'g'ini sarf etdi.

Faqir² shu paytlar Shom safariga ketdim. Bir necha yildan so'ngra qaytib kelib, ul darveshning mahallasiga bordim va oni axtardim. Topmay, ul yerdagi hozir bor kishilardin so'radim. Alar dedilar:

– Ul darvesh zindondadur.

Faqir oning zindong'a tushganining sababini so'radim.

Alar dedilar:

– O'g'li araq ichib, mast hoida bir kishini o'ldirib qochdi. Emdi oning uchun otasin tutub, zindonga solub, oyog'in zanjir bilan band etmishlar.

Men dedim:

– Bu bolani Xudodan o'zi tilagan edi.

Qit'a³:

Bo'g'oz xotun, ayo⁴, donoyi xushyor,
Tug'ar vaqtida garchi mor⁵ tug'g'oy,
Base yaxshidur ul farzanddinkim,
Ani nodon va nohamvor⁶ tug'g'oy.

---

¹ **Xirqa** – darveshlar kiyimi, janda.

² **Faqir** – o'zini kamtarlik bilan aytish.

³ **Qit'a** – she'rning bir turi.

⁴ **Ayo** – ey.

⁵ **Mor** – ilon.

⁶ **Nohamvor** – tentak deyilmoqchi.

HIKOYAT

Damashq (Shom) lik do'stlar suhbatidan faqirga malolat yetib, Quddus sahrosiga yuz burdim va hayvonot bilan do'st tutinib, ular bilan qo'shilib yurdim. To vaqtikim, farang xalqiga asir bo'ldim va meni juhudlar bilan Taroblis qal'asining xandaqini qazmoq ishiga soldilar. Halab ulug'laridan birikim, burundin mening bila oshnolig'i bor edi, ustumdin yo'li tushub, kelib meni tanidi va dedi: «Bu na holdur?» Men dedim: «Xaloyiqdin qochib tog', dashtda manzil tutub, hayvonotg'a qo'shuldim. Tangri taqdiri bila emdi kofirlarning jafosi qaydiga giriftor bo'ldum».

Do'stlar oldida poband o'lsam erdi jovidon,
Yaxshi erdi ajnabiy birla kezardim bo'ston.

Mening bu holimga aning rahmi kelib, o'n tilla berib, farang ulu-sining jafosi bandidan ozod qildi va o'ziga hamroh qilib Halabga olib bordi va bir xunuk, badfe'l qizi bor erdi, oni nikoh qilib menga berdi, yuz tillo mahriga soldi va biroz muddat o'tgandan so'ng, qiz badfe'lligi va adabsizligini boshlab, holimni xarobga, jonimni azobga yetkazdi. Ya'niki: yaxshi odamning uyida yomon xotin davosiz dard, hayosiz dushman kabidir. Bunday xotin bilan yashamoqdan Yaratganning do'zaxi olovida yonmoqni afzal bilaman.

Axiyri ta'naga ko'chdi: «Seni otam o'n tillo berib farang asirligidan qutqazib olmaganmidi?!» Men dedim: «Ha, men o'sha otang o'n tillo berib, farang asirligidan qutqarib olgan, lekin yuz tillo bilan sening qo'lingga tutqazib, jabr-u sitam zanjirini bo'ynimga solgan kishiman!»

Masnaviy:

Bir kishi bir qo'y ustiga yetti
Ki, bo'ri ilikidin xalos etti.
Kecha so'ymoqqa qo'yni bo'ldi ravon,
Qo'y ko'rib oni ayladi afg'on:
«Ki bo'rini tutar edim dushman,
Emdi bildim, bo'ri sen erkansan».

«Guliston», «Bo‘ston» asarlarini Alisher Navoiy sevib o‘qigan. U o‘zining «Lison ut-tayr» («Qush tili») asarida buni alohida ta’kidlab aytadi. Haqiqatan ham, bu asarlar o‘tmishda sho‘rolar tuzumi o‘rnatilgunga qadar ham eski maktablarda darslik sifatida o‘qitilar edi. XX asr boshida yetishib chiqqan jadid ma’rifatchilarimiz bu kitoblardan ilhom olib yangi darsliklar yaratdilar. Abdulla Avloniyning «Turkiy Guliston yoxud axloq» asari shundaylardan edi.

«Guliston» asari so‘nggi olti-yetti asr davomida o‘zbek tiliga bir necha bor tarjima qilingan. «Bo‘ston» 1960- yilda o‘zbekchaga o‘g‘irildi.

Quyida ulardan ayrim namunalar o‘qiysiz.

«BO‘STON» dan

Ayb qidirmaslik haqida

Birov ilmdon-u bo‘lsa tadbirkor,
Nogoh toyib ketsa oyog‘i yakbor,
Kichik bir xatoga gapirma qo‘pol,
Ulug‘lar demishlar: «Yaxshilikni ol!»
Birga o‘sadi-ku tikan birla gul,
Ey odil, tikanmas, gulni dasta qil.
Tab‘i aybjo‘ylik bo‘lsa agar bas,
Tovus oyog‘idan boshqasin ko‘rmas.
Tozalik axtargil, ey o‘zi xira,
Ne ko‘rsatar ko‘zgu gar yuzi xira!
Barcha aybin yuzga solma, ey g‘addor,
Sening ham aybingni ko‘rsatuvchi bor.
Gunohkorga darra, cho‘p buyurgani
O‘zini gunohsiz bilurmi, qani?
Yomonlik yoqmasa, o‘zing qilmagil,
Keyin boshqalarga «qilmagil», degil.
Yaxshi-yu yomoni o‘zining moli,
Har kim o‘z foyda-yu ziyon hammoli.

Sa'diy she'rin ko'rib ichiqoralar,
Nafrat bilan so'kib, uni qoralar.
Yuzlab nuktasiga solishmas quloq,
Bir aybni topsalar, ta'na besanoq.
Bir illati bordir xudpisand so'zin,
Hasad ko'r qilgandir haqiqat ko'zin.
Har ko'z-u qosh yaxshi, demagil, do'stim,
Pista mag'zini ye, tashlagil po'stin.

Hayit kuni adashib qolganim va otamning sabog'i

Yoshlik davronimdan esimda qolgan:
Hayitda chiqardim men otam bilan.
O'yinga berilib yugurdim, shoshdim,
Otamdan olomon ichra adashdim.
Baqirdim, ovozim har yoqni buzdi,
Otam yetib kelib, qulog'im cho'zdi.
Ey ko'zi o'ynoqi, sho'xi beqaror,
Barimni mahkam tut, dedim necha bor.
Bilmaysan yosh bola bo'lgandan keyin –
Tanho yo'l yurmoqlik dunyoda qiyin.
Sa'diydek dunyoni kezib ter boshog,
Ma'rifat xirmonin yig'arsan shu choq.
Dehqon hayajonda: o'sarmi nihol,
Ko'chatidan meva berarmi iqbol?
Ba'zi xomtamarlar sochmay urug', don,
Ko'tarmoqchi bo'lar dehqonday xirmon.

Hikoyat

Eshitdim adolatli bir podsho,
Kiyarkan astar-u avra bo'z qabo.

Biri debdi: «Shohim, to'ning juda jo'n,
Xitoyi shohidan tiktir yaxshi to'n!»

Debdi: «Bul kiyimda tanga osoyish,
Bundan ortigʻidir zeb-u oroyish...

Mening boshimda ham yuz-yuzlab havas,
Lekin gʻazna tanho meniki emas.

Qoʻshunlar haqidir boylig-u gavhar,
Shoh ziynati uchun emas siym-u zar.

Gar askar boʻlmasa shohidan rizo,
Vatan chegarasi qolur xavf aro.

Dehqon eshagini talab ketsa yov,
Nechuk soliq olar Sulton beayov.

Gʻanimlar talasa, shohi olsa boj,
Ne iqbol koʻradi unday taxt-u toj.

Yiqilganga zoʻrlik muruvvat yemas,
Aʻlo qush chumoli donini yemas...

Kishvar olish mumkin soz xulqing bilan,
Qon toʻkma jang qilib oʻz xalqing bilan.

Qasam mardlik haqqi butun keng jahon,
Sira arzimaydi yerga tomsa qon.

Eshitdim, baxtiyor Jamshid podisho
Buloq boshga yozmish shunday bir maʼno:

«Koʻplar ham bu chashma boshiga yetdi,
Suv ichdi, dunyodan koʻz yumib ketdi.

Qanchasi zulm ila olamni oldi,
Goʻrga oʻzi ketdi, olgani qoldi».

Hikoyat

Bir itga duch keldi birov sahroda,
Tashnalikdan yotar jonsiz aftoda.

Dastorin arqondek quduqqa soldi,
Uchiga qalpogʻin boylab suv oldi.

Xizmatga belini mahkam bogʻlab u,
Majolsiz kuchukka qoʻldan berdi suv.

Uning bu ishidan topibon xabar,
Qozidan gunohin soʻrar paygʻambar.

Hushyor boʻl, zulmdan qilgil andisha,
Vafo-yu karamni qilmagʻil pesha.

Yaxshilik mukofot topdi itdan ham,
Gar odamga qilsang boʻlmas undan kam.

Qoʻlingdan kelgancha karam qil, karam,
Karamli boʻlimgay hech kimsadan kam.

Biyobonda quduq qazolmasang, boq,
Qabristonga kirib bitta chiroq yoq.

«MUFRADOT» dan

Arablarda bir soʻz bordir, yaxshi boq,
Odotsiz boladan yoʻgʻi yaxshiroq.

Yaxshilik yordamin yaxshilarga qil,
Yaxshiga yaxshilik yaxshi — buni bil.

Niholin oʻsdirar daraxt koʻp zamon,
Bir zumda qoʻporib tashlaydi boʻron.

Davrlating borida ishing sol yoʻlga,
Oʻtib ketajakdir u qoʻldan qoʻlga.

HIKMATLAR

* * *

Chumoli yoz bo‘yi yig‘ar yemak — don,
Toki qishda uyi bo‘lsin farovon.

* * *

Erta kun arpaga zor bo‘lmay desang,
Bukun ek, shoyadki, bug‘doy non yesang.

* * *

Ustiga kitob ortilgan eshak,
Na olim va na donodir beshak.

* * *

Fildek zo‘r bo‘lsang-u sherdek urishqoq,
Nazdimda, jangdan sulh ming bor afzalroq.

* * *

Boshqalar moliga ko‘ngil qo‘ymagil,
So‘ngra ko‘ngil uzmoq juda ham mushkul.

Savol va topshiriqlar

1. Sa‘diy Sheroziy kim? Qayerda yashab ijod etgan? Qanday asarlarini bilasiz?
2. «Guliston» va «Bo‘ston» asarlari haqida qanday ma‘lumotlarga egasiz?
3. Sa‘diy hayotidagi voqealar aks etgan qaysi hikoyalarni bilasiz? Aytib bera olasizmi?
4. «Ayb qidirmaslik haqida»gi she‘riy hikoyatda shoir o‘quvchining qanday inson bo‘lishini xohlaydi?
5. «Tab‘i aybjo‘ylik bo‘lsa agar bas, Tovus oyog‘idan boshqasin ko‘rmas» satrlari ma‘nosini tushuntirib bering.
6. «Hayit kuni adashib qolganim va otamning sabog‘i» hikoyatini so‘zlab bering. Ushbu she‘riy hikoyatdan qanday fikrlar topdingiz?
7. «Hunar o‘rganmoq haqida» hikoyatida hunarli va hunarsiz qanday taqqoslab ko‘rsatiladi?
8. Sa‘diy asarlarini o‘zbek o‘quvchilari qayoqdan biladilar? Shoir ijodining o‘zbek adabiyotiga ta‘siri haqida nima deya olasiz?

Abdulla AVLONIY

(1878–1934)

Aziz bolalar, milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyotining taniqli namoyandalaridan biri Abdulla Avloniy 1878- yil 12- iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida hunarmand-toʻquvchi oilasida tugʻildi. U yetti yoshida Oʻqchi mahallasidagi boshlangʻich maktabga oʻqishga bordi, uni 1890- yili tugatgach, shu mahalladagi madrasada tahsil oldi. Keyinroq tahsilni Shayxontohurdagi madrasada davom ettirdi. Qish kunlarida oʻqib, yoz kunlarida mardikorlik bilan mashgʻul boʻldi. Yosh Abdullada sheʼr yozishga ishtiyoq oʻn besh-oʻn olti yoshlarida paydo boʻldi.

Abdulla Avloniyning ilk sheʼriy mashqlari 1894- yilda bitilgan. U 1905- yildan boshlab oʻz mashqlari bilan matbuot sahifalarida qatnasha boshladi. Abdulla Avloniy biroz muddat 1905–1908- yillarda gazetchilik bilan shugʻullandi. 1906- yilda chiqa boshlagan «Taraqqiy», «Xurshid» gazetalarida ishladi, ular yopilgach, «Shuhrat» gazetasini chiqarishda bosh-qosh boʻldi. 1907- yil 4- dekabrda Avloniy muharrirligida bu gazetaning birinchi soni bosmadan chiqdi. Maʼrifatparvar shoir uni oʻz uyida – hozirgi Mirobod tumanida tayyorlab, chop etdi. Bu juda mashaqqatli ish edi. Oʻzingizga maʼlum, oʻsha vaqtda gazetalar hozirgidek avtomat dastgohlarda emas, qoʻlda bosilardi, sahifalar

kompyuterda terilmas, balki yog‘ochdan ishlangan qo‘lbola harflar yordamida shakllantirilardi. Gazetaning har bir soni ana shunday zahmat bilan tayyorlanar edi. Abdulla Avloniy ma‘rifat yo‘lida har qanday mehnat va mashaqqatni yengib o‘tgan bobolarimizdan biri edi. Keyinchalik «Shuhrat», 1908- yildan nashr etila boshlagan «Osiyo» gazetasi ham yopilgach, Abdulla Avloniy Mirobod mahallasida maktabdorlik bilan shug‘ullana boshladi. Abdulla Avloniy ochgan maktab o‘z davrining yangi usuldagi ilg‘or maktablardan biri edi.

Abdulla Avloniy o‘z hayoti davomida ham ijodiy, ham amaliy ish bilan shug‘ullandi. 1909- yilda «Jamiyati xayriya» tashkilotini ochdi va mahalliy xalq bolalarining o‘qib, bilim olishiga ko‘maklashish maqsadida pul yig‘ib, maktablarga tarqatdi. 1913- yilda «Turon» jamiyatini ochdi. Uning vazifasi aholi o‘rtasida sahna ishlariga qiziqish uyg‘otish, xalq uchun spektakllar qo‘yib berish va ular orqali ommaga ma‘naviy oziq berish; klub, musiqa kurslari, kutubxona va qiroatxonalar ochish; o‘quvchilarga moddiy yordam ko‘rsatish va hokazolardan iborat edi.

A. Avloniy jamiyat qoshida «Turon» nomli teatrni ham tashkil etdi. O‘zining e‘tiroficha, o‘ntaga yaqin pyesani ozarbayjon tilidan o‘zbekchaga tarjima qildi, 3 ta yangi pyesa yozdi va ularni sahnalash-tirdi.

Abdulla Avloniy xalqni ma‘rifatga undashning o‘zi kifoya emasligini yaxshi bilgan, shuning uchun ham u yuqorida eslatib o‘tganimizdek, yangi uslub maktabini ochib, bu maktabda o‘zi bolalarni o‘qitadi. Shu maktab uchun «Birinchi muallim» (1909- y.), «Ikkinchi muallim» (1912- y.), «Turkiy Guliston yoxud axloq» (1913- y.), «Maktab gulistoni» (1916- y.), shuningdek, olti qismdan iborat «Adabiyot yoxud milliy she‘rlar» (1909–1916- yy.) singari darsliklar, alifbo va o‘qish kitoblarini yozdi.

Ushbu kitoblar bolalar yoshi va saviyasiga mosligi, o‘quvchilarni tezroq savodxon qilishga yo‘naltirilganligi bilan zamonasining boshqa ta‘limiy kitoblaridan ajralib turadi. Keyinchalik ushbu kitoblar Toshkentdagi barcha yangi usul maktablari uchun qayta-qayta nashr qilindi. Bundan tashqari u o‘tgan asrning 30- yillarida 7- sinf o‘qish

xrestomatiyasini tuzib nashr ettirdi. Unda o‘z davridagi ko‘plab o‘zbek adiblari hamda rus, jahon adabiyotining qator vakillari haqida biografik ma‘lumotlar keltirilgan, ularning mashhur asarlaridan namunalar berilgan edi.

A. Avloniy 1919–1920- yillarda diplomatik vazifalarda ishlagan edi. So‘ng umrining oxirigacha O‘rta Osiyo Davlat universitetida dars berdi.

Abdulla Avloniy 1927- yilda «Mehnat qahramoni» unvoni bilan taqdirlandi. 1930- yili «O‘zbekiston xalq maorifi zarbdori» unvoni berildi.

Abdulla Avloniy 1934- yil 25- avgustda vafot etdi.

VATANNI SUYMAK

Vatan. Har bir kishining tug‘ulub o‘skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug‘ulgan, o‘sgan yerini jonidan ortuq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg‘usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o‘z vatanidan – uyuridan ayirilsa, o‘z yeridagi kabi rohat-rohat yashamas, maishati talx bo‘lub, har vaqt dilining bir go‘shasida o‘z vatanining muhabbati turar.

Biz turkistonlilar o‘z vatanimizni jonimizdan ortuq suydig‘imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issig‘ cho‘llarini, eskimo‘lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi.

Bobolarimiz: «Kishi yurtida sulton bo‘lguncha, o‘z yurtida cho‘pon bo‘l», – demishlar.

Men ayblik emas, ey vatanim, tog‘larim,
Bevaqt tashlab ketdim ayo, bog‘larim.
Hijron qilodur meni judolig‘,
Do‘ndi g‘ama ro‘z-u shab chog‘larim.

Hammaga ma‘lumdurki, eng muqaddas diniy yerimiz o‘lan Arabistonga bog‘larini, hovlilarini sotub hijrat qilgan hojilarimizning

aksari yana o‘z vatanlariga qaytub kelurlar. Buning sababi, ya’ni bu-
larni tortib kelturgan quvvat o‘z vatanlarining, tuproqlarining mehr-u
muhabbatidir. Rasuli akram nabiiyi muhtaram sollallohu alayhi
vasallam afandimiz: «Hubbul-vatani minal-imoni – Vatanni suymak
imondandur», – demishlar.

Vatan, vatan deya jonim tanimdan o‘lsa ravon,
Bango¹ na g‘am, qolur avlodima o‘yu vatanim.
G‘ubora do‘nsa g‘amim yo‘q vujud zeri vahm,
Charoki, o‘z vatanim xokidur go‘r-u kafanim.
Tug‘ilib o‘sgan yerim ushbu vatan, vujudim xok,
O‘lursa aslina roje’, bo‘lurmi man g‘amnok.

VATAN

Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur.
Sening tuyg‘ung yuraklarga savdo solur,
Sening darding boshqa dardni tortib olur.
Yering, suving bizni boqub to‘ydiradur,
Semiz-semiz qo‘ylaringni so‘ydiradur.
Olma-anor, anjir, uzum – mevalaring,
Ot-u ho‘kuz, echki, taka, tevalaring.
Bizlar uchun xizmat qilur barchalari,
Har birlari noz-u ne‘mat parchalari.
Sendan tug‘ub, katta bo‘lub, qaytib borub,
Yana senga kiradurmiz bag‘ring yorub.
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!
Seni sotmoq mumkinmidur, o‘zing o‘yla,
Tiling bo‘lsa, hasratlaring tuzik so‘yla!
Bizlar sotmas burun qilur erding faryod,
Biz sotgan so‘ng nega dersan bizlardan dod.

---

¹ **Bango** – menga degan ma’noda, o‘sha davr adabiy tili.

Ayb bizlarda, seni sog‘ub emolmaduk,
Yemush berib, yem o‘rniga yem olmaduk.
Bilolmaduk ko‘ksingdagi xazinani,
Biz bilmasmiz tosh-taroz-u, mazinani,
Sotib-sotib qoladurmiz g‘amga botub,
Boyqush kabi vayronada yotib-yotib.
Seni sotub pul qilurmiz – ketur-qolur,
Bir yildan so‘ng bahong iki bo‘lub olur.
Tarbiyatsiz, ilmsizlik jazosidur,
Jaholatning boshga solgan azosidur.
Selobi g‘am kelmas burun jadal birlan,
Tu(v)g‘onini to‘xtatmagan bo‘lur Hijron¹.

«Vatanni suymak» lavhasi va «Vatan» she‘ri haqida

Shoir va adib, fidoyi ma‘rifatparvar Abdulla Avloniy axloqiy-ta‘limiy, ma‘rifiy-tarbiyaviy asarlari bilan o‘zidan keyingi avlodni ezgulik, yuksak axloqiylik, ziyolilik ruhida tarbiyalashga xizmat qilib kelyapti. Ma‘rifatparvar adib tarbiya masalasini hayotda birinchi o‘ringa qo‘yadi. Barcha ishlarning muvaffaqiyatini tarbiyalanganlikda ko‘radi, bilimsizlik, johillik, jinoyatlarning sababini tarbiyasizlik bilan bog‘laydi. Uning e‘tiroficha, «har bir millatning saodati, davlatning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog‘liqdir». Xullas, jamiyat va davlat taraqqiyoti, insonlarning kelajagi uchun tarbiya muhim o‘rin tutishini alohida ta‘kidlab, shunday deydi: «... tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidur».

Adib «Vatanni suymak» asarida Vatan tushunchasining ma‘nosi, inson o‘zi tug‘ilib o‘sgan yurtining qadr-qimmatini nimalardan iborat ekanligini sodda, ta‘sirchan, teran uslubda tushuntiradi. Mana bu satrlarga e‘tibor beraylik: «Biz turkistonlilar o‘z vatanimizni jonimizdan ortuq suydig‘imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issig‘ cho‘llarini,

---

¹ Lirik she‘rlariga Hijron taxallusini qo‘ygan.

eskimo‘lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi.

Bobolarimiz: «Kishi yurtida sulton bo‘lguncha, o‘z yurtida cho‘pon bo‘l», demishlar».

Adib Vatan tuyg‘usini eng insoniy, eng mo‘tabar tuyg‘ulardan biri sifatida ta‘riflaydi. Vatanni shunchaki sevish mumkin emas. Uning dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak. Vatan onadek muqaddas. Uni qadrlash, e‘zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo‘lish, g‘am-hasratini baham ko‘rish farzandning burchi. Vatanni tanlamaydilar. Vatanni u qanday bo‘lmasin, sevish kerak.

Avloniy Vatan haqidagi o‘z fikrini xilma-xil misollar bilan asoslaydi. Masalan, ayrim kishilar o‘z uy-joylarini sotib Makkaga bori-shadi. Ammo shularning aksariyati yana o‘z vatanlariga qaytib keladilar. Adib vatanga intilishning sababini bunday izohlaydi: «Buning sababi, ya‘ni bularni tortub kelturgan quvvat o‘z vatanlarining, tuproqlarining mehr-u muhabbatidur...» – deydi va lavha so‘ngida Payg‘ambarimizning «Hubbul-vatani minal-imoni – Vatanni suymak imondandur», degan so‘zlarini keltiradi.

Abdulla Avloniy Vatan haqidagi fikrlarini o‘zining 1916- yilda chop etilgan «Maktab gulistoni» kitobidagi she‘rlarida ham davom ettiradi. Ayniqsa, ushbu kitobdagi «Vatan» she‘ri diqqatga sazovor. Ushbu asarni Vatan sha‘niga bitilgan madhiya deb atash mumkin. U quyidagi otashin satrlar bilan boshlanadi:

Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur...
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!

Ushbu she‘rda ona yurtning ko‘rkam, ulug‘vor manzarasi chiziladi. Uning tuyg‘usi yuraklarga g‘ulg‘ula soladi, kishini dardlardan xalos etadi. Uni sevmaslik, e‘zozlamaslik, qadriga yetmaslik kishini tubanlashtiradi.

Shoir fikricha farzandlar ham har xil bo‘ladi. Onaning baxtiga she-rik bo‘lib, baxtsizligida yolg‘iz tashlab ketadigan farzandlar ham topiladi. Vatanning ham go‘zal tabiatini, ko‘rkam bog‘-rog‘larini xush ko‘radigan, lekin tashvish-g‘amlarini o‘ylamaydigan farzandlari yo‘q emas.

Bizlar uchun xizmat qilur barchalari,
Har birlari noz-u ne‘mat parchalari.
Sendan tug‘ub, katta bo‘lub, qaytib borub,
Yana senga kiradurmiz bag‘ring yorub.
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!
Seni sotmoq mumkinmidur, o‘zing o‘yla,
Tiling bo‘lsa, hasratlaring tuzuk so‘yla!

Xullas, axloqiy-ta‘limiy asarlar, darsliklar yozib, o‘zbek ma‘rifatchiligida sezilarli iz qoldirgan, milliy uyg‘onish adabiyotining maydonga kelishi va rivojiga katta hissa qo‘shgan Abdulla Avloniy ijodi bugun ham ma‘naviyatimizni boyitishga xizmat qilib kelmoqda.

Savol va topshiriqlar

1. Abdulla Avloniy hayoti va ijodini gapirib bering.
2. Avloniyning matbuot va gazetchilik faoliyati haqida nimalar bilasiz?
3. Abdulla Avloniy «Turon» jamiyatini tuzib, unda qanday ishlarni amalga oshirdi?
4. «Vatanni suymak» lavhasida adib bizni nimaga da‘vat etadi?
5. «Vatanni suymak» lavhasidagi «Hubbul-vatani minal-imoni – Vatanni suymak imondandur» hadisining mazmunini sharhlang.
6. «Vatan» she‘rida shoir vatanning qadrini bilmaganlarni nimaga o‘xshatadi? She‘rdan ana shu mulohazalar aks etgan satrlarni toping.
7. «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir» mavzusida uy ishi yozing.
8. «Vatan» she‘rini yod oling.

Erkin VOHIDOV

(1936- yilda tugʻilgan)

Oʻzbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov 1936- yil 28- dekabrda Fargʻona viloyatining Oltiariq tumanida muallim oilasida tugʻilgan. Uning otasi Ikkinchi jahon urushidan ogʻir jarohat olib qaytadi va 1945- yilda vafot etadi. Oradan bir yil oʻtgach onasi ham dunyodan oʻtadi. Oʻn yoshga yetar-yetmas ham ota, ham onadan ajrab qolgan yosh Erkinni togʻasi oʻz tarbiyasiga oladi. Toshkentga – togʻasinikiga kelgan shoir qunt bilan oʻqishlarini davom ettiradi. Unda kitobga, adabiyotga havas juda erta uygʻondi. Shoir Gʻayratiy tomonidan Oʻquvchilar saroyida tashkil etilgan adabiy toʻgarak uning bu havasini yanada alangalatib yubordi. Oʻn besh-oʻn olti yoshlaridanoq tuppa-tuzuk sheʼrlar yoza boshladi.

Maktabni oltin medal bilan bitirgan E. Vohidov Toshkent Davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti) filologiya fakultetiga oʻqishga kiradi. Endilikda u adabiyotni tom maʼnoda chuqur oʻrganishga kirishadi. Ham oʻzbek mumtoz adabiyotini, ham jahon adabiyotini sinchiklab oʻrganar ekan, oʻzining ijodi ham takomillasha boradi. Buyuk ijodkorlarning asarlarini berilib oʻqir ekan, ulardan badiiy mahorat sirlarini, soʻzga masʼuliyat hissini, sodalik va ravonlikni oʻzlashtirishga intiladi. Shuning uchun ham uning «Tong lavhasi», «Kamtarlik haqida», «Buloq», «Sevgi», «Ona tuproq» kabi qator sheʼrlaridagi chuqur maʼno goʻzal ifodalar, ajoyib tasvirlar bilan uygʻunlashib ketgan. Masalan, shoir turmushdagi oddiygina holatdan – choy suzilayotganda choynakning piyolaga «egilishi», choy

ichayotganda inson piyolaning peshonasidan «o‘pishi»dan ajoyib she‘r yaratadi:

Garchi shuncha mag‘rur tursa ham,
Piyolaga egilar choynak.
Shunday ekan, manmanlik nechun,
Kibr-u havo nimaga kerak?
Kamtarin bo‘l, hatto bir qadam
O‘tma g‘urur ostonasidan.
Piyolani inson shuning-chun
O‘par doim peshonasidan.

Erkin Vohidov universitetni tugatgach, uzoq yillar nashriyotlarda ishladi, o‘zbek va jahon adabiyotining eng sara asarlarini chop qilishda faol ishtirok etdi. 1964- yilda yaratilgan «Nido» dostonidan so‘ng birin-ketin «Orzu chashmasi», «Palatkada yozilgan doston», «Quyosh maskani», «Ruhlar isyoni» kabi ajoyib dostonlar yozdi.

Shoir ijodini tarjimasiz tasavvur etish qiyin. U ko‘plab mashhur jahon shoirlarining asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qildi. Xususan, E. Vohidov tarjima qilgan rus shoiri Sergey Yesenin she‘rlari, nemis shoiri Gyotening «Faust» asari o‘zbek adabiyotida katta hodisa bo‘ldi. Shoir yangidan tashkil etilgan «Yoshlik» jurnalining dastlabki bosh muharriri sifatida yoshlarning adabiyotga kirib kelishi uchun katta jonbozlik ko‘rsatdi.

E. Vohidovning ilk to‘plami 1961- yilda «Tong nafasi» nomi bilan chop etilgan edi. Shundan so‘ng birin-ketin «Qo‘shiqclarim sizga», «Yurak va aql», «Mening yulduzim», «Nido», «Lirika», «Palatkada yozilgan doston», «Yoshlik devoni», «Charog‘bon», «Dostonlar», «Muhabbat», «Hozirgi yoshlar», «Tirik sayyoralar», «Iztirob» kabi asarlari bosilib chiqdi.

E. Vohidov faqat she‘r va dostonlar yozibgina qolmay, boshqa janrlarda ham barakali ijod qildi. U dramaturgiya sohasida ham o‘z qalamini sinab, «Oltin devor», «Istanbul fojiasi» kabi dramalar yaratdi. Ayniqsa, «Oltin devor» komediyasi uzoq yillar o‘zbek teatri sahnasidan tushmay keldi.

Bu komediya jahonning qator tillariga tarjima qilinib, teatrlarda sahnalashtirildi. E. Vohidov ellik yildan ko‘proq davr mobaynida ijod etgan asarlarini to‘plab, «Ishq savdosi», «She‘r dunyosi», «Umr daryosi» va «Ko‘ngil nidosi» nomli to‘rt jildlik saylanmasini o‘quvchilarga taqdim etdi. Bu asarlar faqat shoir qalbining, kechinmalarininggina emas, balki xalq hayotining ham ko‘zgidir.

Shoir asarlarida hayotga, go‘zallikka muhabbat, yovuzlikka, tubanlikka nafrat yaqqol sezilib turadi. Uning ilk dostoni – «Nido»da insoniyatga og‘ir judoliklar, bitmas jarohatlar keltiradigan urush qattiq qoralansa, keyinroq bitilgan «Ruhlar isyoni» dostonida xalqlar, millatlar, dinlar o‘rtasidagi nizolar bashariyatga naqadar katta falokatlar olib kelishi teran tasvirlangan. Bu esa shoir ijodida insonparvarlik hamisha bosh mavzu bo‘lib kelganligini ko‘rsatadi.

Erkin Vohidov jamoat arbobi sifatida ham hamisha el-yurt xizmatida bo‘lib kelmoqda. U Senat a‘zosi.

Erkin Vohidovning el-yurt va adabiyot oldidagi xizmatlari inobatga olinib, u «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni va «O‘zbekiston Qahramoni» unvoni bilan taqdirlandi.

Savol va topshiriqlar

1. Erkin Vohidovning bolaligi haqida nimalarni bilasiz?
2. E.Vohidovning shoir bo‘lib yetishishiga qanday omillar sabab bo‘ldi?
3. Shoirning qanday to‘plamlari chop etilgan?
4. E. Vohidovning ijtimoiy faoliyati haqida so‘zlab bering.
5. Shoir she‘riyatdan boshqa yana qaysi janrlarda qalam tebratgan?

«NIDO» DOSTONIDAN

(Bag‘ishlov)

Hayqiraman,
Tog‘lar bag‘ridan
Gumburlagan sado keladi,
Ona-Yerning otash qa‘ridan
«O‘g‘lim!» degan nido keladi.

«O‘g‘lim!»
Vujudimni chulg‘ar alanga,
Bo‘g‘zimga tiqilar hayajon.
– Mana men, o‘g‘lingiz,
Dardli olamga

Sizdan tanho yodgor,
So‘ylang, otajon!
So‘ylang, bir daqiqa quloq
solayin,
Ovozingiz tinglab
to‘yolmaganman.
Bir marta yo‘qotib
topolmaganman,
Xayolimda tiklab olayin.
Otajon!
Men axir qutlug‘ bu so‘zni
Yigirma yil olmadim tilga,
Yigirma yil saqladim dilda.
Armonli o‘g‘lingiz tinglaydi sizni,
So‘ylang, eshitaman.

Vujudim tilka,
Yuragimni yoqar o‘tli iztirob,
Ammo ko‘zlarimda bir tomchi
yosh yo‘q.
Bag‘rim o‘yib,
Bu kun menga bermoqda azob
Sizning ko‘ksingizni teshgan
qora o‘q...
Silqib oqayotir
Ko‘kragimdan qon.
Qalbim o‘rtamoqda so‘ngsiz
armonim...
Yurak qonim bilan bitgan
dostonim
Sizga bag‘ishladim,
Otajon!

* * *

Xayolning tumanli pardasi aro
Yillar ko‘z oldimda charx urayotir.
Qishloq ko‘chasidan zanjiday qaro
Olov bolaligim yugurayotir.
Dunyo qayg‘usiga bo‘lmagan
oshno,
Qah-qah urayotir,
Barq urayotir.
Bilmas, boshi uzra bulutli samo
Chaqmoq chaqayotir,
Guldurayotir.
Bilmas, yaralangan bu majruh
dunyo
Qasos so‘rayotir,
Bong urayotir...
Qadamlar,

Qadamlar,
Og‘ir qadamlar...
Etiklar zarbidan titraydi tuproq.
Qayerga ketmoqda shuncha
odamlar?
Nahotki, yo‘llari shunchalar
yiroq!
– Ana, ko‘ryapsanmi?
Mening dadamlar!
Dada!!!
Ovozim hech chiqmaydi biroq –
Yuguraman – ortga ketar
qadamlar,
Yig‘layman – ko‘zimga
kelmaydi namlar,

Murg'ak vujudimda faqat zo'r
titroq!

Bo'g'zimda alamlar,
Achchiq alamlar,
Yo'lning o'rtasida turibman,
Shu chog' –
Poyezd qichqiradi,
To'xtang, odamlar!
Qayga ketmoqdasiz?
Qani dadamlar?!
Tepamda yonadi zangori
chiroq...

Cho'chib uyg'onaman,
Onam qoshimda.
Mehribon qo'llari
O'tash boshimda:
– Nega yig'layapsan,
Yolg'izim, qo'zim?
Tun uzoq, uxlay qol,
Ko'zlaringni yum.
Orom ol, men senga
Allalar aytay.
Tongda peshonangdan
O'pib uyg'otay.
Ana, derazangga
Qo'nibdi hilol.
Boshingga egilib
So'rmoqchi savol.
Sening kipriringga
Sochmoq bo'lib zar,
Hilol tebrasida
O'ynar yulduzlar.
Men sening baxtingman

Deganday go'yo,
Imlab chorlamoqda
Yoqut Surayyo.
Senikidir bular,
Seniki bari.
Seniki osmonning
Zar qandillari.
Somonchining yo'li –
Sening yo'llaring,
Uzatsang Zuhroga
Yetar qo'llaring
Ulg'ay, bolajonim,
Ulg'aygin tezroq.
Sening yo'llaringga
Yulduzlar mushtoq.
Hozircha orom ol,
Yolg'izim, qo'zim.
Tun uzoq, uxlay qol,
Ko'zlaringni yum.
O'lis sohillarda,
Ufqdan nari
O'lim sochmoqdadir
Yov quzg'unlari.
O'lim sochmoqdadir
Elga beayov.
Shahar, qishloqlarni
Yutmoqda olov.
O'sha olis yurtda
Qon kechib hozir
Otang hayot uchun
Jang qilayotir.
Ellarning erk degan
Sof tilagi deb,

Jahonning nurafshon
Kelajagi deb,
Ofat solmasin deb
Olamga qotil,
Otang uzoq yurtda
Jang qilayotir.
Sen uchun, men uchun,
O‘z uchun emas,
Faqat o‘zbek va yo
Rus uchun emas,
Butun Yer – undagi

Bor avlod uchun,
Dunyoda eng qutlug‘
E‘tiqod uchun!
Uzoq o‘lkalarda
Qon kechib hozir
Otang hayot uchun
Jang qilayotir.
Sen uxla, yolg‘izim.
Sen uxla, qo‘zim,
Bir nafas orom ol,
Ko‘zlaringni yum.

* * *

Tengdoshim,
Asrdosh birodar!
Kel, bir on jim o‘yga cho‘maylik.
Bu yerda yotibdi fidolar,
Kel, uni gullarga ko‘maylik.
Bu yerda baxt bo‘lsin, nur bo‘lsin,
Bo‘lmasin, qora tun zulmati.
Bu yerda yuraklar hur bo‘lsin.
Qaytmasin, u kunlar dahshati.
Tengdoshim, asrdosh birodar!
Uyg‘oq bo‘l, hushyor boq olamga.
Bu yerni quchmasin alanga,
Qabrida tinch yotsin fidolar.
Eshit, ingrayapti Ona-Yer
Qo‘ltiqtayoyqlarning zahmidan,
Bu tuproq yuragi poradir
Atom zontlarining vahmidan.
Eshit, chorlayapti Ona-Yer,
Ko‘ksida olovli oh-faryod.
Asrdosh birodar, qo‘lni ber,

Kel, Yerga qilaylik qasamyod:
Bo'lurmiz gal kelsa har birimizga
Tinchlik janggohining fidosi.
Bu senga, bu menga, bu bizga
Yigirmanchi asr nidosi.

1964- y.

«NIDO» DOSTONI HAQIDA

Urushlar qadim-qadimdan insoniyat boshiga katta kulfatlar solib kelgan. Urush tufayli qanchadan qancha odamlar qurbon bo'lgan, ayollar tul, bolalar yetim qolgan, gullab-yashnab yotgan shahar-u qishloqlar kultepaga aylangan. Shuning uchun ham yuragida odamzodga mehr-muhabbat bo'lgan har qanday inson urushni qattiq qoralagan, hamisha unga qarshi chiqqan. Tinchlik uchun kurashda, ayniqsa, olimlar, san'atkorlar, shoir-u yozuvchilarning xizmati kattadir. Chunki ular yaratgan asarlardan, ilgari surgan g'oyalardan millionlab kishilar bahramand bo'ladi.

Afsuski, fan-texnika rivojlanib, qurol-yarog'lar takomillashib borгани sari urush qurbonlarining ham soni ortib, u keltirgan vayronliklarning ko'лами kengayib bordi. Eng oxirgi – Ikkinchi jahon urushida ellik milliondan ortiq odam halok bo'ldi.

Erkin Vohidovning «Nido» dostoni ham xuddi ana shu urush va u olib kelgan kulfatlar, u yetkazgan jarohatlar haqidadir. Bu doston qisman avtobiografik xarakterga ega, ya'ni shoirning tarjimai holi bilan bog'liqdir. Chunki uning ayni qalam ushlab, savod chiqarish davri ana shu urush yillariga to'g'ri keladi.

Doston yigirma yil avval urushda halok bo'lgan otasini xotirlayotgan farzandning xayollari, iztiroblari bilan boshlanadi. Oradan yigirma yil o'tib ketgan bo'lsa-da, hamon uning jarohatlari bitgani yo'q. Hamon yer qa'ridan «O'g'lim!» degan nido yangrab turadi. Bu nidoning ma'nosi nima? Shu o'rinda shoir olis bolalik yillarini eslab ketadi. Ko'z oldidan to'p-to'p bo'lib jangga ketayotgan odamlar o'ta boshlaydi. Yoshgina

bolakay hali urush nima ekanligini to‘liq tasavvur qila olmaydi. Biroq ko‘p o‘tmay bu bolakay ko‘cha changitib yurgan olis, sokin qishloqda ham urush o‘z fojiali qiyofasini namoyon eta boshlaydi:

Rustamning akasi urushdan qaytdi,
Qo‘ltiqtayog‘i bor,
Bir oyog‘i yo‘q.
Rustam aytib berdi:
Ataka payti
Tizzasidan olib ketgan emish o‘q...

Yoki urushning ana shu qishloq boshiga solgan yana bir dahshati:

Xol aka qaytganda uyga to‘satdan,
O‘g‘li, dadajon, deb chopib kelibdi.
Ota quchay desa qo‘li yo‘q ekan,
Tik turgan joyida yig‘layveribdi.

Rustamning akasi bilan Xol aka-ku nogiron bo‘lishsa ham qaytib kelishibdi. Ammo el-yurtning tinchligi, farzandlarning baxtiyor kelajagi deb jon bergan insonlar qancha!

Darsga kelmay qoldi tunov kun Tal‘at,
Muallim urishsa, turaverdi jim.
Dadasidan kelgan ekan qoraxat,
Hammamiz yig‘ladik, hatto muallim...

Bu urush har bir xonadonga kulfat olib kelgan, har bir qalbda bitmas jarohat qoldirgan. Lekin urush degan balo hali yer yuzidan butunlay supurib tashlangani yo‘q. U goh terrorchilik shaklida, goh milliy va diniy adovatlar shaklida o‘z sharpasini ko‘rsatib turibdi. Agar odamzod ogoh bo‘lmasa, ona zamindagi barcha tinchliksevar kuchlar birlashib urushga qarshi chiqmasa, bu fojia avvalgilaridan ham dahshatliroq bo‘lib takrorlanishi mumkin. Dostonda tinchlik uchun kurashib jon berganlar nidosi, ularning ortida qolgan farzandlar, onalar, chol-u kampirlar nidosi

umumlashib davr nidosiga – tinchlik uchun kurash nidosiga aylanib ketadi: Bo‘lurmiz gal kelsa har birimizga Tinchlik jangohining fidosi. Bu senga, bu menga, bu bizga Yigirmanchi asr nidosi. Ana endi doston nomidan – «Nido»dan anglashilgan ma’no ma’lum bo‘ldi. Demak, tinchlik uchun, insoniyatning baxtli kelajagi uchun kurash nidosi XXI asrda ham, undan keyin ham, to Yer yuzida abadiy tinchlik o‘rnatilgunga qadar har bir insonning qalbida jaranglab turmog‘i kerak.

Savol va topshiriqlar

1. «Nido» dostonida qaysi urush tasvirlangan va bu urush insoniyat boshiga qanday falokatlar olib kelgan?
2. Urush tugaganidan so‘ng oradan yigirma yil o‘tgan bo‘lsa ham shoir nega u yillarni alam bilan eslayapti?
3. Urushning oddiy bir qishloq boshiga solgan fojialari qaysi misralarda tasvirlangan?
4. Urush jangda halok bo‘lgan qurbonlardan tashqari yana qanday kulfatlar olib kelgan?
5. Doston orqali shoir aytmoqchi bo‘lgan eng asosiy muddao nima?
6. O‘zingiz o‘qigan urushga qarshi asarlar, ko‘rgan film va spektakllaringiz haqida hikoya qilib bering.
7. Bugungi kunda tinchlikka tahdid solib turgan qanday yovuz kuchlar borligini va ularga qarshi nima qilish kerakligini so‘zlab bering.
8. Dostondan o‘zingizga ma’qul bo‘lgan parchani yod oling.

Abdulla ORIPOV

(1941- yilda tug‘ilgan)

Davlatimiz madhiyasini bilasiz, albatta. Tantanali marosimlarda aytilganini ko‘p ko‘rgansiz. O‘zingiz ham yod olgansiz. Xalqaro musobaqalarda sportchilarimiz g‘olib kelib, har safar bayrog‘imiz ko‘tarilganida, madhiyamiz yangraganini g‘urur va iftixor bilan kuzatgansiz. Faqat tantanalarda emas, u bizga doim hamroh. Radio va televideniye har bir kunini mana shu madhiyamiz bilan boshlaydi va u bilan tugatadi. Chunki u – bizning davlatimiz, mustaqilligimiz ramzidir. U – dunyodagi qanchadan qancha mamlakatlar orasida tengmating yashab kelayotganimiz ramzidir. Mana shu madhiyaning so‘zlari muallifini bilasizmi? Uni atoqli shoirimiz Abdulla Oripov yozgan.

Abdulla Oripov – bugungi o‘zbek adabiyotining zabardast vakillari-dan. Mashhur shoir, tarjimon, O‘zbekiston Qahramoni.

Shoir 1941- yilning 21- martida Qashqadaryo viloyati Koson tumanining Neko‘z qishlog‘ida tug‘ilgan. Otasi Orif bobo ko‘pni ko‘rgan, donishmand kishilardan edi. Elda e‘tiborli, ko‘p yillar rahbar bo‘lib kelgan, so‘zni topib so‘zlaydiganlardan edi. Mustaqillik kunlariga yetishib, o‘g‘lining shon-shuhratini ko‘rib vafot etdi. Onasi Turdi Karvon qizi shoirtabiat, xalq adabiyotini nozik his qiluvchi fozila ayollardan edi. Erta vafot etdi. Lekin suyukli o‘g‘lining birinchi kitobini ko‘rib ketdi. Ehtimolki, Abdullaning kelajagini bashorat qilib ketdi. Bu tuyg‘ular uning «Onajon» she‘rida juda samimiy ifodalangan. So‘ngroq u shu nomda butun bir kitob ham yozadi.

Bo'lajak shoir Neko'zdagi o'rta maktabda o'qidi. Ta'lim-tarbiyasida oila muhitining ta'siri katta bo'ldi. To'rt aka-ukaning hammasi adabiyot muxlisi edilar. Kattasi institutni bitirib, maktabda dars berar, ikkitasi oliy o'quv yurtlarida o'qishar, uyida yaxshi kitoblar ko'p bo'lar edi. She'rga, kitobga mehr Abdullada maktab yoshida paydo bo'ldi. Dastlabki she'rlari o'quvchiligida bosildi. Birinchi maslahatchilari akalari va muallimlari bo'ldilar.

Abdulla Oripov 1958- yilda o'rta maktabni oltin medal bilan bitirib, Toshkentga keladi va SAGU (hozirgi O'zMU)ning filologiya fakultetiga o'qishga kiradi. 1963- yilda ushbu fakultetning jurnalistika bo'limini tamomlaydi va nashriyotlarda ishlaydi. Birinchi kitobi 1965- yilda «Mitti yulduz» nomi bilan bosilib chiqadi. Bu mitti kitobcha adabiyotimizga katta iste'dod kirib kelayotganini ma'lum qiladi. Yosh shoir she'rlaridagi hech kimnikiga o'xshamagan dard va ohanglar, kutilmagan o'xshatish – manzaralar, dadil xulosalar birdan hammaning diqqatini o'ziga qaratib oladi. Unga o'z davrining eng mashhur adiblari, masalan, Abdulla Qahhor e'tibor bilan qaragan va salohiyatiga yuksak baho bergan edi.

So'ng o'nlab kitoblari bosildi. Buyuk italyan shoiri Dantening «Ilohiy komediya» asarini juda katta mahorat bilan o'zbek tiliga tarjima qildi. Amir Temur haqida «Sohibqiron» nomli drama yozdi. O'z asarlari bilan xalqimizning atoqli va ardoqli shoiriga aylandi. Ayni paytda, qanchadan qancha she'rlari xorijiy tillarga tarjima qilindi. Yurtimizdagina emas, chet mamlakatlarda ham dovruq qozondi. Uni XX asr jahon adabiyotining ko'pgina vakillari tan oldilar.

Bugun Abdulla Oripov davrimizning eng mashhur ijodkorlaridan: «O'zbekiston Respublikasi Davlat Madhiyasi» matni muallifi, O'zbekiston xalq shoiri. Alisher Navoiy nomidagi Respublika Davlat Mukofoti laureati. 1998- yilda shoir va yozuvchilarimiz orasida birinchi bo'lib «O'zbekiston Qahramoni» faxriy unvoni bilan taqdirlangan.

O'ZBEKISTON

(Qasida)

Yurtim, senga she'r bitdim bu kun,
Qiyosingni topmadim aslo.
Shoirlar bor, o'z yurtin butun –
Olam aro atagan tanho.
Ular she'ri uchdi ko'p yiroq,
Qanotida kumush diyori.
Bir o'lka bor dunyoda biroq,
Bitilmagan dostonidir bori:
Faqat ojiz qalamim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim!

Yurmasman hech behishtni izlab,
Topolmasam chekmasman alam.
O'tirmasman ertaklar so'zlab,
Musallo deb yo'nmasman qalam.
Ko'klamingdan olib sururni,
Dovrug' soldi ustoz Olimjon,
G'afur G'ulom tuygan g'ururni
Qilmoq mumkin dunyoga doston.
Olis tarix qadamim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim!

Kechmishing bor chindan ham uzoq,
Ilg'ay olmas barchasin ko'zim.
Maqtamasman moziyni, biroq
O'tmishingni o'ylayman bir zum.
Zabtga olib keng Osiyoni,
Bir zot chiqdi mag'rur, davongir,
Ikki asr yarim dunyoni
Zir qaqshatdi ulug' jahongir.
Deyman bu kun, u manim, manim,
O'zbekiston, Vatanim manim!

Bobolardan so‘z ketsa zinhor,
Bir kalom bor gap avvalida.
Osmon ilmi tug‘ilgan ilk bor
Ko‘ragoniy jadvallarida.
Qotil qo‘li qilich soldi mast,
Quyosh bo‘lib uchdi tilla bosh.
Do‘stlar, ko‘kda yulduzlar emas,
U Ulug‘bek ko‘zidagi yosh.
Yerda qolgan, o, tanim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim!

Ko‘z oldimdan kechar asrlar,
Ko‘z-ko‘z etib nuqs-u chiroyin.
Sarson o‘tgan necha nasllar
Topolmasdan tug‘ilgan joyin.
Amerika – sehrlı diyor,
Uxlar edi Kolumb ham hali,
Dengiz ortin yoritdi ilk bor
Beruniyning aql mash‘ali.
Kolumbda bor alamim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim!

Ko‘p jahongir ko‘rgan bu dunyo,
Hammasiga guvoh – yerosti.
Lekin, do‘stlar, she‘r ahli aro
Jahongiri kam bo‘lar, rosti.
Besh asrkim, nazmiy saroyini
Titratadi zanjirband bir sher,
Temur tig‘i yetmagan joyni
Qalam bilan oldi Alisher.
Dunyo bo‘ldi chamanim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim!

Bobolardan so‘zladim, ammo
Bir zot borkim, baridan suyak:

Buyuklarga baxsh etgan daho,
Ona xalqim, o'zingsan buyuk.
Sen o'zingsan eng so'nggi nonin
O'zi yemay o'g'liga tutgan.
Sen o'zingsan farzandlar shonin
Asrlardan opichlab o'tgan.
Ona xalqim, jon-tanim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim!

Bosh ustingdan o'tdi ko'p zamon,
O'tdi budda, o'tdi zardushti.
Har uchragan nokas-u nodon,
Ona xalqim, yoqangdan tutdi.
Seni Chingiz g'azabga to'lib,
Yo'qotmoqchi bo'ldi dunyodan.
Jaloliddin samani bo'lib
Sakrab o'tding Amudaryodan.
Sensan o'shal samanim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim!

Toleyingda bor ekan yashash,
Goh qon ichding, gohida sharob.
Bo'lmay turib, yurtim, xomtalash,
Bosh ustingga keldi inqilob.
Chora istab jang maydonidan
Samolarga uchdi unlaring.
Shahidlarning qirmiz qonidan
Alvon bo'ldi qora tunlaring.
Qonga to'ldi kafanim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim!

Tinch turarmi bu ko'hna olam,
Tinch turarmi dog'uli zamon.
Oromingni buzdi sening ham
Fashist degan vahshiy olomon.

Qonim oqdi Dansigda manim,
Sobir Rahim yiqilgan chog‘da.
Lekin, yurtim, kezolmas g‘anim
O‘zbekiston atalgan bog‘da.
Sen-ku nomus va sha‘nim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim!

Kech kuz edi, men seni ko‘rdim,
Derazamdan boqardi birov.
U sen eding, o, dehqon yurtim,
Turar eding yalangto‘sh, yayov.
– Tashqarida izillar yomg‘ir,
Kir, bobojon, yayragil biroz.
Deding: – Paxtam qoldi-ku axir,
Yig‘ishtiray kelmasdan ayoz.
Ketding, umri mahzanim manim...
O‘zbekiston, Vatanim manim!

Sen ketarsan balki yiroqqa,
Farg‘onada balki balqarsan.
Balki chiqib oqargan toqqa,
Cho‘pon bo‘lib gulxan yoqarsan.
Balki ustoz Oybekdek to‘lib
Yozajaksan yangi bir doston.
Balki Habib Abdulla bo‘lib,
Sahrolarda ochajaksan kon.
Tuprog‘i zar, ma‘danim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim!

Mayli, yurtim, kezsang ham dunyo,
Fazolarga qo‘ysang ham qadam,
O‘zlingni unutmang aslo,
Unutmang hech, onajon o‘lkam.
Bir o‘g‘lingdek men ham shu zamon
Kechmishingni qildim tomosha.

Iqbolingni ko‘roldim ayon
Yillar osha, kengliklar osha.
Iqboli hur, sho‘x-sha‘nim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim!

Zavol ko‘rma hech qachon, o‘lkam,
Zavol bilmas shu yoshing bilan.
Muzaffar bo‘l, g‘olib bo‘l, o‘ktam
Do‘st-u yoring, qardoshing bilan.
Asrlarning silsilasida
Boqiy turgay koshonang sening,
Hur xalqlarning oilasida
Mangu yorug‘ peshonang sening.
Mangu yorug‘ maskanim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim!

«O‘ZBEKISTON» QASIDASI HAQIDA

Qasida hajman salmoqli, har biri 10 satrlik 14 banddan iborat. Jami – 140 satr. Banddagi toq va juft satrlar o‘zaro qofiyalanib keladi. Har bandning so‘nggi bayti bir-biri bilan qofiyalanadi. She‘r g‘oyat muhim mavzuga – ona-Vatanimiz sha‘niga bag‘ishlangan. Xo‘sh, shoir Vatandek muqaddas mavzuni qanday yoritadi? Uning bu haqda aytadigan yangi gapi bormi?

Birgalikda ko‘raylik.

Mana, shoir yurti haqida she‘r bitmoqchi. Uni dunyoning eng go‘zal maskanlariga qiyoslab ko‘rsatmoqchi. Yo‘q, unday joy yo‘q ekan. Hatto behishtni ham unga o‘xshatib bo‘lmaydi. Bu yurt – beqiyos. U – bitilmagan doston. Uni ta‘rif qilmoqqa qalam o‘jizlik qiladi. Har bir band «O‘zbekiston, Vatanim manim!» degan g‘ururbaxsh satr bilan yakunlanadi. Shuni aytish kerakki, bu fikrlar 1968- yilda aytilgan edi. U paytlari «SSSR – bizning Vatanimiz!» degan soxta shior million-million insonlar ongiga singdirilgan edi. Abdulla Oripov shunday bir sharoitda «O‘zbekiston – Vatanim manim!» deb chiqdi. Bu jasorat edi.

She'zni tahlil qilishda davom etamiz. Ha, bu yurtning o'xshashi yo'q. Ustoz Hamid Olimjon bu yurtning ko'klamini qalamga olgan edi – dovrug'i olamga yoyildi. Uning yurti shunchalar go'zal, shunchalar sehrli.

Tarixi-chi?! Tarixi ham sharaflarga burkangan tarixdir. Shoir yurtining kechmishiga nazar tashlaydi. Olis tarix qa'ridagi buyuk ajdodlarni ko'radi. Ana, yarim dunyoni zabt etib, ulug' saltanat o'rnatgan sohibqiron. Beriroqda, 1018 yulduzni aniqlab bergan, «osmon ilmi»ni yaratib ketgan nabirasi – Ulug'bek.

Shoir xayolidan asrlar «nuqs-u chiroyini ko'z-ko'z etib» o'tadilar. Ana, muallif bir zot ustida to'xtab qoldi. U – Beruniy! Ming yil oldingi kashfiyotlari bilan hali-hanuz dunyoni hayratga solib kelayotgan buyuk ajdodimiz. U Xristofor Kolumbdan salkam besh yuz yil oldin Amerika qit'asini bashorat qilgan edi. Hind okeani sohillarida uzoq tekshirishlar olib borib, bu suvlarning olis bir materikdan qaytishini taxmin etgan edi. Va bu Amerika bo'lib chiqdi. Uning kashf etilishi shuhrati esa Kolumbga o'tib ketdi. Shoirning Kolumbda alami borligi shundan.

Vatan tarixida yana bir porloq siymo borki, uni chetlab o'tib bo'lmaydi. Bu – Navoiy. Bu ko'hna dunyo juda ko'p jahongirlarni ko'rdi. Lekin so'z mulking jahongirlari kam keldilar. Alisher Navoiy dunyoni o'z qalami bilan zabt etgan va dunyoni chamanzorga aylantirgan siymo edi. Bular bilan faxrlanmaslik mumkinmi?!

Bu buyuk shaxsiyatlarning yaratuvchisi «baridan buyuk», «baridan suyak» xalqdir. Shoir keyingi bandlarda mana shu buyuk va suyak ona xalqining timsolini yaratadi. Bunday buyuk farzandlarni jahonga yetkazib bergan, ularning shon-sharafini asrlardan asrlarga olib o'tgan mana shu xalqdir. Uning birinchi fazilati farzandlariga bo'lgan cheksiz mehridir. Shoir xalq tarixiga shu jihatdan bir nazar tashlaydi. Ko'z oldimizda xalqimizning o'tda kuymas, suvda cho'kmas timsoli paydo bo'ladi. Kimlar uning tepasiga ot o'ynatib kelmadilar. Dovrug'ingga hasad qilib Chingiz keldi. Seni dunyodan yo'qotmoq qasdi bilan keldi. Jaloliddin samani bo'lib, daryodan sakrab o'tding, omon qolding. So'ng inqilob keldi. U ham ofat edi. Chora istab faryod qilding. Shahidlarning

qirmiz qonidan qora tunlaring alvon bo'ldi. So'ng fashist keldi. Yana qonlaring oqdi. Lekin sen o'lmading, o'chmading. Seni hech qanday dushman yo'qota olmadi. Yondirib kultepaga aylantirilgan Vatan xarobalari ostidan har gal afsonaviy samandardek chiqib kelaverding. Shu tariqa Vatan va Millat tushunchasi biri-biriga o'tib, biri-birini to'ldirib boraveradi. Darhaqiqat, o'zbek degani bu O'zbekistondir, O'zbekiston deganda esa o'zbek ko'z oldimizga keladi.

Bu yurtning mehnatkashligi-chi?

Shoir bir farzand sifatida unga iqbol, porloq istiqbol tilaydi. Birgina o'tinchi bor, o'zligini unutmasa bo'lgani.

Qasida ona yurtni baland pardalarda madh etuvchi satrlar bilan yakun topadi.

Bu she'r yana bir mashhur shoirimiz Erkin Vohidovning «O'z-begim» qasidasi bilan deyarli bir vaqtda yozildi va ikkala asar xalqimizning o'zligini anglashida sezilarli rol o'ynadi.

Savol va topshiriqlar

1. Abdulla Oripovning hayot yo'li haqida so'zlab bering.
2. Shoirning qanday asarlarini bilasiz?
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat Madhiyasi so'zlarini yoddan aytib, tushuntirib bera olasizmi?
4. «O'zbekiston» qasidasida nima haqda gap ketadi? Sizda u qanday taassurot qoldirdi?
5. «O'zbekiston, Vatanim manim!» satrining asar yozilgan davr uchun bo'lgan ahamiyatini qanday tushunasiz?
6. Shoir ona-Vatan tarixi haqida so'z yuritganida qaysi siymolar haqida to'xtab o'tishni lozim ko'radi va nima uchun?
7. Qasidadagi Ulug'bek bandini qanday sharhlaysiz?
8. Beruniy bandida shoir nimalarga diqqatimizni qaratadi?
9. Qasidada xalq va Vatan tarixi bir-birini qay darajada to'ldirib boradi, bu haqda nimalar deya olasiz?
10. XX asrning 60- yillarida o'zbek adabiyotida yaratilgan hamda mazkur qasidani esga soladigan yana qanday asarni bilasiz? Ularning o'xshash va farqli tomonlari haqida nimalar deya olasiz?
11. Qasidaning o'zingizga yoqqan bandlarini yod oling va «O'zbekiston, Vatanim manim!» mavzusida uy inshosi tayyorlang.

Nodar DUMBADZE

(1928 –1984)

Gruzin xalqining ardoqli adibi Nodar Dumbadze asarlarida ifoda etilgan ezgulik, insonparvarlik, adolatsevarlik, xalqqa muhabbat tuygʻulari uni boshqa xalqlar oʻquvchilari uchun ham suyukli yozuvchiga aylantirgan. Jumladan, Nodar Dumbadzening oʻnlab hikoyalari, «Kukaracha» qissasi, «Oq bayroqlar», «Abadiyat qonuni» singari romanlari mohir tarjimon Nizom Komil tomonidan ona tilimizga oʻgirilgan. «Abadiyat qonuni» asari asosida oʻzbek sanʼatkorlari tomonidan yaratilgan koʻp qismli videofilm namoyish etilgach esa, adib ijodiga qiziqish bizning yurtimizda yanada kuchaygan.

Nodar Vladimirovich Dumbadze 1928- yilning 14- iyulida Gruziya poytaxti Tbilisi shahrida tugʻilgan. Yozuvchining ilk hikoyalar toʻplami «Qishloq bolalari» nomi bilan 1958- yilda chop etilgan. Uning dastlabki yirik asarlari «Men, buvim, Iliko va Illarion» qissasi 1960- yilda, «Quyoshni koʻryapman» nomli romani esa 1962- yilda yaratilgan. Yozuvchining bu asarlarida Ikkinchi jahon urushi yillaridagi gruzin qishloqlaridagi ogʻir va mashaqqatli hayot manzaralari, bir-biriga oʻxshamaydigan taqdir egalari obrazi yorqin aks ettirilgan.

Adib zamonaviy mavzulardagi asarlarida insonlarning bir-biriga munosabatidagi odamiylik, oqibat singari fazilatlarni ulugʻlaydi. Uning 1967- yilda yozilgan «Quyosh kechasi», 1972- yilda chop etilgan «Oq bayroqlar» romanlari bunga misoldir.

Nodar Dumbadzening 1978- yilda yaratilgan «Abadiyat qonuni» asari nafaqat Gruziyaning oʻzida, balki koʻplab boshqa yurtlarda

ham izlab topib o'qiladigan asarlar qatoridan joy oldi. Bu romanda insonning hayotdagi o'rni, undan talab etiladigan fidoyilik, halollik, vijdonlilik, adolatparvarlik xususiyatlari to'g'risida keng mushohada yuritilgan. Adibning aksariyat asarlaridagi voqea-hodisalar, insonlar taqdiri o'zining o'tkir drammatizmi bilan birga samimiy yumori bilan ham o'quvchi yodida uzoq saqlanib qoladi.

Nodar Dumbadze asarlaridagi g'oya va ma'nolar bizning ko'nglimizdan joy olishining yana qator sabablari bor, albatta. Avvalo, gruzinlar ham xuddi o'zbek xalqidek o'z ona diyorlarini behad sevadilar. Qadim an'analarga sodiqlik, har qanday qiyin ahvolda ham Vatanni tashlab ketmaslik, yoshi ulug'larni e'zozlash singari insoniy ko'nikmalar har ikki xalqqa birdek xosdir.

Endi yozuvchining mashhur hukoyalaridan birini biroz qisqartirilgan holda o'qib chiqaylik.

«HELLADOS»

(Hikoya)

Yanguli – suxumilik grek Xrista Aleksandridining o'g'li. Cho'pday ozg'in, yelkalari turtib chiqqan, qirraburun, ko'zlari charosdek qopqora, qo'llari uzunligidan tizzasiga tushib turadigan o'n to'rt yoshli bu bola yon-atrofdagi tengqurlari uchun naqd azroilning o'zi edi.

Yanguli otasi bilan Venetsian ko'chasida, Chalbash daryosining bo'yida yashardi. Onasini eslolmaydi – chaqaloqligidayoq yetim qolgan. Ota-bolaning bor-yo'q davlati bir parcha tomorqa, bittagina sigir va eshakdan iborat. Oshko'k, sut-qatiq sotib kun ko'rishadi.

Yanguli hech qayerda o'qimasdi. Otasining yumushlariga qarashar, ahyon-ahyon eshakda qo'shnilarga sut-qatiq tarqatar edi...

O'n to'rt yoshli bu zolim Venetsian ko'chasida istiqomat qiluvchi barcha ustidan, jumladan, xolavachcham Koka ustidan ham tanho hukmronlik qilardi.

...Bizning tanishuvimiz o'ttiz sakkizinchi yilning kuzlarida boshlangan...

...Temiryo'l kesib o'tiladigan joyda, odatdagidek, Yangulining

to‘dasi uymalanardi. Beixtiyor boshim o‘sha tomon og‘di – hozir uyga borishdan nima foyda! Bolalarga yaqin qolganda qadamimni sekinlatdim-da, atayin engashib, botinkamning iplarini titkilay boshladim.

– He-ey, skripka!

Yangulining ovozi darrov tanidim.

– Nima deysan?

– Bu yoqqa kel!

– Ishing bo‘lsa – o‘zing kel!

Yanguli o‘zidan ham battar taajjublangan o‘rtoqlariga bir qarab qo‘ydi-da, asta men tomonga yura boshladi.

– Kimligimni bilmaysanmi hali? – deb so‘radi u kishining g‘ashiga tegadigan bir ohangda.

– Bilaman, – dedim ko‘zlariga tik qarab.

– Bo‘lmasa, nega chaqirganda kelmaysan?

– Kim bo‘psan meni chaqiradigan? – dedim yana bepisandlik bilan, ammo har ehtimolga qarshi, skripka solingan g‘ilofni yerga qo‘ydim.

Yanguli o‘yinni ham unutib, bizni qurshab olgan bolalarga bir-bir qarab chiqdi.

– Yanguli, kimligingni bir ko‘rsatib qo‘y! – dedi bolalardan biri.

– Sol, Yanguli! – deya qo‘shimcha qildi ikkinchisi.

– Bir shapaloqqina! – deb maslahat berdi uchinchi bola.

– Oldin zo‘rligini bir ko‘raylik-chi! – Yanguli shunday deb, yuzimni bir siypalab qo‘ydi.

– Qo‘lingni tort! – baqirdim unga.

– Ol-la! – deya hayron bo‘ldi Yanguli.

– Uni qaranglar-a!

– Papirosni chiqaz! – dedi Yanguli birdan qo‘lini cho‘zib.

– Chekmayman!

– Pulni ol!

– Pulim yo‘q.

– Cho‘ntaklaringni ag‘dar!

– O‘zing ag‘dar!

Bolalar pichirlasha boshlashdi. Yanguli dovdirab qoldi, ammo darrov o‘zini bosib, skripkaga qo‘l cho‘zdi.

– Tort panshaxangni! – deb baqirdim skripka ustiga engashib. Lekin Yanguli o‘zg‘irlik qildi – g‘ilofni ochib, asbobni menga uzatdi.

– Qani, birorta kuy chalib bolalarni xursand qilgin-chi!

– Chalmayman!

– Nega bo‘lmasa bu dahmazani ko‘tarib yuribsan? Esi yo‘q eshakmisan?

– Ber skripkani!

Yanguli asbobni orqasiga yashirib, bir qadam tisarildi.

– Petya, Fema, Kurlik, Pancho, Tena! Umrlaringizda skripka ovozini eshitganmisizlar? – dedi u bolalarga murojaat qilib. Ular baravariga chuldirashdi.

– Radiodan eshitganman! – dedi Petya.

– Bo‘laqol, Yanguli, bir ko‘rsatib qo‘y!

Skripkanning ovozini hammadan oldin o‘zim eshitdim: Yanguli qulochkashlab turib skripka bilan boshimga tushirdi.

«Zi-i-ng... qars...» etgan tovushdan so‘ng asbob ikkiga bo‘lindi. Uning qorni, xuddi shartta chopib tashlangan qo‘lday, nozik simlarga osilganча lapanglab turardi.

Bolalar xaxolab yerga dumalashdi.

Yuragim go‘yo to‘xtab qolganday bo‘ldi, miyamga qon urildi, quloqlarim bitib qoldi. Men hech narsani eshitmas, sezmas edim, faqat qornini changallab kulayotgan bolalarni, pachoq bo‘lgan skripkani va Yangulining turtib chiqqan ozg‘in iyagini ilg‘ardim, xolos. Birdan bor kuchim bilan ana shu iyak ostiga musht soldim.

Es-hushimni yig‘ib olganimda Yanguli ko‘prik ustida o‘tirar, menga hayratomuz tikilganча o‘ng qo‘li bilan iyagini ishqalar edi. Bolalar churq etishmasdi.

Shartta burilib, uyga jo‘nadim.

O‘sha kuni kechqurunoq qo‘shnimiz va Yangulining o‘ng qo‘li hisoblanmish Petya majaqlangan skripka bilan g‘ilofni uyimizga olib kelib, ostonaga tashladi-da, quyonni survordi.

Fig‘oni falakka chiqqan xolam avval Petyani, so‘ng Yanguli Aleksandridini, oxirida o‘zimni bisotida bor yomon so‘zlar bilan qarg‘ashga tushdi:

– Ha-a, yer yutsin seni, Petya kasofat!.. Iloyim, bo‘yginang go‘rda chirisin!.. Sen ham bir, ko‘katfurushtang ham bir! Senlar skripkani qadriga yetasanlarmi? Paganinimi, Stradivarimi, arrakashmi – senlarga baribir!.. Eng avval sening go‘shtingni qiymalash kerak edi, Yanguli Aleksandridi! Hayf senga musiqa! Eshakning hangrashini eshitib katta bo‘lgan bola musiqani tushunarmidi! Hammasiga uyimdagi yangi bezori aybdor! Mana shuni oyog‘idan osish kerak! O, opajonim Aniko! O‘zimning tashvishim yetmayotuvmidiki, yana manovi g‘urbatni boshimga balo qilib tashlab ketding-a! Nima gunoh qildim, ey Parvardigor!..

O‘sha kuni musiqa olamidagi sarguzashtlarimga nuqta qo‘yildi. Hayotimda yangi davr – yashash uchun kurash davri boshlandi...

Ertasi kuni Yanguli bilan Petya bizni maktab darvozasi oldida qarshi olishdi...

Yanguli qora satin ko‘ylagini yechdi. Keng, tarang ko‘kragini ko‘rib, seskanib ketdim. Bu ham mayli, chap to‘shining ustiga ko‘kish rangda naqshlangan lotin harflaridagi yozuv meni negadir butkul dovdiratib qo‘ydi: «Hellados».

Yanguli Petyaga grekchalab bir nimalar dedi. Petya miq etmadi.

Yanguli yana takrorladi. Petya istamaygina ikkala cho‘ntagidan ikkita kattakon toshni chiqarib, bir chetga uloqtirdi. Yanguli Kokaga qaradi. Koka shosha-pisha qoq-quruq cho‘ntaklarini ag‘darib ko‘rsatdi.

– Boshladik! – dedi Yanguli.

– Boshladik! – dedim men ham.

Olishuv ikki-uch minutgina davom etdi.

Men mushtlarimni tugib, Yanguli esa besh panjasi bilan urardi. Men urganda ovoz chiqmas, ammo Yanguli har tushirganda atrofdan qarsillagan aks sado kelardi. Petya Yanguliga grekchalab dalda berar, Koka esa menga gruzinchalab bidirlar edi:

– Kalla qil, Jamol, kalla qil!

Mushtlashganda kalla qilish nimaligini o‘zim ham bilaman, biroq Yanguliga yaqinlashib bo‘lmayotgan edi: uning chayir, terlagan gavdasi har gal sirg‘alib qo‘limdan chiqib ketaverardi.

Yana bir qarsillagan tovush eshitildi-yu, burnimdan tizillab qon otildi. Qonni artgunimcha Yanguli tag'in bir marta tushirdi; natijasi shu bo'ldiki, kecha xuddi Yanguli ag'darilganday gup etib yerga quladim, faqat bitta farqi bor: hozir men turadigan holdaman, ammo Yanguli kecha o'rnidan turolmagan edi.

Nima bo'lganda ham bugungi olishuvning yakuni ma'lum: men yutqazdim. Yanguli biroz kutib turdi, mushtlashishni davom ettirish niyatim yo'qligiga ishonch hosil qilgach, shoshmasdan ko'ylagini kiya boshladi. Nigohim yana ko'ksidagi g'alati so'zga tushdi: «Hellados»...

Ertasiga maktabga bormadim – yuzimdagi shish va momataloqlarni davoladim. Uchinchi kuni temiryo'l kesib o'tiladigan joyda Yangulidan boshqa deyarli butun mahallaning bolalari to'planib turganini ko'rdik. Ular bizni hushtak va tahqirlar bilan kutib olishdi.

Yanguli amirona ishora bilan hammaning ovozini o'chirdi, so'ng bamisoli qabila oqsoqoliday o'z qavmiga yuzlanib, tarixiy nutq irod etdi:

– Bolalar! Men, Yanguli Aleksandriddi, sizlar saylagan sardor, sizlarga, Venetsian ko'chasining hur farzandlariga murojaat qilaman! Ro'parangizda tibililik rangpar laqma bilan uning jiyani – vatan va qabila xoini, mishiqli Koka turibdi. Mana bu rangpar kelgindi bizning mehmondo'stligimiz va muruvvatimizdan bahramand bo'lish o'rniga – Xudo siylagan yerimizni, dengizimizni, jamiki daryolarimiz, oltin va kumushlarimiz, o'tloqlarimizni o'ziniki qilib olmoqchi...

– Bas qil maynavozchilikni! – dedim uning gapini bo'lib. – Mushtlashamiz!..

... Bugungi olishuvimizga faqat eshak shohid bo'ldi. Mushtlashish uzoq davom etdi. Har qancha urinmayin, Yanguli o'zg'irlik qildi – birinchi zarbani u berdi. Men yiqilmadim, faqat chayqaldim, xolos. Ikkinchi marta hamla qilganida chaqqonlik bilan gavdamni orqaga tashladim, qo'li burnim yonidan shuvullab o'tib ketdi. Ammo u shu qadar shiddat bilan quloch otgan ediki, muvozanatini yo'qotib, munkayganicha bir qadam oldinga tashladi. Shunda... Ho' o'sha birinchi bor mushtlashganimizda bo'lganiday, ozg'in iyagi o'ngimga kelib qoldi. Men ham o'sha iyak ostiga qattiq musht soldim. Yanguli yiqildi, bir muddat qimir etmadi.

Biz bir-birimizga uzoq tikilib qoldik. Pishillab nafas olayotganimizni har ikkalamiz ham eshitib turardik. Men Yangulining yana hamla qilishini kutardim, ammo, taajjubki, mushtlashishga menda na xohish, na kayfiyat qolgan edi. Biroq endi hech qachon Yanguli menga zo‘ravonlik qilolmasligini ham bilib turardim.

– Bas! – dedi Yanguli kutilmaganda.

– Bo‘pti! – Men ham rozi bo‘ldim. – Lekin ertaga bolalarning oldida mushtlashamiz! – deya qo‘shib qo‘ydim har ehtimolga qarshi.

– Keragi yo‘q. Zo‘r bola ekaningni bolalarga o‘zim aytaman. Lekin, bilib qo‘y, birinchilikni senga bermayman!..

* * *

... O‘sha kuni Yanguli sut opkeldi. Hovlida unga ko‘zim tushdiyu... taniyolmay qoldim. Basharasi momataloq bo‘lib ketgan edi.

– Nima bo‘ldi? – deb so‘radim ajablanib.

Aql bovar qilmasdi – bu atrofda Yanguliga kim qo‘l ko‘tarishi mumkin?! Yoki birorta kattaroq yoshdagi odamning ishimikan bu?

– Hech narsa! – dedi u chetga qarab.

– Aftingni bir qaragin...

– Hechqisi yo‘q! – deya jilmaydi u.

– Kim ekan u mushtumzo‘r?!

– Otam!

– Otang?

– Otam.

– Nima gunoh qiluvding? – deya uning shishib ketgan chakkasiga avaylab qo‘limni tekkazdim.

– Sababi bor-da...

– Nima ish qilib qo‘yding?

– Uch kundan keyin Suxumiga Gretsiyadan paroxod keladi. Bu yerlik greklar Elladaga qaytishyapti. Otam ham...

– Xo‘sh, nima qipti?

– Ketmoqchi emasman... Otamning gapiga qaraganda, bizning vatanimiz, ona tuprog‘imiz o‘sha yerda... Bizni ajdodlar ruhi chaqirayotganmish, bu nidoga quloq solish shart emish...

– Nega birga ketmoqchimassan? – deb so‘radim astoydil taajjublanib.

Yangulidan ancha vaqtgacha sado chiqmadi.

– Qandoq tushuntirsamikin... – deya gap boshladi u nihoyat. – Onam yo‘q, hatto eslolmayman ham. Otam uzzukun tomorqada yoki tirikchilik tashvishida... Men ko‘chada, Venetsian ko‘chasida katta bo‘ldim... Mening vatanim, mening Elladam bu – Suxumi, ko‘cha, Chalbash; bu – Koka, Petya, Kurlika, Fema, Qora dengiz, ko‘prik... – U bir yutinib olib, davom etdi: – Bu – Mida... qolaversa, sen...

Midaning ismini mening oldimda Yanguli birinchi marta tilga olayotgan edi. Ammo men Mida – bir abxaz kishiga turmushga chiqqan grek ayolining qizi ekanini, Suxumida undan go‘zal qiz yo‘qligini, Yanguli uni yaxshi ko‘rishini bilardim.

– Tushundingmi endi?

A‘zoyi badanim jimirlashib ketdi. Bunaqa so‘zlarni umrimda birinchi marta eshitayotgan edim.

– Bu nima bo‘lmasa? – Men Yangulining ko‘kragini ochib, baland ovozda o‘qidim: – Hellados.

– Bu – naqsh, Jamol. Vatan – ichkariroqda, naq yurakning o‘zida! – Yanguli qo‘lini ko‘ksiga qo‘ydi.

O‘pkam to‘lib, tomog‘imga achchiq bir narsa qadaldi, unga yana bir nimalar demoqchi edim-u, ammo Yanguli eshagini no‘xtasidan yetaklab, hovlidan chiqib ketdi...

Suxumiliklar o‘zlari bilan et-tirnoq bo‘lib ketgan qadrdonlari – greklar bilan xayrlashishardi. Greklar allaqachon nuqraday oppoq «Poseydon» kemasiga chiqib olishgan, o‘sha yerdan turib qo‘l silkishar, grekcha, ruscha, gruzincha, armancha lafzda bir nimalar deb qichqirishar edi.

Men bolalarga qo‘shilib, sohildagi panjara devorga qapishgancha, nigohim bilan Yangulini izlay boshladim. Va uni topdim. Egnida o‘sha o‘zi yoqtiradigan oldi ochiq qora satin ko‘ylak.

– Yanguli, Yanguli! – deya qichqirishga tushdim qo‘l silkitib. Yanguli kuzatuvchilarga uzoq, juda uzoq razm soldi va birdan meni ko‘rib qoldi. Ikkala qo‘lini baland ko‘tarib, nido berdi:

– Jamol, ego agapo imana su! Jamol, oyingni yaxshi ko‘raman!

U grekcha nimadir deb baqirdi-yu, ammo menga qo‘shiq aytganday tuyuldi. Tag‘in shu narsani sezdimki, nazarimda, kemadan qochib ketmasin debmi otasi uni bilagidan mahkam ushlab turardi. Yana uning qo‘shig‘ini eshitishga, yana unga mo‘ltirab turishga bardoshim yetmadi. Kemaga ters o‘girildim-da, yig‘laganCHA uYga jo‘nadim.

Oradan bir kun o‘tib, Kelasuri daryosining quyilish joyida dengiz to‘lqinlari bir bolaning jasadini sohilga chiqarib tashlabdi. To‘g‘rirog‘i, uni keksa baliqchilar suvdan tortib olib, qumga yotqizishibdi. So‘ng murdaning kimligini aniqlash uchun shu atrofda o‘ynab yurgan bolalarni chaqirishibdi.

Marhumning basharasi shu qadar dabdala bo‘lib ketgan ekanki, uni hech kim tanimabdi.

Uni men tanidim. Chap to‘shining ustidagi «Hellados» degan sehrli yozuvni ko‘rgandan keyin tanidim.

Nafasimni ichimga yutganCHA sohildan, so‘ng temiryo‘l bo‘ylab, keyin Venetsian ko‘chasidan to‘xtovsiz yugurib, telbalarcha uYga otilib kirdim.

– Ha, nima bo‘ldi?! – Xolamning kapalagi uchib ketdi.

– Nina xola... Yanguli qaytib keldi...

So‘ng xolamning oldida cho‘kkalab, oyoqlarini quchoqlaganCHA ho‘ngrab yig‘lab yubordim...

«HELLADOS» HIKOYASI HAQIDA

Mana, aziz o‘quvchi, Nodar Dumbadze tomonidan yaratilgan bu nodir hikoyaning naqadar ta‘sirli ekaniga o‘zingiz amin bo‘ldingiz.

E‘tibor bering – Yanguli hech qayerda o‘qimagan, onasidan go‘dakligidayoq yetim qolgan, otasi bo‘lsa uzzukun tirikchilik tashvishlari bilan band. Bir qaraganda u – ko‘cha bolasi. «O‘tganning o‘rog‘ini, ketganning ketmonini olish» uning kasbiga aylanib qolgandek. Yanguli, garchi, maktab – ustoz ko‘rmagan, ota-ona mehridan to‘la bahramand bo‘lolmagan esa-da, uning tabiatan nozik ko‘ngli, mushohadaga moyil aql-u farosati bor!

Qarang, Jamol Yangulining onasi yo‘qligini bilardi, biroq Kokaning

qistovi bilan (qolaversa, bolaligiga borib) uni onasini qo‘shib so‘kishdan o‘zini tutib turolmaydi. Yanguli esa Jamolning onasi o‘lganini eshitiboq, o‘z raqibini quchoqlab, undan uzr so‘rashga chog‘lanadi. Bugina emas, Yanguli otasining zo‘rligi bilan Vatanini tark etyapti-yu, shu og‘ir holatda ham Jamolning ko‘nglini ko‘tarishni o‘ylaydi: «Jamol, ego agapo imana su! Jamol, oyingni yaxshi ko‘raman!»

Jamol nazarida, Yangulining o‘z to‘dasi oldida so‘zlagan «tarixiy nutqi» maynavozchilikdan boshqa narsa emas. Lekin Yangulining birorta gapi yo‘liga aytilgan emas. U chindan-da, o‘zi va to‘dasidagi bolalarni vatanning «hur farzandlari» deb biladi. U rostdan ham Gruziya yerini, dengizini, jamiki daryolarini, oltin-kumushlari-yu o‘tloqlarini o‘ziniki deb hisoblaydi!

Yanguli fojiasida uning otasini ayblashga ham shoshilmaslik kerak. Otani ham tushunish lozim. U ham o‘z Vatanini Yangulidan kam sevmaydi. Faqat uning vatani boshqa – Gretsiya – Ellada! Uni chindan ham o‘zi voyaga yetgan yurtda ajdodlar ruhi chaqirmoqda. U ham bolalikdagi do‘stlariga, xotiralariga, ilk muhabbatiga guvoh bo‘lgan go‘shalarga talpinadi. Uning ham bu sog‘inch-u talpinishlarga haqqi bor!

Hikoyachi Jamol ham, garchi hali yosh, o‘yinqaroq bolaligi o‘tib ketmagan bo‘lsa-da, o‘ziga xos xarakterga ega obrazdir. Uning o‘rnida boshqa bola bo‘lganida, balki Yangulidan ikki marta kaltak yeganidan keyin bu to‘daga bo‘ysunib ketardi.

Jamol esa bu «to‘da»ga bo‘sh kelishni xohlamadi. Uning shu qat‘iyligi, jasurligi, o‘zini xor qildirib qo‘ymasligi, oxir-oqibatda, «dushmanlari»ning do‘st bo‘lishiga, Yangulidek «zo‘ravon» e‘tirofini qozonishga olib keladi. Jamolning hozirga qadar o‘tkazgan hayotidagi eng fojiali kun – qadrdoni Yangulining o‘limiga shohid bo‘lgan kun bo‘lsa, ajab emas.

Asarda Jamolni asrab olgan Nina xola unchalik ko‘p ishtirok etmaydi. Biroq bu zahmatkash ayolning kuyinib gapirishlari, asablari ancha tarang tortib qolganidan sezamizki, uning boshidan ham anchagina issiq-sovuqlar o‘tgan. Jamolning do‘sti Koka, Yanguli to‘dasining bir qancha a‘zolari obrazi haqida ham shu fikrni aytish

mumkin. Bularning bari «Hellados» hikoyasida qator betakror inson xarakterlari yaratilganidan yaqqol darak beradi.

Nodar Dumbadzening «Hellados» asarini sinchiklab o‘qib, undan yana talay ma’nolar topishingiz, ruhingiz va dunyoqarashingizni boyitishingiz mumkin. Ishonamizki, siz faqat bu asar yoki faqat qo‘lingizdagi «Adabiyot» darsligiga kirgan asarlar mutolaasi bilan cheklanib qolmay, mustaqil o‘qishga zo‘r berasiz, yangi-yangi kitoblardan olam-olam taassurotlar olasiz. Bu maroqli mashg‘ulot sizning kelajakda chin Inson bo‘lib yetishuvingiz, o‘zingizdek inson bolasini tushunishingiz va go‘zal hayot kechirishingizda, albatta, asqatadi!

Savol va topshiriqlar

1. Nodar Dumbadzening ijodi to‘g‘risida nimalarni bilasiz?
2. «Hellados» hikoyasida ilgari surilgan asosiy fikr – haqiqat nimadan iborat, deb o‘ylaysiz?
3. Sizning ko‘proq kimga o‘xshagingiz keladi – Yanguligami, Jamolgami, Petyagami yoki Kokaga?
4. Sizningcha, Yanguli bilan Jamol nimani talashishib bunchalik ko‘p urishishdi?
5. Yanguliga o‘xshagan bolalar sizning qishlog‘ingiz, mahallangizda ham uchraydimi? Ular rostdan ham Yanguliga to‘liq o‘xshasharmikin, buni yaxshilab o‘ylab ko‘ring.
6. Gruzin va o‘zbek xalqlari qarashlari, urf-odatlaridagi o‘xshash jihatlarni misollar bilan aytib bering.
7. Gruzin kinoijodkorlari tomonidan yaratilgan badiiy yoki hujjatli filmlar misolida bu xalqqa xos bo‘lgan eng muhim xususiyatlar to‘g‘risida so‘zlang.
8. Gruziya poytaxti Tbilisi shahrida Nodar Dumbadze tashabbusi bilan «Mziuri» – «Quyoshjon» nomli bolalar bog‘i barpo etilgan. Bu fakt nimadan dalolat beradi?
9. Gretsiyaga yo‘l olgan «Poseydon» kemasida nima voqea ro‘y bergan bo‘lishi mumkin?
10. Nodar Dumbadzening «Hellados» hikoyasini o‘qib olgan taassurotlaringiz asosida uy inshosi yozing va sinfdoshlaringizga o‘qib bering.

Bolalikning begʻubor olami

Oybek	3
«Fanorchi ota» (<i>Hikoya</i>)	4
«Bolaning koʻngli podsho» (<i>«Bolalik» qissasidan</i>)	9
Usmon Nosir	14
«Bolaligimga».....	15
«Yurganmisiz birga oy bilan»	16
«Yur, togʻlarga chiqaylik...»	18
«Yoʻlchi»	19
«Yoshlik»	21
«Gulzor – chaman...»	22
<i>Nazariy maʼlumot. Sheʼr haqida tushuncha</i>	24
Mirtemir	26
«Bulut»	28
«Baliq ovi»	29
«Toʻrgʻay»	30
«Shudring»	31
«Qishlogʻim»	31
Mirtemir sheʼrlari haqida	32
Asqad Muxtor	39
Hafta	40
«Hafta» sheʼri haqida	44
Poʻlatjon yuz tup koʻchat ekmoqchi	47
«Poʻlatjon yuz tup koʻchat ekmoqchi» sheʼri haqida	49
Oʻtkir Hoshimov	52
«Dunyoning ishlari» (<i>Qissadan boblar</i>)	55
Antuan de Sent-Ekzyuperi	64
«Kichkina shahzoda» (<i>Asardan boblar</i>)	68
Mumtoz adabiyot boʻstoni	
Alisher Navoiy	90
«Hayrat ul-abror» dostonidan	93
«Hayrat ul-abror» dostonida toʻgʻrilik va egrilik toʻgʻrisida	102
Zahiriddin Muhammad Bobur	107
Ruboiylar	111

<i>Nazariy ma'lumot. Ruboiy haqida tushuncha</i>	115
Muhammad Aminxo'ja Muqimiy	117
«Sayohatnoma»dan	120
<i>Nazariy ma'lumot. «Sayohatnoma» haqida tushuncha</i>	124
Sa'diy Sheroziy	126
«Guliston»dan	128
«Bo'ston»dan	132
«Mufradot»dan	135
Hikmatlar	136

Vatanni sevmog' iymondandir

Abdulla Avloniy	137
«Vatanni suymak»	139
«Vatan»	140
«Vatanni suymak» lavhasi va «Vatan» she'ri haqida	141
Erkin Vohidov	144
«Nido» dostonidan	146
«Nido» dostoni haqida	150
Abdulla Oripov	153
«O'zbekiston» (<i>Qasida</i>)	155
«O'zbekiston» qasidasi haqida	159
Nodar Dumbadze	162
«Hellados» (<i>Hikoya</i>)	163
«Hellados» hikoyasi haqida	170

AHMEDOV SUNNAT, QOSIMOV BEGALI,
QO'CHQOROV RAHMON O'RMONOVICH,
RIZAYEV SHUHRATILLA TURSUNOVICH

ADABIYOT

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
5- sinfi uchun darslik

II qism

Ikkinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti
Toshkent — 2011

Muharrir *Sh. Ergasheva*
Badiiy muharrir *T. Qanoatov*
Texnik muharrir *R. Boboxonova*
Sahifalovchi *L. Batseva*
Musahhihlar: *Sh. Xurramova, J. Toirova*

Bosishga ruxsat etildi 05.05.2011. Bichimi 70x90^{1/16}. «Times» garniturası. Ofset bosma. Kegli 13; 11. Shartli bosma tabog'i 12,87. Nashriyot-hisob tabog'i 10,22. Adadi 358171. 1573-son buyurtma.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent shahri, «Buyuk Turon» ko'chasi, 41-uy.**

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

№	O'quvchining ismi, familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgan-dagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilganda va o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning foydalanishga birinchi marotaba berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqalar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, u yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan, darslikni tiklab bo'lmaydi.

AHMEDOV SUNNAT, QOSIMOV BEGALI,
QO'CHQOROV RAHMON O'RMONOVICH,
RIZAYEV SHUHRATILLA TURSUNOVICH

ADABIYOT

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
5- sinfi uchun darslik

II qism

Ikkinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti
Toshkent — 2011

Muharrir *Sh. Ergasheva*
Badiiy muharrir *T. Qanoatov*
Texnik muharrir *R. Boboxonova*
Sahifalovchi *L. Batseva*
Musahhihlar: *Sh. Xurramova, J. Toirova*

Bosishga ruxsat etildi 05.05.2011. Bichimi 70x90^{1/16}. «Times» garniturası. Ofset bosma. Kegli 13; 11. Shartli bosma tabog'i 12,87. Nashriyot-hisob tabog'i 10,22. Adadi 57002. 1573 A- son buyurtma.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent shahri, «Buyuk Turon» ko'chasi, 41-uy.**